

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 2ον

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 2^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ἐνὰ τὰ Καλάβρουτα—Ἄροάνια ὄρη—Ὑδατα Στυγός, ὑπὸ Γ. Παπανδρέου	Σελ. 49
Μιχαὴλ Κοντοπίδης Μάρκελλος, σύνδικος καὶ ἀντι- πρύτανις τοῦ ἐν Παταβίῳ πανεπιστημίου, ὑπὸ Ν. Α. Βέη	» 57
Ἡ Χίος ὑπὸ τοὺς Ἰουστινιάνας, ὑπὸ Ι. Περβάνογλου	» 64
Ἡ ἀπολογία τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, ὑπὸ Χ. Ἀννίνου	» 77

Ἐν παραρτήματι :

Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὑπὸ Κ. Μ. Κων- σταντοπούλου, μετ' εἰκόνων	Σελ. 17-32
--	------------

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίᾳ προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μάλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν

εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἑτησία συνδρομὴ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16. μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΕΝ ΤΩ, ΕΚΔΟΤΙΚΩ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΙ

ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΥ ΜΠΑΡΤ

Ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πανακωτῶν ἀρ. 8

ΠΩΛΕΙΤΑΙ

Μ Ε Λ Ε Τ Α Ι

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ—ΤΟΜΟΙ Α' ΚΑΙ Β'

Σελ. π' καὶ 600 καὶ σελ. 700 εἰς μέγα 8^{ον}

Ἐκαστος τόμος τιμᾶται δραχ. 8, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις δραχ. 8.50.

ΕΞΕΔΟΘΗ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΑ ΜΕΝ ΥΠΟ

ΦΩΤΙΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Ἡ ΦΩΤΑΚΟΥ

Πρώτου ὑπασπιστοῦ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη,

ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΔΕ ΥΠΟ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀρεοπαγίτου.

2^{οι} τόμοι, σελ. λα', 582 καὶ 482 εἰς μέγα 8^{ον}.

ΤΙΜΑΤΑΙ ἐν Ἀθήναις δραχ. 10.—Ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις δραχ. 10.50.

ΑΝΑ ΤΑ ΚΑΛΑΒΡΥΤΑ

ΑΡΟΑΝΙΑ ΟΡΗ—ΥΔΑΤΑ ΣΤΥΓΟΣ

Ἐν τοῖς μεθορίοις τῶν νῦν ἐπαρχιῶν Καλαβρυτῶν καὶ Κορινθίας καὶ μεταξὺ τῶν νῦν δῆμων Νωνάκριδος (Κλουκινῶν), Σουδενῶν, Κλειτορίας καὶ Φενεοῦ, καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων πόλεων Κυναίθης, Κλείτορος, Νωνάκριδος καὶ Λουσῶν, ὑψοῦνται νῦν τὰ ὀνομαστὰ Ἀροάνια ὄρη, ἅτινα οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἐσχέτιζον γλωσσικῶς πρὸς τὸν Ἄορνον (Ἄδην) διὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ὕδατα τῆς Στυγός, ποταμοῦ τοῦ Ἄδου, νῦν δὲ καλοῦνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ Χελμός καὶ ὑψοῦνται 2355 γαλλ. μέτρα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν καὶ εἶναι μετὰ τὸν Ὀλυμπον, Παρνασσόν, Ταύγεστον καὶ Κυλλήνην τὰ ὑψηλότερα τῆς Ἑλλάδος.

Μία ἐκδρομὴ εἰς Καλάβρυτα καὶ Ἀροάνια εἶναι σήμερον ἐκ τῶν θελκτικωτάτων καὶ ἀξιολογωτάτων. Διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Πελοποννήσου μεταβαίνει τις εἰς Διακοφτόν καὶ ἐκεῖθεν πάλιν διὰ τοῦ ὀδοντωτοῦ σιδηροδρόμου ἀνέρχεται εἰς Καλάβρυτα ἐντὸς 1 1/2 ὥρας. Ἀλλὰ τὸ ταξιδεῖον τοῦτο διὰ τοῦ ὀδοντωτοῦ εἶναι ὅ,τι ὠραιότερον καὶ τερπνόν· πρῶτον ὁ σιδηροδρόμος ἀκολουθεῖ τὴν φάραγγα τοῦ ποταμοῦ Βουραϊκοῦ καὶ ἔχει ἐκατέρωθεν τόσους ἀγρίους βράχους καὶ ἀγριωτάτην φύσιν, ὥστε πρότερον οὐδὲ αἶγες ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν ἐκεῖθεν· νῦν ἐτροπήθησαν οἱ βράχοι, ἐστρώθη πῶς ἢ ὄχθη, πλεισταχοῦ ἐγεφυρώθη ὁ ποταμὸς καὶ οὕτως ἀναβαίνων τις διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς τὰ Καλάβρυτα θαυμάζει τοὺς καθέτους καὶ ἀποκρημνοτάτους βράχους ἐκατέρωθεν, τὰ δένδρα αἰωρούμενα ἐπὶ τῶν βράχων καὶ τῶν βουνῶν, ἄνθη καὶ θάμνους τῆς ἀγρίας ἐξοχῆς, τοὺς πολυπληθεῖς καταρράκτας καὶ τὰ ἀφρίζοντα καὶ παφλάζοντα καὶ ἐκκωφαντικῶς ἀλαλάζοντα ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, πάντοτε ὄντος ὑπὸ τὴν γραμμὴν, τὸν σιδηροδρόμον μὲ στεναγμοὺς καὶ ἀγωνίαν ἀναβαίνοντα τοὺς ἀνηφόρους μὲ τοὺς φοβεροὺς αὐτοῦ ὀδόντας καὶ τέλος τὴν ὠραιότητα τῆς πέριξ φύσεως ἐν τῇ ἀγριότητι

αὐτῆς· πρὸς τούτοις δὲ θαυμάζει καὶ τὴν ἀνθρωπίνην μεγαλοφυΐαν διὰ τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον, ὅπερ θεωρεῖται καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὡς τοιοῦτον διὰ τὴν θέσιν, ἐν ἣ ἔγένετο, καὶ ἐν γένει, νομίζω, ὑπὸ ἐποψίν σιδηροδρομικοῦ ταξιδιῶν εἶναι σπανιώτατον νὰ εὑρη τις καλύτερον ὑπὸ πᾶσαν θεαματικὴν ἐποψίν τοῦ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου Διακοφτοῦ—Καλαβρύτων, ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ μηχανὴ δὲν προπορεύεται, ἀλλὰ τοποθετεῖται τελευταία καὶ ὠθεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸν συρμὸν μετὰ βαρέων στεναγμῶν.

Ἄλλ' ἀφοῦ διεῖθη τὰς φάραγγας τοῦ ποταμοῦ ὁ σιδηροδρομος καὶ ἀρχίσῃ νὰ βαδίζῃ ἐν στενῇ πεδιάδι, δηλ. ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τῆς Ζαχλωροῦς, ἐκθαμβώνει τὸν διαβάτην ἀπ' ἀριστερῶν καὶ ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν αὐτοῦ ἐν τῶν θαυμάτων τῶν αἰώνων, ἡ μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαιου, μεγαλοπρεπῆς καὶ ἀρχαιοτάτη, πλήρης ἀρχαιοτάτων παραδόσεων, μεγαλείου καὶ πολυτίμων χριστιανικῶν κειμηλίων, καὶ ἐκτισμένη ἀκριβῶς ἐντὸς σπηλαιου σκεπαζομένου ἄνωθεν ὑπὸ καθέτως κεκοσμημένου καὶ ὑπερμεγέθους βράχου προσκεκολλημένου ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ὄρους. Ἐκεῖ δύναται τις πάλιν ν' ἀναγεννηθῇ καὶ νὰ ἐξαφθῇ μέχρι τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τῆς χριστιανωσύνης μονῆ, τῇ κτισθείσῃ πιθανώτατα πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσβλέπων τὴν ἐκ κηροῦ καὶ μαστίχης πεποιημένην, καταμέλαιναν δ' ἤδη ἐκ τῆς πολυετίας, εἰκόνα τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου βασταζούσης ἐν τῇ δεξιᾷ ἀγκλῆ τὸν Ἰ. Χριστόν, ἔργον κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ. Ἐκεῖ ἐν χορείᾳ ὑπερδιακοσίων μοναχῶν τελοῦνται μεγαλοπροπέστατα καὶ ἐπιβλητικώτατα αἰ ἀκολουθίαι μάλιστα κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ἐκεῖ θαυμάζει τις τὸ μεγαλεῖον τῆς μονῆς καὶ τὴν φιλοπονίαν τῶν μοναχῶν τῶν μεταβαλλόντων τὴν ἀγρίαν φύσιν τῶν πέριξ εἰς περικαλλεῖς κήπους. Πληθὺς καθ' ἐκάστην ἡμεδαπῶν καὶ ξένων ἐπισκέπτονται τὴν μονὴν καὶ πλείστα περὶ αὐτῆς ἔχουσι γραφῇ καὶ μάλιστα ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἱερόν ἀγῶνα, ὅτε οἱ μοναχοὶ αὐτῆς μετ' ὀλίγων μαχητῶν ἤρκεσαν νάντιταχθῶσι δις εἰς τὸν Ἰμβραήμ, ὅστις δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν ὑποτάξῃ.

Περαιτέρω φθάνει τις εἰς τὰ Καλάβρυτα, φραγκικὴν ἄλλοτε πρωτεύουσαν τῆς ὁμωνύμου βαρωνίας (τῷ 1205 μ. Χ.) μὲ φραγκικὸν φρούριον ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου βουνοῦ, ὀνομαστὴν πόλιν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος καὶ νῦν μικρὰν πολίχνην ἐν τῷ ἄκρῳ πολυαμπέλου καὶ εἰς σιτηρὰ γονίμου πεδιάδος. Ἐκεῖ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς νῦν ἐπαρχίας Καλαβρύτων βλέπει τις ἐρείπια τζαμιῶν καὶ λουτρῶν καὶ οἰκιῶν

καὶ ἄλλα σημεῖα τῆς τουρκικῆς κυριαρίας, εἶναι δὲ τερπνὴ ἡ διαμονή, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ θέρος καὶ μάλιστα τῇ 29 Αὐγούστου, ὅτε τελεῖται ἐμπορικὴ πανηγυρίς. Ἔως $\frac{3}{4}$ ὥρας ΝΔ. τῶν Καλαβρύτων ὑψοῦται ἐπὶ κατόπτου βουνοῦ ἡ μεγαλώνυμος μονὴ τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἔνθα κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 συνῆλθον οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν Καλαβρύτων Γερμανός, Ζαήμης, Λόντος, Φωτήλας, Θεοχαρόπουλος, Χαραλάμπης, Προκόπιος καὶ ἄλλοι, καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἑναρξίν τοῦ ἀγῶνος, εἶτα δὲ στρατολογήσαντες καὶ εὐλογήσαντες τὴν ἱεράν σημαίαν, τὴν φυλαττομένην εἰσέτι ἐν τῇ μονῇ τοῦ Γερμανοῦ, ἐξεπολιόρκησαν τὰ ἐγγὺς Καλάβρυτα καὶ ἠλευθέρωσαν αὐτὰ πρῶτα ἰδόντα τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας τῇ 24 Μαρτίου 1821. Ἡ μονὴ κατόπιν ἐκάη ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ καὶ μόνον ὁ ναῖσκος ἐτοιμόρροπος τῆς τότε μονῆς σώζεται, ἐν ᾧ μετὰ σεβασμοῦ ἀπλέτου καὶ συγκινητικῆς ὑπερηφανίας ἀσπάζεται τις τὴν ὡραίαν πύλην, ἀφ' ἧς ὁ Γερμανός ἐν κατασκευατικῇ δοξολογίᾳ ἠύλογει τὴν σημαίαν, τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπεκαλεῖτο τὴν θεῖαν ἀντίληψιν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἐπαναστάντος γένους. Κατόπιν ἡ μονὴ ἀνεκτίσθη ἐγγύτατα τῆς πρώτης, ὅπου νῦν καὶ μεταξὺ πολλῶν ἔχει καὶ τὴν κάραν τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου.

Ἴνα ὅμως ἀνέλθῃ τις εἰς τὰ Ἀροάνια, ἀπαιτεῖται πλέον ἀντοχὴ καὶ κόπος μέγας, διότι ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων θὰ βαδίζῃ ἐπὶ 7 ὥρας ἀνερχόμενος ἢ διὰ τῶν Σουδενῶν καὶ τῆς Βρύσεως τοῦ Πουλιῶ ἢ διὰ τοῦ λεγομένου Ξηροκάμπου, μέχρις οὗ φθάσῃ εἰς τὴν κορυφὴν· εἶναι ὅμως βαταὶ ὅπωςδήποτε αἰ ὁδοί, ὥστε δύναται τις καὶ ἐπὶ ἡμίονου νάναβῃ. Τρίτη ἀνάβασις εἶναι ἀπὸ τῶν Μαζείκων, δηλ. ἀπὸ νότου, διὰ τοὺς ἐκεῖθεν ἐπισκεπτομένους τὰ ὄρη.

Τὰ Ἀροάνια δὲν εἶναι σειρὰ ὀρέων καὶ πολλαὶ διακλαδώσεις, ἀλλ' εἶναι ὄρος μονοκόμματος, τὸ ὅποιον τὰ μὲν πλάγια πανταχόθεν ἔχει ἀποτομώτατα καὶ ἀποκρημνότητα, κατὰ δὲ τὴν κορυφὴν ἀποτελοῦσιν ἐν ὀροπέδιον, ἔχον πλάτος 5 περίπου χιλιομέτρων καὶ ἴσον μῆκος, μακρόθεν δὲ θεωρούμενα φαίνονται ἀποτελοῦντα ἓνα κῶνον ὑψόμενον μέχρι τοῦ αἰθέρος· καὶ κατὰ μὲν τὰς πέριξ κλιτύς τὸ ἔδαφος εἶναι σκληρότατον καὶ πετρῶδες ἐκ τοῦ σκληροῦ ἀσβεστολιθίνου πετρώματος, ἀλλὰ τὸ ὀροπέδιον τῆς κορυφῆς παραδόξως ἔχει ἔδαφος μαλακόν, καὶ μάλιστα ἐν τῇ θέσει Πανηγυρίστρα, ὅπου ἄλλοτε οἱ πέριξ μετὰ χορῶν καὶ τυμπάνων ἀνερχόμενοι ἐπανηγύριζον τὴν μνήμην τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ. Ἐπίσης κατὰ τὰς χαμηλοτέρας ὑψορείας των εἶναι πλήρη ἑλατῶν καὶ ἄλλων

δένδρων, ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὁμῶς καὶ τῶν λαιμῶν τοῦ ὄρους οὐδὲν φυτὸν φύεται ἐκ τοῦ ψύχους, ἀλλ' εἶναι λευκότερον τὸ ἔδαφος ἐκ τῶν χιόνων καὶ τῶν πετρῶν. Μόνον δὲ ἀπὸ Μαΐου ἕως Αὐγούστου φύονται ἐκεῖ ἄκανθαι καὶ ἄλλα εἶδη χόρτων θρεπτικώτατα εἰς τὰ ποιμνία καὶ ἄλλα ζῶα, ἃ ἐκεῖ ἀναβιδάζουσι κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον· ἡ δὲ χιὼν ἀπὸ Σεπτεμβρίου μέχρι Μαΐου καλύπτει ἅπαν τὸ ἔδαφος, μόνον δὲ κατὰ τοὺς θερινούς μῆνας κατὰ μεγάλους ὄγκους περιορίζεται εἰς τὰς φάραγγας καὶ τὰ ὑπόσκια, εἶναι ὁμῶς καὶ τότε πάντοτε ἄφθονος. Περιέργως δέ, ἐνῶ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ἄλλων ὀρέων δὲν παρατηροῦνται πηγαί, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑπωρείας, ἐν Ἀροανίσι, ἐν αὐτῷ τῷ ὄροπέδιῳ τῆς κορυφῆς, ὑπάρχουσι πολλαὶ πηγαὶ μικραὶ, ὀλίγη δὲ χαμηλότερον πλείονες καὶ ἀφθονώταται· ἡ θερμοκρασία τοῦ ὕδατος τούτου εἶναι 5—7⁰ ὑπὲρ τὸ μηδέν, ἀπάντων δὲ ψυχρότερον εἶναι ἡ λεγομένη Βρύσις τοῦ Πουλιῦ κατὰ τὰς Δ. ὑπωρείας καὶ ἡ τῆς Στυγὸς κατὰ τὰς Ἀνατολικάς.

Ἀπὸ Ὀκτωβρίου μέχρις Ἀπριλίου ψυχὴ ζῶσα δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ καὶ τὰ πτηνὰ καὶ τὰ ἄγρια θηρία, λύκοι, ῥῆσοι, ὄρνεα, κατέρχονται εἰς σπήλαια τῶν ὑπωρειῶν. Ἄλλ' ἐν θέρει ἡ ἐκεῖ διαμονὴ ἐν μέσῳ τῆς ἄγριας φύσεως εἶναι τερπνοτάτη μεθ' ὅλον τὸ ψύχος τῆς νυκτός· ἡ κιτρινὴ βραστογαλιὰ καὶ τὸ βραστὸν κρέας παρασκευαζόμενον καταλληλότερα ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ποιμένων καὶ πάντα τὰ γαλακτερά εἶναι νοστιμώτατα, συνοδευόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ ψυχροτάτου καὶ γευστικωτάτου ὕδατος. Ὑπάρχει δ' ἐκεῖ καὶ ἐν ἔθιμον καταδεικνύον, πόσον διατηρεῖται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ φιλοξενία, αἰώνιον κτῆμα τῆς φυλῆς μας. Τὰ Ἀροάνια νέμονται ποιμένες ἐκ Μαζείκων. Ἡ κοινότης τῶν Μαζείκων ἐχάρισεν εἰς αὐτοὺς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τῆς νομῆς ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ περιποιῶνται τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὰ ξένους, πολλοὶ δ' ἀνέρχονται ἐκεῖ κατὰ τὸ θέρος ἡμεδαποί, ἀλλὰ καὶ ἄλλοδαποί, χάριν τῶν ὑδάτων κυρίως τῆς Στυγός. Διὰ τοῦτο μόλις φθάσῃτε ἐκεῖ, ὁ πρῶτος ποιμὴν, ὃν θὰ συναντήσητε, θὰ σᾶς παραλάβῃ, θὰ σᾶς ὀδηγήσῃ πανταχοῦ καὶ εἰς τὰ ὕδατα, θὰ σᾶς παράσχῃ ὅ,τι θέλετε ἐκ τοῦ ποιμνίου του καὶ ἀμνόν, ὅταν εἴσθε πολλοί, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης πληρωμῆς· οὐδὲ παρὰ ξένων περιηγητῶν ἐλαβόν ποτε χρήματα, ὅπερ ἀναγράφουσιν ἐνθουσιῶντες οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἐπειδὴ δ' εἶναι καὶ ἐγγράμματοι οἱ πλείστοι, σᾶς ὀδηγοῦσι καὶ τοπογραφικῶς ἀνὰ τὰ ἄγρια ἐκεῖνα ὕψη.

Ὑπὲρ τὸ ὄροπέδιον, τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἀνυψοῦνται τέσσαρες λοφίσκοι ἢ ἀκίδες, ὁ Ἅγιος Ἡλίας πρὸς Ν. ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου ναΐσκου, ἡ

Νεραϊδόρραχis, τὸ Νεραϊδάλωνον καὶ ἡ Ψῆλῃ Κορφή, τὸ ὕψιστον σημεῖον συμπάσης σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἐπὶ ταύτης τῆς κορυφῆς καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν Ἀροανίων τὸ θέαμα εἶναι ἐκτακτόν· διότι ἐκεῖθεν καθαροῦ ὄντος τοῦ οὐρανοῦ κάτοπτά εἰσιν εὐκρινῶς τὰ πλείστα τῶν πέριξ παραλίων τῆς Πελοποννήσου, αἱ πλείστα τῶν τοῦ τε Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους νήσων, ἅπαντα ἡ μεσημβρινὴ παραλία καὶ τὰ ὕψη τῶν ὀρέων τῆς Στερεᾶς, πολλὰ χωρία καὶ πόλεις ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, ὁ Πειραιεὺς καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, δι' ἰσχυροῦ δὲ τηλεσκοπίου καὶ αἱ θρακικαὶ καὶ αἱ ἐν τῷ Αἰγαίῳ παραλῖαι, καθὼς καὶ ἡ Κρήτη νομίζει δέ τις καθήμενος ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης καὶ ἀνεφέλου ὄντος τοῦ περιέχοντος ὅτι κάθεται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ βλέπων ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ τὸν κόσμον ὅλον, ἐκ τούτου δ' ἀκριβῶς δυνάμεθα νὰ ἐγκολπωθῶμεν τὴν περὶ Ὀλύμπου καὶ τῶν θεῶν αὐτοῦ φαντασίαν τῶν ἡμετέρων προγόνων. Ἐν περιπτώσει δὲ νεφελώσεως τῆς ἀτμοσφαιρας βλέπει τις ἐντεῦθεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἀναβαίνοντα ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν ὑπωρειῶν καθέτως τὰ ἀπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων ἀνερχόμενα νέφη, ἀνωθεν αὐτῶν ἰστάμενος. Περιεργότατον δ' ἐνταῦθα φαινόμενον εἶναι καὶ ὁ ἐκ τοῦ βάθους τῆς τοῦ Αἰγαίου θαλάσσης οἴονει ἀναδυόμενος μετὰ τὸ λουτρόν αὐτοῦ ἥλιος· ἡμίσειαν δηλ. περίπου ὥραν πρὸ τῆς συνήθους ἀνατολῆς καὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐν ταῖς ὑπωρεῖαις τόποι ὑπὸ τῆς νυκτικῆς πέπλου εἰσέτι ἐπικαλύπτονται, διαφαίνεται ἀπὸ τῆς Ὑψηλῆς Κορφῆς, χωρὶς οὐδαμῶς νὰ προσβάλλῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἀσκαρδαμυκτεῖ ὀρώμενος ὁ ἥλιος, ἡμέρα ἀναφαινόμενος πρῶτον μὲν ὡς λεπτοτάτη τις ὑπέρυθρος ἀκίς, μετὰ ταῦτα δ' ὡς ὄγκος μέγας ὑπέρυθρος, εἶτα δ' ὡς καθαρὸς ἐρυθρὸς πίθος μετὰ τῶν ῥαβδώσεων καὶ τοῦ ἑλλειψοειδοῦς αὐτοῦ, κατόπιν δ' ἐν εἶδει ἐπιπέδου λευκώματος ἄνευ φωτοβόλων ἀκτίνων, εἶτα δ' ὡς ἐπίπεδον κάτοπτρον καὶ μετὰ πανίνου ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἐπικαλύμματος ταχύτατα κινουμένου καὶ ἐν μέρει ἀποκαλύπτοντος τὰς ἀκτινοβόλους αὐτοῦ λάμψεις, καὶ τέλος μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ πέπλου βλέπει τις τὸν κυρίαρχον τοῦ φωτὸς μεγαλοπρεπῆ πλέον, ἀκτινοβόλον, θερμὸν καὶ λαμπρόν, καὶ τότε βλέπομεν ἡμεῖς αὐτὸν ἐπὶ τῶν κορυφῶν, ἀφ' οὗ δηλ. παρέλθῃ ἀρκετὸν διάστημα ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως.—Ἐγὼ δ' ἐπὶ πλέον κατὰ τινὰ τῶν ἐκεῖ ἐπισκέψεών μου παρέστην καὶ πρὸ ἄλλου θεάματος. Ἐκαθήμεθα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ περὶ τὴν δύσιν, ὅτε βλέπομεν κάτωθεν ἡμῶν ἐν Μαζείκοις καὶ τοῖς πέριξ νὰ βρέχῃ, δηλ. ὑπὸ τοὺς πόδας

ἡμῶν, ἐνῶ ἡμεῖς εἰχομεν καθαρώτατον καὶ καυστικώτατον ἥλιον· εἶμεθα δηλ. ὑπεράνω τῶν νεφῶν, ἅτινα χαμηλώσαντα ὑπὸ τοὺς πόδας μας ἔβρεχον ἐν Μαζείκοις.

Παραπλεύρως τῆς Ὑψηλῆς Κορφῆς ἄρχεται κατὰ τὴν ΒΑ. κατωφέρειαν μία μεγάλη φάραγξ, ἣτις ἀποτόμως σχίζουσα τὴν κατωφέρειαν κατέρχεται ἀποτομώτατα εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Νωνάκριδος. Ἐντὸς τῆς φάραγγος ταύτης περὶ τὰ 200 μέτρα κάτωθεν τῆς κορυφῆς βράχος καταπεσῶν ἀνέφραξε κοίλωμα καὶ ἐσχημάτισε μικρὰν λίμνην, Λοῦτσαν νῦν καλουμένην, καὶ κρύπτῃ πάντοτε πλήρη χιόνος οὖσαν, εἰς ἣν χιλιάδες Καλαβρυτινῶν εἶχον καταφύγει κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἰμβραῆμ, καταστραφέντων τῶν πλείστων τῷ 1826. Ὀλίγη δὲ χαμηλότερον κατερχόμενος τις διὰ καταρριχίσεως, διότι ἡ ὀρθοθασία εἶναι δυσχερεστάτη, εὐρίσκεται ὑπὸ τὰ ὕδατα τῆς Στυγός. Ταῦτα πηγάζουσιν ἐκ μιᾶς πηγῆς ἀναβλυζούσης ἐπ' αὐτῆς τῆς κορυφῆς τεραστίου βράχου, μιᾶς ὁκᾶς περίπου καὶ 5⁰ θερμοκρασίας, καὶ ἅμα πηγάζοντα ἐν θέσει μόνον ἐκ τῶν ὑπερθεν τοῦ βράχου μόλις προσιτῆ κρημνίζονται εὐθὺς πρὸς τὰ κάτω εἰς βάθος 300 περίπου μέτρων· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ βράχος ἐν τῷ καθέτῳ αὐτοῦ κόμματι εἶναι λίαν ἀνώμαλος, συντριβόνται καὶ διασχίζονται καὶ ἀπολεπτύνονται ἐπ' αὐτοῦ τὰ ὕδατα, ἐξανεμιζόμενα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ πάντοτε πνέοντος ἐκ τῆς κάτωθεν φάραγγος ἀνέμου καὶ ἀρκούντως ἐξατμιζόμενα καταπίπτουσι τέλος κατὰ λεπτοτάτας σταγόνας εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, βρέχοντα ὡς λεπτὴ βροχὴ ἕκτασιν ἐνὸς περίπου στρέμματος· ὥστε τὸ κατὰ σταγόνας πίπτον ὕδωρ εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἐν τῇ ἄνω πηγῇ, δὲν παρουσιάζει δὲ πλεόν τὴν θερμότητα τῆς ἄνω πηγῆς· ἡ κατάστασις δ' αὕτη φαίνεται τοιαύτη μόνον θέρους, διότι κατὰ τὸν λοιπὸν χρόνον εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐκεῖσε μετάθασις διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν χιόνων. Ἄλλ' ἐν τῇ ρίζῃ τοῦ βράχου πηγάζει καὶ πολὺ ἄλλο ὕδωρ, ὅπερ μετὰ τῶν σταγόνων ἐνούμενον ὀλίγον κατωτέρω διὰ μέσου λαβυρίνθου ὀγκολίθων ἐξαφανίζεται καὶ ὑπὸ τὴν γῆν καὶ χαμηλότερον εἰς 2 ὥρων ἀπόστασιν κατὰ τὴν πεδιάδα τῆς Νωνάκριδος ἀναβλύζει ἀφθονώτερον ὡς ἀρχὴ τοῦ Κράθιδος ποταμοῦ (νῦν ποταμοῦ τῆς Ἀκράτης). Ἄλλοτε ὁμοῦ φαίνεται ὅτι ἀμέσως πηγάζον τὸ ὑπὸ τὸν βράχον ὕδωρ ἐχάνετο μετὰ τοῦ καταπίπτοντος ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ἐντεῦθεν ἐπιστεύετο ὅτι ἐχάνετο εἰς τὸν Ἄδην δι' ὀπῆς, δι' ἧς καὶ εἴσοδος εἰς Ἄδου ὑπάρχουσα παρ' αὐτοῖς ἐπιστεύετο. Ἐπὶ δὲ τῆς πέτρας τοῦ βράχου κάτω εἶναι ἐγκεχαραγμένα ἰκανὰ ὀνόματα ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν περιηγητῶν ἐπισκεφθέντων τὸν παράδοξον ἐκεῖνον χώρον,

ὅπου κυρίως θαυμάζει τις τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως ἐν φρικώδει ἐρημίᾳ, ἐν βράχοις πελωρίοις καὶ ἐν κατωφερείαις ἀποκρημνοτάταις, ἐν ψύχει ἀφορήτῳ καὶ ἐν ἀγριότητι ἀπαισίᾳ.

Τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός σήμερον λέγεται ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων *Μαυρονέρι*, διότι τὸν ἵπ' αὐτοῦ ἐν τῇ καταπτώσει ῥαντιζόμενον βράχον ἔχει καταστήσει μαῦρον, λέγεται δ' ὁμοῦ καὶ ἀθάνατο νερό, καὶ ἐπιστεύετο μέχρι τινὸς ὅτι θάνατον προξενεῖ εἰς πᾶν ζῶον καὶ ἄνθρωπον πίνοντα ἐξ αὐτοῦ, ἐνῶ δὲν εἶναι εἰ μὴ ψυχρότατον ὕδωρ, ὡς καὶ τὸ τῶν λοιπῶν πηγῶν τῶν κειμένων παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν Ἀροανίων, ὅποιαί εἶναι ἡ βρύσις τοῦ Λέχου, ἡ κοκκίνη βρύσις, οἱ Φοῦρνοι, ἡ βρύσις τοῦ Πουλιού, ἡ καὶ ψυχροτάτη πασῶν, καὶ ἄλλαι, θερμοκρασίας 5 μέχρις 7⁰ καὶ βλαβεραὶ βεβαίως εἰς τοὺς ἐκ θερμῶν κλιμάτων ἀναβαίνοντας ἐκεῖσε, ἐὰν πῶσιν ἀποτόμως πολὺ ὕδωρ, διὰ τὴν ψυχρότητα.

Ἄλλὰ τὸ λίαν ἕκτακτον τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑδάτων ἐν τῇ γονίμῳ φαντασίᾳ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων ἐδημιούργησεν ἀλλοκότους μὲν ἀλλὰ καὶ ὠραίας ἰδέας περὶ τῶν ὑδάτων τούτων, φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἴσως, καὶ ὁ Πausανίας ἀναμφιβόλως, ἐπεσκεψθησαν αὐτά. Ὁ Ὅμηρος πλεισταχοῦ καλεῖ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός «κατεβόμενον», δηλ. κατασταλάζον, εἰς ὃ καὶ οἱ ἀθάνατοι ὤμνουν τὸν μέγιστον ὄρκον· ὁ Ἡσίοδος (Θεογον. 785 καὶ 805) καλεῖ αὐτὸ «ὑδωρ ψυχρόν, ὅτ' ἐκ πέτρας καταλείβεται ὑψιβάτοιο» καὶ «Στυγὸς ἀφθιτον ὕδωρ ὠγύγιον, τὸ δ' ἴησι καταστυφέλου διὰ χώρου», ἐξ οὗ καὶ ἡ Ἴρις ἐν χρυσῷ ποτηρίῳ εἰς τοὺς θεοὺς πρὸς πόσιν προσέφερε· κατὰ δὲ Πausανίαν, πολλὰς παραδόσεις περὶ αὐτοῦ μνημονεύοντα, τὸ ὕδωρ τοῦτο οὐ μόνον ἦτο ὀλέθριον εἰς πάντας τοὺς πίνοντας, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἐρρίπτετο εἰς αὐτό, οἶον ὕαλος, κρύσταλλος, λίθινα καὶ κεράμεια σκεύη, ὅστ' α, κέρατα, σίδηρος, χαλκός, μύλυθος, ἄργυρος, ἤλεκτρον, χρυσός κτλ., ἢ ἐτήκετο ἢ συνετρίβετο ἢ ἐσῆπετο καὶ μόνον ὁ ὄνου τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ὄνου δὲν ἐβλάπτοντο ὑπ' αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἠντλείτο ἐντὸς ὀνύχων ἵππου ἢ ὄνου καὶ φυλαττόμενον ἐχρησιμοποιοεῖτο ὡς δηλητήριον, δι' οὗ καὶ κατὰ τινὰ παραδόσιν μνημονευομένην παρὰ Πλουτάρχῳ (ἐν βίῳ Ἀλεξάνδρου) ἐδηλητηριάσθη ὁ μέγας Ἀλέξανδρος. Καθ' Ἡρόδοτον ὁ ἐξορισθεὶς ἐκ Σπάρτης βασιλεὺς Κλεομένης μεταβάς εἰς τὴν ἐγγὺς Νῶνακριν προσεπάθει νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς Ἀρκάδας κατὰ τῆς Σπάρτης ὀρκίζων αὐτοὺς εἰς τὰ ὕδατα τῆς Στυγός, ἃ ἐπίσης περιγράφει. Κατὰ Στράβωνα (399) εἶναι τοῦτο αλιβάδιον ὀλεθρίου ὕδατος νομιζόμενον

ιερών». Πλείστοι δὲ συγγραφεῖς σχετίζουσιν αὐτὸ πρὸς τὸν Ἄδην, ὡς ὁ Στάτιος (Θηβ. Δ'. 291), Ὀβίδιος (Μεταμ. ΙΕ'. 332), Λακτάντιος (ΙΕ'. 23), Πλίνιος (φυσ. ἱστορ. Β'. 106) κλ., λέγοντες ὅτι εἶναι βλαβερὸν, κατ' ἄλλους δ' εἶναι βλαβερὸν μόνον, ὅταν πίνηται τὴν νύκτα.

Ὡστε ὁ περὶ Στυγὸς μῦθος, ἐνῶ ἦτο ἐν ἀρχῇ τοπικὸς τῆς Ἀρκαδίας, καὶ μάλιστα τῆς ἀρκαδικῆς Ἀζανίδος (δηλ. τῶν ἐγγύς πόλεων Νωνάκριδος, Φενεοῦ, Κυναίθης, Λουσιῶν, Κλείτορος, Ψωφίδος, Πάου κτλ.), σὺν τῷ χρόνῳ ἐγενικεύθη καὶ κατέστη πανελλήνιος. Ἄλλ' ἢ ἐγγύριος παρὰ τὰ Ἀροάνια παράδοσις διεφύλαξεν ἰκανῶς τοὺς περὶ τοῦ ὕδατος μύθους. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι καλεῖται νῦν ἀθάνατο νερό, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐνομιζέτο θανατηφόρον, ὑπὸ τῶν ποιμένων νομίζεται νῦν ὅτι ἀκούονται κατὰ περιόδους κατὰ τὰς κορυφὰς τῆς Νεραιδορράχης καὶ τοῦ Νεραιδαλῶνου τύμπανα ἀλαλάζοντα, ἀπήχησις χοροῦ Νυμφῶν ἀκολουθῶν τῆς Ἀρτέμιδος ἢ καὶ Βακχῶν καὶ Μαινάδων καὶ ἄλλων ἀκολουθῶν τοῦ Διονύσου. Τὸ δὲ σπήλαιον τῆς Λούτσης, περὶ οὗ ἄνω εἶπομεν, εἶναι κατὰ τὴν ἐγγύριον παράδοσιν ἢ κολυμβήθρα τῶν Προϊτίδων. Αἱ θυγατέρες δηλ. τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους Προΐτου παραφρονήσασαι καὶ ἐξ ἀνθρωποφοβίας μανεῖσαι κατέφυγον εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο, ὁπόθεν ἐξερχόμεναι ἔτρεχον ἀνά τὰς κορυφὰς τῶν Ἀροανίων, μέχρις οὗ ὁ Μελάμπους θεραπεύσας αὐτὰς καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς ἀγριότητος ὠδήγησε καὶ καθήγιασεν ἐν τῷ ἐγγύς ναῶ τῆς Λουσιάτιδος Ἀρτέμιδος (παρὰ τὰ νῦν Σουδενά), δηλ. ἐπανήγαγεν αὐτὰς ἐκ τῆς Στυγίας ἐρημίας εἰς τὸν εὐθυμον τῶν τελετῶν βίον τῶν Ἑλλήνων.

Πρὸς Α. τῶν Ἀροανίων καὶ οἰοεὶ παραφυάδες αὐτῶν εἶναι τὰ ὄρη Κρᾶθις καὶ Πεντέλεια καὶ Ὀρουξίς (νῦν Γαρδίκιον, Νησίον, Τουρτοβάνα), πρὸς Α. δὲ τούτων ἀπλοῦται ἡ περιώνυμος λίμνη τῆς Φενεοῦ, παρ' ἣν καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας φερωνύμου πόλεως, καὶ πέραν αὐτῆς πρὸς τὰ ΒΑ. ὑψοῦται ἡ πολυκόρυφος Κυλλήνη (Ζύρια). Ἄλλων δὲ παλαιῶν πόλεων ἐρείπια ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων γνωστὰ καὶ ἄξια ἐπισκέψεως εἶναι τὰ τοῦ Κλείτορος (παρὰ τὰ νῦν Μαζέικα), Ψωφίδος (νῦν Τριπόταμα), Πάου (παρὰ τῷ νῦν Σκουπίῳ), Κυναίθης (παρὰ τὰ νῦν Καλάβρυτα), Λουσιῶν (παρὰ τὰ νῦν Σουδενά) καὶ Νωνάκριδος (παρὰ τὸν νῦν Σόλον), πασσῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἀρκαδίας.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΝΤΟΠΙΔΗΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ

ΣΥΝΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΡΥΤΑΝΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΠΑΤΑΒΙΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

✱

Κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Βασιλευούσης αἰῶνας, ἐν ᾧ ὁ βάρβαρος τῶν Τούρκων ζυγὸς ἀπηνέστερον ἐπέβη τὸ Ἑλληνικὸν καὶ πνεῦμα παχυλῆς ἀμαθείας συνεῖχε σχεδὸν ἀδιασπᾶστος αὐτό, ἅτε ὄλως σπανιζόντων σχολείων¹, οἱ παιδεῖας ὀρεγόμενοι Ἑλληνες κατέφυγον εἰς Ἰταλίαν ζητοῦντες αὐτόθι τὰς Μούσας, αἰτίνες φεύγουσαι τοὺς φωτοσβέστας ἐπιδρομῆς εἶχον καταφύγει ἐκεῖ, ἐκπετασθεῖσαι ἐκ τῆς Πιερίας καὶ τοῦ Ἑλικῶνος. Εἰς χιλιοστύας ἴσως ἀριθμοῦνται οἱ Ἑλληνες οἱ τυχόντες κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ χρόνους ἐπιστημονικῆς σπουδῆς ἐν τοῖς διαφόροις Πανεπιστημίοις τῆς Ἰταλίας καὶ οἵτινες οὐ σμικρὸν τῇ ἀληθείᾳ ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀναγέννησιν καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, διότι τοῦτο μὲν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ διατρίβοντες συνέβαλλον οὐχ ἥμισυ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φιλελληνικῶν ιδεῶν, τοῦτο δὲ οἴκαδε ἐπιστρέφοντες διέδιδον τὰ φῶτα τῆς Ἑσπερίας εἴτε διὰ συγγραφῶν εἴτε διὰ σχολῶν², ἐμφυτεύσαντες οὕτω εἰς τὰς Ἑλληνικὰς καρδίας τὸ ἀγλαὸν τῆς ἐλευθερίας σπέρμα, τὸ θεῖα συνάρσει τοσοῦτον πλουσίως εἶτα βλαστῆσαν.

Ἰδίως τὸ περικλυτὸν τοῦ Παταβίου Πανεπιστήμιον ἐξέθρεψε πλεί-

¹ Πλὴν τῆς Παιρριαρχικῆς Σχολῆς οὐδέν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἕτερον σχολεῖον ὑπῆρχε κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ χρόνους ἐν Ἑλλάδι δρωῶν ἀξίως λόγου. Τὰ δὲ ἐν ταῖς μοναστηρίοις διδασκόμενα γράμματα ἦσαν ἐλάχιστα, περιοριζόμενα συνήθως εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἐγκυκλίου μαθήσεως. Βραδύτερον, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ὅτε ὁ ζυγὸς τῶν Τούρκων ἠπιώτερος κατέστη, ἰδρύθησαν ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος πόλεσιν ἀνώτερα σχολεῖα, ἀνθαιμιλλώμενα πρὸς τὰ κολλέγια τῆς Ἑσπερίας.

² Πρὸς. Παρὰ τὰ «Σχεδιάσμα» κλ., σ. 13—14. Crusii «Turcograecia», pag. 492.

στους Ἑλληνας ἐπιστήμονας, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ σύνδικοι (syndici), πρυτάνεις (rectores), ἀντιπρυτάνεις (prorectores) καὶ καθηγηταὶ αὐτοῦ ὑπῆρξαν Ἑλληνες, τοὺς ὁποίους οἱ ἀνερευνηταὶ τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ὁ Παπαδόπουλος Βρετός, Παρανίκας καὶ Σάθας λέγω, μνημονεύουσιν ἐν τοῖς οἰκειοῖς συγγράμμασι¹.

Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσι τινες Ἑλληνες γενόμενοι σύνδικοι καὶ καθηγηταὶ τοῦ Παταβιακοῦ Πανεπιστημίου, οἵτινες διέλαθον τοὺς προμνημονευθέντας ἀναδιφητάς, ὅθεν περὶ τούτων θὰ πραγματευθῶ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ *Μιχαὴλ Κοντοπίδου Μαρκελλοῦ*² συνδίκου καὶ ἀντιπρυτάνεως διατελέσαντος τοῦ ἐν λόγῳ Πανεπιστημίου.

*

Ὁ *Μιχαὴλ Κοντοπίδης Μάρκελλος* (Michael Condupidius ἢ Condopidius Marcellus) ὠρμάτο ἐκ Νάξου, γεννηθεὶς, ὡς φέρεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῶν Καθολικῶν τῆς πόλεως ταύτης, τῇ 17ῃ Μαΐου 1651. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ *Βικέντιος* ὀνομαζόμενος μετῆρχετο τὸν ἔμπορον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Σμύρνῃ, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ, *Λουδοβίκη* (Louisa) ὀνόματι, κατήγετο ἐκ μητρὸς ἀπὸ τοῦ περιπύστου ἐκεῖνου ἀπατεῶνος *Ἰακώβου Βασιλικοῦ*, ὅστις, ὡς γνωστόν, ψευδῆ χρυσόβουλλα προσενεγκὼν τῷ αὐτοκράτορι τῆς Γερμανίας *Καρόλῳ Ε'* ἔλαβε παρὰ τούτου τὸν τίτλον τοῦ *δεσπότη τοῦ Σάμου, Μαρκησίου τῆς Πάρου, Ἰππέως τοῦ ἀνωτάτου Καίσαρος καὶ Κόμητος Παλατίνου*, εἶτα δὲ κατέστη καὶ ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας³.

¹ Ἐννοῶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα: *Ἀνδρέου Βρετοῦ Παπαδοπούλου* Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς βυζαντιακῆς αυτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων. Ἀθήνησι 1854. *Ματθαίου Κ. Παρανίκα* Σχεδιάσμα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἐν τῷ ἑλληνικῷ. ἔθνη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων]πόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος. Κωνσταντινούπολις 1867. *Κωνσταντίνου Ν. Σάθα* Νεοελληνικὴ φιλολογία, βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντιακῆς αυτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγεροσίας (1453—1821). Ἐν Ἀθήναις 1868.

² Περὶ τούτου οὐδεὶς ἰδίᾳ ἐπραγματεύθη.

³ Περὶ τοῦ περιφήμου τούτου ἀπατεῶνος ἰδὲ E. Legrand, Collection de documents concernant l'histoire médiévale et moderne de la Grèce. Tom. 1er. Deux vies de Jacques Basilicos, seigneur de Samos, marquis de Paros, comte Palatin et prince de Moldavie, l'une par Jean Sommer, l'autre par A. M. Graziani, suivies de pièces rares et inédites. Paris 1889.

Ἐκ τῶν γονέων τοῦ *Μιχαὴλ Κοντοπίδου Μαρκελλοῦ* ὁ μὲν πατὴρ ὠμολόγει τὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας δόγματα, ἡ δὲ μήτηρ ἀνήκεν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, αὐτὸς δέ, εἰ καὶ ἀνετράφη ὡς Ἀνατολικός, ἀνδρωθεὶς προσεχώρησεν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἐνθερμῶς θιασώτης ταύτης γενόμενος.

Τὰ πρῶτα γράμματα ὁ ἐν λόγῳ ἀνὴρ ἐδιδάχθη ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ παρὰ τινι λογίῳ Φραγκισκανῷ μοναχῷ διατηροῦντι γραμματοδιδασκαλεῖον ἐν Νάξῳ, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1673 μεταβάς μετὰ τῆς μητρὸς του εἰς Ἄγιον Ὅρος χάριν προσκυνήσεως, ἔμαθεν ἐκεῖ, παρὰ τινι Νεοφύτῳ Πλατυγένῃ τὸν διδάσκαλον ἐπαγγελλομένῳ, στοιχειώδη τινὰ Ἑλληνικά, διότι ἡ ἐν Νάξῳ ἀγωγή αὐτοῦ περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν Λατινικὴν. Τὸ φιλομαθὲς καὶ περὶ τοῦ νέου Μ. Κοντοπίδου κατιδὼν ὁ προμνημονευθεὶς Νεόφυτος Πλατυγένης, ὡς καὶ ἄλλοι μοναχοί, προὔτρεψαν αὐτὸν ἵνα τελείως ἐμαθῶν τὴν Λατινικὴν μεταβῆ εἰς Ἰταλίαν πρὸς σπουδὴν τῆς ἱατρικῆς, ἧς οἱ ἐπιστήμονες θεράποντες ἐσπάνιζον τότε ἐν Ἑλλάδι. Τῇ παρακελεύσει τῶν μοναχῶν ἐπόμενος ὁ Μ. Κοντοπίδης, ἔρωτι παιδείας ἄλλως τε ἀλούς, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα καίπερ καθεστηκώς ὀπωσοῦν τὴν ἡλικίαν ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Ἰησοῦϊτῶν, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 1609 ἐγκαταστάντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνελάμβανον, ἵνα δωρεὰν διδάσκωσι τοὺς βουλομένους τὴν λατινικὴν ἰδίᾳ φιλολογίαν. Μετὰ πενταετῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῖς Ἰησοῦϊταῖς διατριβῇν κάτοχος γενόμενος τῆς ἐγκυκλίου καλουμένης παιδείας ἀπῆλθε, τῷ 1681, εἰς Πατάβιον, τὰς Νέας Ἀθήνας, ὡς τότε ἐκαλεῖτο τοῦτο διὰ τὰς περιφήμους αὐτοῦ σχολάς, καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ὑφιστάμενον Πανεπιστήμιόν του, ὅπερ ἦτο τότε, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὸ ἐπιφανέστερον τῆς Εὐρώπης. Ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως ταύτης ἐνζήλωσεν διακούσας τὴν Ἰατρικὴν, πρακτικὴν καὶ θεωρητικὴν, καὶ τὴν Φιλοσοφίαν, ἔλαβε, τῷ 1688, τὸ δίπλωμα καὶ τὸν στέφανον τοῦ ἱατροφιλοσόφου.

Μετὰ ταῦτα ἐγένετο τετράκις consiliarius — σύμβουλος — τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπερ γεραίρον τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς ἔγραψεν ἰδίῳ ἀναλώμασι καὶ ἀνήρτησε τὴν εἰκόνα τούτου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἱατρικῆς, ἔνθα εἰσέτι ἴσως ἀνήρτηται. Ἐπὶ τούτοις ἡ Ἐνετικὴ διοίκησις, εἰς ἣν ἀπὸ τοῦ 1409 ὑπήγετο τὸ Πατάβιον, ἐπεκύρωσε τὸν Κοντοπίδην σύνδικον καὶ ἀντιπρυτάνιν τοῦ ἐτέρου τοῦ Πανεπιστημίου τμήματος, τῶν τεχνιτῶν (artistarum), ὅπερ περιελάμβανε τὴν Φιλοσοφικὴν, Θεολογικὴν,

Ἱατρικὴν, Φυσικὴν καὶ Μαθηματικὴν σχολήν. Ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ, τοῦ συνδίκου καὶ ἀντιπρυτάνεως, παρέμεινεν ὁ Κοντοπίδης ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη, 1699 — 1700 καὶ 1700 — 1701¹, καθ' ἃ συμφερούσας μεταρρυθμίσεις ἐπήνεγκεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Οὕτω π. χ. ὤρισεν ἵνα τὰ πτώματα τὰ κατατενόμενα πρὸς ἄσκησιν ἐν τοῖς ἀνατομείοις τοῦ Πανεπιστημίου θάπτωνται κατὰ τὰ εἰθισμένα νόμιμα, ἥτοι ὑφ' ἱερέως πρότερον εὐλογούμενα, ἐνῶ πρότερον ἀνευλόγητα κατεχώνοντο².

Ἐπίσης ἐπεμελήθη, ἵνα τὸ πενταετὲς διάστημα, καθ' ὃ ὤφειλον νὰ φοιτήσωσιν οἱ «Ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων» Βενετοί, ἵνα τύχῳσι δικαιώματος διδασκαλικῆς στεφανώσεως, περιορισθῆ εἰς τετραετὲς³. Ὡσαύτως ἀνενεχθεῖς εἰς τὴν Ἑνετικὴν Κυβέρνησιν κατάρθωσε νὰ καταπαύσῃ τὴν φορολογίαν, ἣν ὑφίσταντο οἱ νεωστὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον προσερχόμενοι φοιτηταὶ ἐκ μέρους τῶν παλαιῶν τοιούτων⁴. Καὶ τέλος, ἵνα καταστήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ πανεπιστημιακοῦ συνδίκου προσιτὸν καὶ τοῖς πτωχοῖς ἐπιστήμοισιν, ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν τῶν πολυτελῶν ἐκείνων γευμάτων, ἅτινα ἔθος ὑπῆρχε τετράκις τοῦ ἔτους ὁ σύνδικος νὰ παραθέτῃ⁵. Παρελθόντος τοῦ

¹ Facciolati Fasti Gymnas. Patav. p. 240 pars III. Comneni Papadopuli Histor. Gymnas. Pat p. 102 t. I.

² «Corpora anatomicis exercitationibus infusa ritu solemniori sepelienda curavit—Michael Condopidius—decretis hanc in rem argenteis in annos singulos tricenis ex universitatis aerario, idque anno proximo litteris Triumviralibus VIII kal. mai. datis confirmatum est». Facciol. Fasti Gym. Pat. par III, p. 240.

³ «Quinquennium, quo scholares Cisalpini Venetae ditionis, ex decreto senatus MDCXXXVI. manere Patavii debebant, et professores audire, ut ad Lauream jus acquirerent, Condupidio maxime curante, ad quadriennium redactum est» Facciol. ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

⁴ «Condupidius, litteris ad Magistratum datis. ostendere conatus est, ferendam non esse scholarium veteranorum licentiam, qui tirones ad Gymnasium accedentes certam pecuniae summam solvere cogebant, quam ipsi inter se partirentur, exactoribus ac diribitoribus ad rem tam indecoram constitutis. Magistratus ad Senatum retulit, jussique sunt hoc anno urbis Rectores novis Syndicis et nationum consiliariis moris turpitudinem gravibus verbis aperire atque edicere, ne vel ipsi, vel eorum sodales a scholarium tironibus, quos pupillos vocant, quippiam corraderent». Facciol. ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

⁵ «Condupidius curavit ut jentacula vetarentur, quae quater in anno Syndicus dare solebat: ne quis in posterum muneri idoneus impensas reformidaret». Facciol. ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

διοτιῶς διαστήματος, καθ' ὃ ὁ ἐν λόγῳ ἀνὴρ διετέλεσε σύνδικος, ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις ἐζήτησεν, ἵνα οὗτος παραμείνῃ ἐν τῷ ἀξιώματι, ὃ κατεῖχε, καὶ τρίτον ἔτος, ἀλλ' ὁ Κοντοπίδης μὴ ἀποδεξάμενος τὴν πρότασιν ἀπῆλθε, τῷ 1703, ἐκ τοῦ Παταβίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα ἐξήσκησε τὸν ἱατρὸν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος τῷ 1717.

*

Διὰ τὴν προεκτεθεῖσαν ἐν κεφαλαίῳ βιογραφίαν τοῦ Μιχαὴλ Κοντοπίδου Μαρκελλοῦ πηγὰς ἔσχομεν τὸ μὲν τοὺς χρονολόγους τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Παταβίου, ἐννοῶ τὸν *Κομνηνὸν Παπαδόπουλον*¹ καὶ τὸν *Facciolati*², τὸ δὲ αὐτόγραφον τοῦ Μιχαὴλ Κοντοπίδου βιογραφικὸν σημείωμα, οὐ ἀντίγραφον ἀμέσως παραθέτω διατηρήσας τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ πρωτοτύπου καὶ στιγμαῖς σημειώσας τὰς ἐξιτήλους λέξεις.

1681 — Ἦρθα ἀπὸ τι μπολη, ἥστι μπαντόα, καὶ νεὰς Ἀθίνας καὶ στάθικα μαθιτικῆς ἥστὲς ἐπιστιμες τις φιλοσῶφίας καὶ τις ἱατρικῆς, ἔπιτα ἑσταθικα καὶ τεσερις φορὲς κονσεγερις, ἡγου σιβουλατορας ἐτοῦνου τοῦ φαμοζησιμου κολεγήου, ἀκομι δια σιμίο τῆς ἀξίας ὅπου ἦχα, μοκαμασι καὶ τιν ικονα μου με χρισι σουάντζα ἡγου με αρμα χρισι, καὶ τιν ἔχουσι μέσα ἡσὸ σκολῆο ὅπου κανουσι, τι σιναξη ἡ γιατρι, ἔτζη ἑσταθικα μαθιτικῆς εἰς θεωριὰ καὶ πρατικα, ἐος ἡστους — 1700

καὶ ἡς ετοῦτο τῷ χρονῷ Θεοῦ θελοντος, ἦλαβα ἀπε τὸ πουμπληκο, τιν ἀξηά ἡγου με αικαμασιν σιντίχον, ὅπου θενα ἦπι προσεστο, τοῦ σπουδακτηριου, ἀληθὸς ἦνε μεγαλη ἀξιά, εἰμι ἔχι καὶ γογαλῆ ἐξοδον, ἡσὲ τούτι τιν ἀξηά, θελη τὸ ληγοτερο, ἐος πεντε χιληάδες ριάληα ἡ σε φορέματα, καὶ δουλευταδες, καὶ χαρίσματα περο με τι βοήθια τοῦ παναγαθου Θεοῦ. . . . ἐπέρασα μὲ μαιγαλη τιμί, ὅπου ἐαν ἰθελε ξεδευσι ἄλος δεκα χιληάδες, δὲν ἰχε καμι περισωτερι τιμί, τὸ περισῶτερο, ὅπου ἦτον καπιὲς δουληές τοῦ σπουδακτηριου, καὶ το μαθιταδο, καὶ πολη ἄλη συντίχη, ἐγριεψανα να τες κιβερνισου αμι δὲν εμπορεσαν,

¹ Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου ἔχει ὡς ἐξῆς, Nicolai Comneni Papadopuli Historia Gymnasii Patavini post ea, quae hactenus de illo scripta sunt, ad haec nostra tempora plenius et emendatius deducta cum auctario de claris cum professoribus tum alumnis ejusdem. Venetiis MDCCXXVI apud Sebastianum Coleti.

² Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ὁ ἐπόμενος, Fasti Gymnasii Patavini, Jacobi Facciolati studio atque opera collecti. Patavii, typis Seminarii, MDCCLVII.

τις ὅπιες τες ἐπιχειριστικά καὶ ἐγώ, καὶ ἤβαλα κόπο καὶ ἐξοδο, καὶ με τοῦ κηρύου τι δινάμι, τες ἐτελήσα με μαιγάλη τιμι, καὶ ὅλη τὸ ἤχασι ἀδινατο, ὅτι ἤπρεπε νὰ παρασι ἢ παρτι ἀπὸ το σινατο τῆς Βενετίας ἐτζη ανφενταδες, μοῦ ἐκαμασι τι χαρι καὶ ἤλαβα ἐτουτι την τιμι ἢ σε ὅλους, — 1700 ἡουλίου — 8 — ἦστι μπαντοβά.

Μηχαήλ Κωντοπίδης, Μαρτζέλος ἄξοτις — σιντιχος τοῦ κολεγίου τις Παντόας Michael Condopidius Marcellus prorektor et Syndicus 1700 et 1701. ἐτουτι ἢ καρικά ἦνε, ἦσε μεγάλη τιμή, ὅτι εἰς τὸ καιρό μου, ἦτονε — 800 — μαθητάδες, καὶ ὁ σιντιχος τους κουμανταρι, ἀμὶ ἐχι καὶ μεγάλο ἐξοδο, πολλη σιντιχι, ἐξοδεσαν ἐός — 8 — χιλιάδες δουκατα τονενα χρόνο, ὧπου στεκι ὁ συντιχος — καὶ ἐγὼ στάθικα — 2 — χρόνους, μὲ μεγάλο ντεκορο, ἡγου τιμί, καὶ ἀκόμι τὸ πουμπληκο, μὲ γιρεψε νὰ καμο καὶ τρίτο χρόνο, μὰ ἐπιδι καὶ τὰ ἐξοδα εἶνε περσα, καὶ ἢ δουληές τις ἀκαδεμιάς, ἦνε μεγάλες, ἀπ ἐχι δόξα ὁ ἦς ὅπου με ἐξιῶσεν καὶ ἦκαμα μεγάλες κιβερνισες, τοῦ κολεγίου, ὅπου πολλη, σιντιχι δέν, τες ἦκαμαν διὰ τοῦτο, το πουμπληκο, με ἐπαρακαλουσα, ἀκόμι, νὰ σταθο, μὰ ευχαριστο τον ἦδν, ὅπου ἦς τὸ γγερό μου, ἐμιναν ὅλη ευχαριστιμενι, προτα τὸ πουμπληκο, δεῦτερο, ἢ δασκαλη, τρίτο ἢ μαθηταδες — καὶ τέταρτο, ἢ χορα, ὅτι η ἀζήνὰ τοῦ σιντιχου, ἦνε τοσι μεγαλη, καὶ τιμιότερα, ὅπου ἦνε προτα, ὁ πονστας, καὶ καπιτανιός, ἐπιτα ἦνε ὁ σιντιχος, ἀς ἐχι δοξα ὁ ἦς ὅπου οσ ἀναξήος, με ἐξήσσε ἦσα τοσι τιμι, καὶ ὅστις ἐλπίζη ης αὐτὸ, ἐτζη λαβάνι, .

Ἐσαύτως παραθέτω καὶ δύο αὐτογράφους τοῦ Κοντοπίδου συνταγὰς, αἰτινες βεβαίως ὑπὸ ἰατρικὴν ἔποψιν οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα τυγχάνουσι δημοσιεύσιμοι.

Α΄.) «Καὶ ἦσε καθὰ ἀστενία ὅπου ἐρχετε ἦς τω κρηφω μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἀπο κακὲς πράξεις, ἀμαρτείας με το να βρεχη ἕνα μαντήλη, ληνω να τω βανι ἀπάνω σιχνα, καὶ γιένη, — τω ὀμηὸ κανη, ἢ αλογόπετρα να τη βαλη ἦς τω νερω να σταθη και να τη σαλεβγη ὅσω νὰ γενι γερανιό και με ταυτῶ τῶ νερο να πληνη τω στόμα ὅπου βρομη, καὶ στερέονη τα δοντηα τα αχαμνα ἀπὼ τω ἡδίο νερω νὰ νι το λεμω ἀπὸ μεσα το μπωνεμενω, ἡγου να καταπνηνι ὀληγω ὀληγω ὅσω νὰ βρεχετε ὁ λεμος μεσα καὶ γιένη — με τω να τρήψη του ἀλωγου τα ματηὰ τα πωνεμενα, με ταύτη τη μπετρα ἡγιένι, δια τουτω τη λεισι ἢ ῥωμειή αλωγωπετρα — 1682 ἦς τὴν μπαντώβα — ζηγισὴ παρα ἐμη μιχαήλ Κοντοπίδης, σκόλαρου — διὰ κίνι ὀφεληὰ τῶν ἰγαπιμενῶ μου

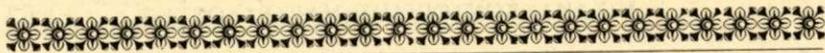
ἀδελφῶ, τον ρωμειό, καὶ ἀς με σιχωρεσου ὅτι δεν ἔχα πρατηκα ἦς τω ῥωμειό γραψημῶ — Michael Condopidius Marcellus, Naxiesis.

Β΄.) Δηα τω φαρμακί καὶ διὰ τη μπανουκλα καμε να λαμπιναρις ἦστη ἦστερι τοῦ μαγειου ἕνα χορταρη ὅπου τω λεισί ἡταληάνι φηλη πεντουλα, καὶ λεισίν τω και ἐνατε, ἢ ῥωμειή το λεγουσι, ηναθι, ἐτουτω ἦνε βασιληκο βῶτανι ἢ ρηζα του ἦνε μηριστηκί ὅσπερ τοῦ μαραθου ἐτουτο να τω λαμπιναρι ὀλω ἡγου τὰ ἀθη καὶ φηλα καὶ ρηζα ἦνε ἡδως βασιληκό, νὰ φαγη φαρμακου σουμπίτῶ νὰ πη τεσερις . . . ἐξε ὀγγες, ἀπέ τω ἀνωθεν νερω, καὶ μεγάλως ὀφεληθήσετε, ἢ σὲ καιρὸ πανούκλας, κάθε πορνο νὰ πίνι ενα ποτῆρι ἀπε τω ἀνωθε νερω, δὲ φοβατε ἐκύνι τη ἡμερα, ἀπὼ ἀστενία . . . τῶ ὀμηὸ καὶ τὸ χρυσαθημῶ κανει, ἐτουτο τὸ ἀνωθε βῶτανι δὲ τω ἡδα παρὰ ἦς τὸ ἀγίὸ ὀρος, ὅτα ἡμουνε ἐκὺ ἕνα χρῶνω χαρις προσκύνισέος ἦς τοὺς 1673, ἐτουτο το ἀνωθε βῶτανι τῶ ἡδα, ἀκομη καὶ ἦς τῆ γγωσταντινῶπολη εἰς τοὺς 1676, ἀκόμη, τῶ ἡδα καὶ ἦς το περιφημῶ περιβῶλη, τω βοντανῶ ἦς το σπουδακτηριό τῆς Παντωβάς, ὅταν ἡμου μαθητης — ης στους — 1682. Michael Condopidius Marcellus, Primus Conssiliarius affertur.

Τὰ ἀνωτέρω αὐτόγραφα τοῦ Μ. Κοντοπίδου Μαρκέλλου, ἐν οἷς φωρᾶται οὗτος ἀδαής μάλιστα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ὑπάρχοντα νῦν εἰς τὰς χεῖράς μου, εὔρον ἐν παλαιῷ τινι κώδικι προσεσχεθέντι μοι πρὸς ἀντιγραφὴν ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ κ. Καρακατσάνη. Ὁ κώδιξ οὗτος, οὐ τὴν ἀκριβῆ ἔκφρασιν ἀναβάλλω ἐς ἄλλοτε, ἐγράφη, τῷ 1705, ἐν Ἀγίῳ Ὅρει ἐπιμελείᾳ τοῦ Μ. Κοντοπίδου Μαρκέλλου, ὡς δεικνύει τὸ ἐπόμενον ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου ὑπάρχον σημεῖωμα.

ἄχρὸς: τὸ παρὸ βιβλίῳ ἐγράφη μὲ ἐξοδες και ζηγησες ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καὶ ἀναξίου Μιχαήλου Κοντοπίδη Μαρτζελου, ἀξιωτη, νδετορου τῆς ἐπιστήμης τῆς ἰατρικῆς ἀπὸ τη Μπαντοβα. γραφή χειρι τοῦ δασκαλου τοῦ Ἀγίου Ὁρου. Hanc notulam scribo ego, Michael Condopidius Marcellus, Patavii 1698 post Christum natum.

Περιέχει δὲ διαφόρων διάφορα συγγραμμάτια, ἐσχολιασμένα ὑπὸ τοῦ Μ. Κοντοπίδου Μαρκέλλου, ἅτινα Θεοῦ εὐδοκοῦντος θὰ δημοσιεύσω, ἄτε ἀνέκδοτα ὄντα.

Η ΧΙΟΣ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΑΣ

Τὸ βυζαντιακὸν Κράτος ἔβαινε γιγαντιαίοις βήμασι πρὸς τὴν παρακμὴν του. Οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἔνδοξοι αὐτοῦ χρόνοι εἶχον παρέλθει ἀνεπιστρεπτεῖ. Ἡ διαφθορά, μεταδοθεῖσα ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς εἶχε καταλάβει τὴν ὅλην διοίκησιν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν κοινωνίαν. Οὔτε στρατὸς ὑπῆρχε πλέον οὔτε στόλος οὔτε καὶ χρήματα. Οἱ παλαιοὶ στρατηλάται καὶ ναύαρχοι, οἱ δοξάσαντες τὰ ὄπλα καὶ καταβαλόντες τοὺς ἀτιθάσους καὶ ἀγρίους γείτονας, ἐκοιμῶντο τὸν ὕπνον τῆς αἰωνιότητος ἐν ταῖς κρύπταις τῶν ναῶν. Κατατρυχόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων ἐρίδων τὸ Κράτος ἔμενεν ἐν ἀσυγγνώστῳ ἀδρανεῖα, εἰς τρόπον, ὥστε καὶ αὐτῶν τῶν θεολογικῶν ἐρίδων εἶχε παραιτηθῆ. Τὸ ἐμπόριον μετὰ τῶν ξένων χωρῶν κατέπιπτεν ἐντελῶς καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλοτε ἀκμαῖον ἐμπόριον τοῦ σίτου εἶχε περιέλθει σχεδὸν εἰς νέκρωσιν. Οἱ δὲ κάτοικοι τῆς χώρας, μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῶν ἡγεμόνων, παρεδίδοντο μόνον εἰς τὰς διασκεδάσεις καὶ εἰς τὴν τρυφήν. Οἱ αὐτοκράτορες διεδέχοντο ἀλλήλους, ἀλλὰ μετὰ αὐτῶν δὲν εὕρισκετο ὁ ἀνὴρ, ὅστις εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν ν' ἀνορθώσῃ τὸ καταρρέον Κράτος. Ἡ παραλυσιὰ ἦτο γενικὴ καὶ οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ τῆς αὔριον.

Τότε ἀκριβῶς παρεσκευάζετο ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἡ τετάρτη Σταυροφορία, ἥτις δικαίως δύναται νὰ κληθῆ καὶ ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Βυζαντίου, διότι οἱ Σταυροφόροι, προσκληθέντες ὑπὸ τῶν ἀνισχύρων ἀρχόντων, ὅπως συνδράμωσιν αὐτούς, καὶ ἐλκυσθέντες ὑπὸ τῶν πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια ἐφαντάζοντο ὑπάρχοντα ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς τόποις, δὲν ἐβράδυναν νὰ φθάσωσι μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, ἣν καὶ ἐκυρίευσαν τῇ 1204.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο παρατρέχον ἐνταῦθα ὡς ἀνήκον εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον ἀναφέρομεν, ὅτι ἐγκαταστάντες ἐν Βυζαντίῳ καὶ μεθυσθέντες ἐκ τῆς νίκης πλείστα ὅσα κακὰ διέπραξαν καὶ πολλὰ τῶν περιφύμων ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀφῆρσαν, ἐν οἷς καὶ

τοὺς τέσσαρας χαλκοῦς ἵππους, τοὺς κοσμοῦντας σήμερον τὴν ἐξωτερικὴν πρόσοψιν τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου.

Οἱ Σταυροφόροι, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἐφρόντισαν νὰ διανείμωσι μετὰ τῶν καὶ τὰς ἄλλας κτήσεις τοῦ βυζαντιακοῦ Κράτους, καὶ οἱ μὲν Γάλλοι πατρικιοὶ ἔλαβον τὴν Βιθυνίαν, τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ Θερμοπυλῶν μέχρι Σουνίου, οἱ δὲ Βενετοὶ τὰ παράλια τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τὰς πλείστας τῶν Κυκλάδων νήσων, ἐν αἷς καὶ τὴν Χίον. Ἄλλ' ἡ βενετικὴ Δημοκρατία, εἰ καὶ θαλασσοκράτωρ, δὲν ἠδύνατο, μακρὰν εὐρισκομένη, νὰ διοικήσῃ εὐκόλως τὰς ἐκτεταμένας ταύτας χώρας· διὸ προσκήρυσεν ὅτι ὅστις δὴποτε ἠδύνατο νὰ ἐξοπλίσῃ ἀρκοῦντα πλοῖα ἦτο ἐλεύθερος νὰ κυριεύσῃ δι' ἰδίας δαπάνης τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οὕτως ὁ μὲν Μαρῖνος Δάνδολος κατέλαβε τὴν Ἄνδρον, ὁ δὲ Πέτρος Ἰουστινιάνης¹ τὴν Χίον.

Ὁ Βιλλαρδουίνος λέγει ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ἡ Χίος περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων καὶ οὐχὶ τῶν Βενετῶν. Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχη, οἱ Ἕλληνας, ἀνεπτυγμένοι καὶ μεμορφωμένοι πλέον τῶν Φράγκων, ἀφωσιωμένοι δὲ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, δὲν ἠδύνατο νὰ μένωσιν ἀπαθείς θεαταὶ τῶν τοιοῦτων διαρπαγῶν καὶ ἐπανειλημμέναι ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀπόσεισιν τοῦ ξένου ζυγοῦ. Ἡ σημαντικώτερα τῶν ἀποπειρῶν τούτων ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Δούκα Βατάτση, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου χρόνου κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ πολλὰς κτήσεις τῶν Λατίνων, περιορίσας αὐτοὺς εἰς μόνην τὴν πρωτεύουσιν. Ὁ Βατάτσης ὀπλίσας στόλον ἀξιόμαχον ἐκυρίευσεν πάλιν, κατὰ τὸν ἱστοριογράφον Νικηφόρον Γρηγορᾶν, οὐ μόνον τὴν Χίον, ἀλλὰ καὶ τὴν Λέσβον καὶ ἄλλας νήσους². Ἦθελε δὲ ὁ γενναῖος οὗτος στρατηλάτης κυριεύσει καὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν αὐτὴν καὶ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς ξένους ἡγεμόνας, ἂν δὲν ἐπῆρχετο ὁ αἰφνίδιος αὐτοῦ θάνατος, ὅστις ἐπεβράδυνε τὸ ἔργον τοῦτο. Τοῦτο δ' ἐπραξεν ἐν ἔτει 1261 ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τῆ συνδρομῆ κατὰ τινὰς τῶν Γενουσιῶν, οἵτινες ἀντεφέροντο κατὰ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Γάλλων.

¹ Ὁ Παλαιολόγος καταλαβὼν τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ἐσκέφθη ὅτι

¹ Οἱ Ἰουστινιάναι κατήγοντο ἐκ Γενούης καὶ ἐφημίζοντο διὰ τὰς πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ὑπηρεσίας των καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν.

² Νικηφόρου Γρηγορᾶ Βυζαντ. Ἱστορία. Τόμος Α'.

ώφειλε ν' ἀποζημιώσῃ καὶ ν' ἀνταμείψῃ τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δημοκρατίαν τῆς Γενούης, καὶ ἡ νῆσος Χίος ἐδόθη τότε (τῷ 1298) ὡς ἀποζημιώσις εἰς τὸν Γενουήσιον Βενέδικτον Ζαχαρίαν, ὅστις ἀνέλαβε νὰ διοικήσῃ αὐτὴν ἐπὶ δέκα ὄλα ἔτη, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ πληρῶνῃ ἐτήσιον φόρον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ν' ἀναγνωρίσῃ ὅμως τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ ὑψῶν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων τοῦ φρουρίου τὴν αὐτοκρατορικὴν σημαίαν. Ἱστορικοὶ τινες λέγουσιν ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἔδωκεν εἰς τὸν Ζαχαρίαν τοῦτον εἰς γάμον τὴν ἀδελφὴν του, ὀρίσας ὡς προίκα τὴν νῆσον Χίον¹. Τὸ πρᾶγμα δὲν φαίνεται ἀπίθανον, διότι διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἶχε τὸν ἡγεμόνα καὶ ἄρμοστήν τῆς Χίου εὐπειθῆ καὶ πρόθυμον ὑπήκοόν του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παλαιολόγου ὁ Ζαχαρίας, ἀρεσκόμενος εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα ὀφέλη καὶ θεωρῶν τὸν χρόνον καταάλληλον, ἤρξατο νὰ διοικῆ τὴν νῆσον ὡς ἰδίαν αὐτοῦ κτήσιν. Οὕτως ἔμειναν τὰ πράγματα μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Τὸν ἀποθανόντα Μιχαὴλ Παλαιολόγον διεδέχθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος, ἡγεμῶν ἀδρανῆς καὶ ὄλως ἀνίκανος νὰ διοικήσῃ κράτος εὐρισκόμενον σχεδὸν ἐν ἀποσυνθέσει. Ὁ Ζαχαρίας, ἐπωφελοῦμενος τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἠθέλησε νὰ προφυλάξῃ τὴν κτήσιν του ἀπὸ πάσης ἐπιδρομῆς καὶ ἤρξατο ν' ἀνεγείρῃ τείχη καὶ φρούρια παρὰ τὰς συνθήκας. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ παραχωρηθεῖσα δεκαετὴς προθεσμία προσήγγιζεν εἰς τὸ τέλος καὶ ὁ Ζαχαρίας ἀπέστειλε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πρεσβευτάς, ὅπως ἀνανεώσωσι τὴν συνθήκην, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

Ὁ Ζαχαρίας ἀποθνήσκων ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν Μπενέτον καὶ τὸν Μαρτίνον, οἵτινες ἀνέλαβον τὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου καὶ μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς των ἐζήτησαν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐξουσίαν των κατὰ πάσης ἐκ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας ἐπιθέσεως. Καὶ ἤθελον παρατείνει ἐπ' ἄπειρον τὴν ἀρχὴν των, ἂν δὲν εὐρίσκετο εἰς τῶν ἰσχυροτέρων καὶ πλουσιωτέρων Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Χίου, ὀνόματι Καλόθετος, ὅστις μεταβὰς κρύφα εἰς Κωνσταντινούπολιν παρέστησε διὰ μελανῶν χρωμάτων τὰς πανουργίας καὶ ἀδικίας τῶν Λατίνων διοικητῶν καὶ συνέστησεν εἰς τὴν Αὐλὴν νὰ κυριεύσῃ τὴν πλουσίαν καὶ εὐφορον νῆσον, ἐν ἧ, ὡς εἶπεν, εἰ κάτοικοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δεχθῶσι μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας τὸν στόλον καὶ τὸν στρατὸν τοῦ αὐτοκράτορος, τείνοντος αὐτοὺς χεῖρα ἀρωγόν.

¹ Sacra Scio, pag. 7.

Ἐπῆλθε τότε καὶ ῥῆξις σοβαρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν ἕνεκα καθυστερήσεως ἐξ ἑκατῶν χρυσῶν φλωρίων, τὰ ὅποια κατεκράτει παρανόμως ὁ Μαρτίνος. Ὁ Μπενέτος, ἐξοργισθεὶς ἐπὶ τούτῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐδικηθῆ καὶ μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως παρακαλέσῃ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπεμβῆ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἀδικήσαντα αὐτὸν ἀδελφόν. Ὁ αὐτοκράτωρ (Ἀνδρόνικος) πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους τούτους, λαβὼν δὲ καὶ ὑποσχέσεις πλουσίων δώρων, ἐξώπλισε στόλον ἐξ 105 μεγάλων πλοίων, μεθ' ὧν ἀπέπλευσε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1329 κατ' εὐθείαν εἰς Χίον, ὅπως σωφρονίσῃ τὸν ἄπιστον ὑπήκοόν του. Ὁ Μαρτίνος, μαθὼν περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἔσπευσε νὰ ὀχυρώσῃ τὰς ἐπικαίρους τῆς νήσου θέσεις καὶ νὰ σχηματίσῃ σῶμα ἐκ τριακοσίων ἐπιλέκτων ἀνδρῶν, καλῶς ὀπλισμένων· ὅτε ὅμως εἶδεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ δυνάμεις πολὺ ὑπερέτερας καὶ εἶχεν ἀπόφασιν νὰ καταλάβῃ διὰ παντὸς τρόπου τὴν νῆσον, ἐζήτησε νὰ συνάψῃ νέαν πρὸς αὐτὸν συνθήκην, ἀλλ' οἱ πρέσβεις του ἀπεπέμφθησαν καὶ ὁ Μαρτίνος ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ. Ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ τὸν ἐγκλείσωσιν ἐν φυλακῇ. Μετ' ὀλίγον δέ, τῇ μεσολαβῆσει τοῦ Πάπα καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ Μαρτίνος ἀπελύθη τῆς φυλακῆς, ἀλλ' ἀπῆλθε τῆς νήσου. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀντήμειψε γενναίως τὸν Καλόθετον, ὡς καὶ τὸν Μπενέτον, προτείνας εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον τὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν του καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον, ἐκ τῶν 120 χιλ. χρυσῶν φλωρίων, τὰ ὅποια εἰσέφερον ἡ νῆσος, νὰ λαμβάνῃ αὐτὸς μὲν τὸ ἥμισυ, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τὸ ἕτερον ἥμισυ.

Ἄλλ' ὁ Μπενέτος, θέλων νὰ καταστῆ ἀπόλυτος τῆς Χίου ἄρχων, δὲν ἐδέχθη τὴν προσφορὰν καὶ μεταβὰς πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν συνενόηθη ἐκεῖ καὶ διὰ χρημάτων κατέπεισε τοὺς κυβερνήτας ὀκτῶ πλοίων τῆς Γενούης, ναυλοχούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ ἐκστρατεύσωσι μετ' αὐτοῦ κατὰ τῆς Χίου καὶ νὰ κυριεύσωσιν αὐτήν, μὴ ὑπαρχούσης τότε ἐν τῇ νήσῳ ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ αὐτοκράτορος. Μόλις ὅμως οἱ στρατιῶται καὶ οἱ σύμμαχοι τοῦ Μπενέτου ἀπέβησαν εἰς τὴν ξηρὰν. συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν οἱ ξένοι ἠττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Μπενέτος προσβληθεὶς ἐξ ἐπιληψίας ἀπέθανε.

Τοιοῦτο τέλος ἔλαβεν ἡ πρώτη ἡγεμονία τῶν Λατίνων ἐν Χίῳ, ἡ δὲ νῆσος περιῆλθε πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος.

Οὕτως ἔμειναν τὰ πράγματα μέχρι τοῦ ἔτους 1346, ὅτε ἡ δημοκρατία τῆς Γενούης ἀπέστειλε τὸν Σίμωνα Βενιόζον, ἄνδρα γενναῖον καὶ

δημοτικόν, μετὰ 30 καλῶς ἐξωπλισμένων πλοίων, νὰ διεκδικήσῃ τὰ ἀρχαῖα δικαιώματα, τὰ ὅποια εἶχεν ἡ Δημοκρατία ἐκεῖνη ἐπὶ τῆς Χίου. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς εὐφόρου ταύτης νήσου εἶχε πρὸ πολλοῦ ῥίψει τὰ βλέμματά της ἡ ἀντίζηλος τῆς Γενούης Δημοκρατία τῆς Βενετίας, ἥτις ἀπέστειλε κρυφίως τὸν ναύαρχον Δελφίνον, ὅπως ματαιώσῃ τὰ σχέδια τῶν Γενουησίων. Ὁ Βενιόζος ἐν τοσοῦτῳ ἔπλευσεν εὐτόλμως πρὸς τὴν Χίον καὶ ἔλλιμενισθεὶς πρὸ αὐτῆς ἐξέδωκε προκήρυξιν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, διαβεβαιῶν αὐτοὺς ὅτι οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσι καὶ ὅτι ὀφείλουσι νὰ τῷ ἐπιτρέψωσι ν' ἀποβιβάσῃ εἰρηνικῶς τὸν στρατὸν του. Ἄλλ' ὁ φρούραρχος καὶ οἱ πρόκριτοι, γενναῖοι καὶ πιστοὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀπέριψαν περιφρονητικῶς τὴν πρότασιν· ὀργισθεὶς τότε ὁ Βενιόζος ἀπεβίβασε βίᾳ τὸν στρατὸν του καὶ ἐπετέθη κατὰ τῶν Χίων, οἵτινες τοσοῦτον ἀνδρείαν ἀντέταξαν ἀντίστασιν, ὥστε ἠνάγκασαν τοὺς Γενουησίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἄλλ' ὁ Βενιόζος κατέλαβεν ἀμέσως τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς νήσου καὶ ἀπέκλεισε πανταχόθεν τὴν πόλιν. Οἱ Χῖοι, στερηθέντες ἐντὸς ὀλίγου καὶ τροφῶν καὶ ὕδατος, καὶ μὴ βλέποντες ἐρχομένην βοήθειαν ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος, παρεδόθησαν τῇ 13 Σεπτεμβρίου εἰς τὸν Βενιόζον ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους· α') ν' ἀπολαύωσιν ὅλων τῶν τιμῶν τῆς γενουησίου πολιτογραφήσεως· β') οἱ δημόσιοι φόροι καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ διοίκησις, νὰ μένωσιν εἰς χεῖρας τῆς Δημοκρατίας, καὶ γ') ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ ν' ἀνήκῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα¹.

Ὁ Βενιόζος ἦτο ἀνὴρ γενναιοφρων, ἔμπειρος δὲ στρατηγὸς καὶ κυβερνήτης, πρὸς τούτοις δὲ καὶ αὐστηρότατος καὶ εἰς ἄκρον δίκαιος· ἐνόει οὐ μόνον νὰ κυβερνᾷ ἐν ἄκρᾳ ἀμεροληψίᾳ, ἀλλὰ καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς Χίους κατὰ τῶν ἀρπαγῶν καὶ λεηλασιῶν τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι τὰ πάντα τοῖς ἐπιτρέποντο ἐν χώρᾳ κατακτηθείσῃ διὰ τῶν ὀπλων. Ἐξέδωκε δὲ καὶ αὐστηροτάτας ἀστυνομικὰς διατάξεις, τεινούσας νὰ περιορίζωσι τὰς κλοπὰς καὶ τὰ διάφορα ἀτακτήματα καὶ ἐγκλήματα. Μίαν τῶν διατάξεων τούτων ἀναφέρομεν ἐναυθῆ διὰ τὸ περιεργον ἕνεκα ταύτης συμβᾶν ἐπεισόδιον. Ἐλεγεν ἡ διάταξις αὕτη ὅτι ὁ κλέπτων, ἔστω καὶ μόνον ἓνα βότρυον σταφυλῆς ἐκ ξένης ἀμπέλου, ἐτιμωρεῖτο διὰ δημοσίας μαστιγώσεως. Ὁ υἱὸς τοῦ Βενιόζου, νεανίας ζωηρὸς καὶ ἀπερίσκεπτος, ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ

¹ Ἰερωνύμου Ἰουστινιάνη Ἱστορία.

πατρός του καὶ νομίσας ὅτι ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος, ἔκλειψεν ἡμέραν τινὰ ἐκ τινος ἀμπέλου σταφυλᾶς, ἃς ἐπιδεικτικῶς ἔτρωγεν ἐν κύκλῳ στρατιωτῶν. Μαθὼν τοῦτο ὁ πατὴρ του οὐ μόνον τὸν ἐπέπληξε δριμύτατα, ἀλλὰ καὶ διέταξε νὰ ἐφαρμόσωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ποινὴν τῆς μαστιγώσεως, εἰπὼν ὅτι ἀπέναντι τοῦ νόμου πάντες εἶναι ἴσοι. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τοῦτο οὐδεὶς ἐτόλμα, οὔτε Χῖος οὔτε ξένος, νὰ παραβῇ τὰς διατάξεις τοῦ ἀρχηγοῦ.

Ἡ εἰδήσις περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Γενουησίων κατετάραξεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὴν Αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις ἔσπευσε νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐντόνως πρὸς τὴν Δημοκρατίαν τῆς Γενούης δι' ἀποστολῆς πρεσβείας. Ἡ Δημοκρατία ὑπόωλος φερομένη, ἀπήντησεν ὅτι, ἂν κατελήφθη ἡ Χῖος ὑπὸ Γενουησίων, τοῦτο ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῆς, ὅπερ ἦτο καθαρὸν ψεῦδος, καθότι αὐτὴ ἦτο ἡ προπαρασκευάσασα καὶ διατάξασα τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Βενιόζου, ἀλλ' ἐν τούτοις, ὅπως καθησυχάσῃ τὸν αὐτοκράτορα, ἔταξε προθεσμίαν τινὰ, καθ' ἣν ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ πάλιν τὴν νήσον εἰς τὸν ἀρχαῖον κύριον αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ προθεσμία παρήλθε καὶ οὐ μόνον ἡ ὑποσχεθεῖσα παράδοσις δὲν ἐγένετο, ἀλλ' οἱ Γενουησῖοι δι' ἀποστολῆς νέων πλοίων ἐγκαθιδρύνοντο ὅσημέραι στερεώτερον ὡς ἰσχυρότεροι κύριοι.

Πολλοὶ τῶν ἐγκριτῶν Χίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ξένην ἀρχὴν, ἀπεφάσισαν ν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου, καὶ ἄλλοι μὲν κατέφυγον εἰς τὴν πρωτεύουσιν, ἄλλοι δὲ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ βυζαντιτικοῦ Κράτους. Μεταξὺ τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καταφυγόντων ὑπῆρχε καὶ εἰς τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἐγκριτωτέρων Χίων, Ζυβὸς¹ καλούμενος, ὅστις ἐπανειλημμένως παρουσιασθεὶς τῇ μεσολαβήσει τοῦ Μεγάλου Δομεστικοῦ εἰς τὸν αὐτοκράτορα παρεκάλεισεν αὐτὸν νὰ μὴ ἐγκαταλίπῃ τὴν ὡραῖαν νήσον, ἀλλὰ νὰ τῷ παράσχῃ τὴν ὑποστήριξίν του, ὅπως κυριεύσῃ πάλιν τὴν πατρίδα του. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπήνεσε μὲν τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα καὶ τὸν ζῆλον τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ τῷ εἶπεν ὅτι, ἐν ὅσῳ αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Δημοκρατίας τῆς Γενούης ἦσαν ἐκκρεμεῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τοιοῦτο σχέδιον. Ὁ Ζυβὸς τότε, φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ζήλου νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα του, συνενοήθη μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων του, ἐμίσθωσε πλοῖά τινα, μεθ' ὧν ἀπέπλευσεν εἰς τὴν Χίον καὶ ἐπετέθη θαρραλέος κατὰ τῶν Γενουησίων, οὓς καὶ ἐνίκησεν ἐν μάχῃ αἱματηρο-

¹ Ἡ οἰκογένεια τῶν Ζυβῶν διετεθεῖτο μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

τάτη. Δυστυχῶς περὶ τὸ τέλος τῆς μάχης ταύτης ὁ Ζυβὸς ἐπληγώθη θανασίμως καὶ οἱ ὀπαδοὶ του, στερηθέντες τοῦ ἀρχηγοῦ, ἐτράπησαν εἰς ἀτακτον φυγὴν. Οὕτως οἱ Γενοῦῆσιοι ἔμειναν πάλιν κύριοι τῆς νήσου. Κατόπιν καὶ μία ἀπόπειρα τῶν Βενετῶν νὰ ἐκδιώξωσι τῆς Χίου τοὺς Γενοῦῆσιους, ὅπως οἰκαιοποιηθῶσι τὸ ἐμπόριον, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτῆσεως τοῦ βυζαντιακοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (τῷ 1261), ἡ ἰσχὺς τῶν Γενοῦῆσιων ηὔξησε μεγάλως. διότι κατάρθρωσαν οὗτοι νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Παλαιολόγος, θέλων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς Γενοῦῆσιους διὰ τὴν ἀσήμαντον συνδρομὴν, ἣν τῷ παρέσχον κατὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου, παρεχώρησεν αὐτοῖς τὰ δύο προάστεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τὸ Πέραν καὶ τὸν Γαλατᾶν), πρὸς τούτοις καὶ ἀσυδοσίαν ἐν ὅλαις ταῖς χώραις, ταῖς ἀνηκούσαις εἰς τὸ βυζαντιακὸν Κράτος, καὶ ἐλευθέραν ναυτιλίαν εἰς ὅλας τὰς θαλάσσας αὐτοῦ. Ἐπόμενον ἦτο ὅτι αἱ παραχωρήσεις αὗται μεγάλως συνετέλεσαν εἰς στερήσιν τῆς ἐξουσίας τῶν ἐν Χίῳ Γενοῦῆσιων, οἵτινες ἰδίαις αὐτῶν δαπάναις κυριεύσαντες τὴν νῆσον ἐζήτησαν παρὰ τῆς Δημοκρατίας νὰ τοῖς πληρώσῃ τὰ ἐξοδα τῆς ἐκστρατείας· ἀλλ' ἡ Δημοκρατία, εὐρισκομένη εἰς μεγάλας οἰκονομικὰς στενοχωρίας ἕνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐμφυλίων πολέμων, προέτεινεν αὐτοῖς νὰ τοῖς πληρώσῃ ἐντὸς εἴκοσιν ἐτῶν 300 χιλιάδας σκούδων, μέχρι δὲ ἐξοφλήσεως τοῦ ποσοῦ τούτου οἱ Γενοῦῆσιοι ν' ἀπολαμβάνωσι τὰ εἰσοδήματα τῆς νήσου, ἀναγνωρίζοντες ὁμῶς ὡς κυρίαρχον τὴν Δημοκρατίαν.

Οἱ δανεισταὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο *Μαονεῖς* ἢ *Μονεῖς* (Maonesi) καὶ ἀπετέλουν σῶμα, καλούμενον *Μονὰς* καὶ σημαῖνον τὴν «ἐνωσιν πολλῶν εἰς σύμφωνον ἐκτέλεσιν μιᾶς θελήσεως». Αἱ οἰκογένειαι, αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν χιακὴν Μονάδα, ἔδρυσαν οἰκίαν, ἣν ὠνόμασαν Ξενοδοχεῖον τῶν Ἰουστινιανῶν (Albergo dei Giustiniani), καὶ τοῦτο διότι οἱ πλείστοι τῶν ἐν Γενοῦῆ Ἰουστινιανῶν, μαθόντες παρὰ τῶν ἐν Χίῳ συγγενῶν των τὴν τερπνὴν διαμονὴν ἐν τῇ εὐφύρῳ νήσῳ, ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖ, ἔνθα προῖόντος τοῦ χρόνου ἐπλούτησαν καὶ ἐγένοντο ἰσχυροί. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἐν Χίῳ ἰδρύσαντες μεγάλη ἐργοστάσια καὶ πολλὰ κοινωφελῆ καταστήματα καὶ φροντίσαντες νὰ καθωραίσωσι τὴν νῆσον.

Οἱ Μαονεῖς διήρτησαν τὴν Χίον εἰς δώδεκα τμήματα ἢ διαμερίσματα, ἐκάστου τῶν ὁποίων προϊστάτο εἰς ἄρχων, λεγόμενος *Λογαριαστής* καὶ φροντίζων περὶ τῆς τακτικῆς εἰσπράξεως τῶν εἰσοδημάτων. Ἡ Γενοῦῆ,

ὡς κυρίαρχος δύναμις, ἀπέστειλε τακτικῶς εἰς τὴν Χίον ἓνα ὑπατον ἢ ἀρμοστήν, ὅστις προήδρευε τοῦ σώματος τῶν δώδεκα ἀρχόντων. Οἱ Λογαριασταὶ εἶχον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν των τοποτηρητὰς, ὀνομαζομένους *Δεσπότης* ἢ *Πρωτογέροντας*, οἱ δὲ ὑπήκοοι τῶν Λογαριαστῶν ἐλέγοντο *Πάροικοι*. Τὴν ἀστυνομίαν, τὴν ἐπιτήρησιν καὶ ἐποπτείαν τῶν διαφορῶν ἰδρυμάτων εἶχον οἱ Ἰουστινιανῶν, οἵτινες εἶχον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν των 300 καλῶς ὀπλισμένους καὶ μισθοδοτούμενους ἀνδρας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς νήσου. Τὸ δικαστήριον ἔκειτο παρὰ τὸν λιμένα καὶ ἐκαλεῖτο *Δικαιοτάτο*, ἡ δὲ φυλακὴ εὐρίσκετο ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐξοχὴν ἐν θέσει, ἣτις ἐκαλεῖτο *Σκλαβιά*. Τὸ σημερινὸν χωρίον Σκλαβιά κεῖται ἐν τῇ θέσει εὐρίσκετο ἄλλοτε ἢ φυλακὴ. Οὐδεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν νῆσον ἄνευ ῥητῆς ἀδείας τῶν Ἰουστινιανῶν, οἵτινες δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐφρόντιζον νὰ μὴ μειῶνται τὰ εἰσοδήματα καὶ νὰ μὴ ἐκλείπωσιν οἱ βραχιόνες πρὸς καλλιέργειαν τῶν κτημάτων.¹

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διοίκησις κατέστη μετ' οὐ πολὺ δεσποτική, διότι καὶ αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηραὶ καὶ ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης ἀρκούντως αὐθαίρετος. Διὰ τοῦτο οἱ Χῖοι ἤρξαντο δυσανασχετοῦντες καὶ γογγύζοντες, ἰδίως δὲ διότι ἀπεκλείοντο ἐντελῶς ἀπὸ τῶν κοινῶν, καὶ τὸ πολίτευμα τῶν Μαονέων κατέστη σχεδὸν ἀφόρητον καὶ εἰς ἄκρον μισητόν. Δὲν ἐβράδυνε δὲ νὰ χαλκευθῇ εὐρεῖα συνωμοσία, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἑλληνα Μητροπολίτην καὶ σκοποῦσα τὸν φόνον ὄλων τῶν Ἰουστινιανῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα. Ἄλλ' ἡ συνωμοσία ἀνεκαλύφθη ἢ μᾶλλον προυδόθη (ὡς ἐλέγετο) ὑπὸ νεανιδὸς τινος, ἐρώσης ἐνὸς τῶν Μαονέων, ὃν ἤθελε νὰ σώσῃ ἀπὸ τῆς σφαγῆς. Οἱ συνωμῶται, συλληφθέντες ἐν τῷ κήπῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἢ κατ' ἄλλους ἐν τινὶ οἰκίᾳ, ἔνθα εἶχον συγκεντρωθῆ, καὶ δικασθέντες κατεδικάστησαν εἰς αὐστηροτάτας ποινάς· οἱ πρωταῖτιοι ἀπηγορεύθησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου, ὁ δὲ Μητροπολίτης ἐξωρίσθη.

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ματαίωσιν τῆς συνωμοσίας ταύτης οἱ Ἰουστινιανῶν ἀπεφάσισαν νὰ ὀχυρώσωσι τὴν νῆσον των ἰσχυρότερον, διότι μάλιστα ἔβλεπον τὸ βυζαντιακὸν Κράτος καταρρέον καὶ ἀπειλούμενον παρὰ τοῦ μεγαλεπήβολου σουλτάνου Βαγιαζήτου· φοβηθέντες δὲ μὴ ὁ αὐτοκράτωρ θελήσῃ νὰ καταλάβῃ τὴν Χίον, ὅπως ἔχη αὐτὴν προπύργιον κατὰ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντων βαρβάρων, ἀπέστειλαν τρεῖς πρέσβεις

¹ Ἰερωνυμ. Ἰουστινιανῆ «Περιγραφή τῆς νήσου Χίου» (γαλλιστί).

εις Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἀρχήν, ὑποσχόμενοι νὰ συνδράμωσι τὸν αὐτοκράτορα, ὅταν ἐπιστῇ ἀνάγκη. Ὁ αὐτοκράτωρ (Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος) ἐπέισθη εὐκόλως καὶ τοῖς παρεχώρησε χρυσόβουλλον¹, δι' οὗ ἔδωρεῖτο αὐτοῖς καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτῶν ἡ νῆσος, ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ τῷ καταβάλωσιν ἀμέσως 350 χιλ. σκούδων (τῇ 7 Ἰουνίου 1363). Τὴν κυριαρχίαν ταύτην ἐπεκύρωσε τοῖς Ἰουστινιάναις καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου Ἐμμανουὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐν ἔτει 1412.

Ἡ κατάστασις αὕτη διατηρήθη ἐν Χίῳ ἐπὶ τριάκοντα ὄκτα ἔτη, ὅτε νέα συμβάντα διατάραξαν τὴν ἡσυχίαν τῆς νήσου. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ Τούρκοι, κυριεύσαντες ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτῶν πορείᾳ πολλὰς πόλεις τῆς Ἀσίας, ἔρριψαν τὰ βλέμματά των καὶ ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πλουσίας Χίου, ἧς πολλὰς κώμας δι' ἀποστολῆς πλοίων κατέλαβον καὶ κατέστρεψαν. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Β', κυριεύσας τὴν Γενούην, ἀπέστειλε τάγμα γαλλικὸν καὶ εἰς τὴν Χίον καὶ διώρισεν ἐν αὐτῇ ἀντιβασιλεία. Οἱ Μαονεῖς ὅμως δὲν ὑπετάγησαν τόσον εὐκόλως καὶ ἡ γαλλικὴ διοίκησις τῆς Γενούης ἀπέστειλεν εἰς τὴν Χίον τὸν Κονράδον Δόριαν, Γενουήσιον ναύαρχον, ὅστις ἐπιτεθεὶς τελεσφόρως κατὰ τῶν δυστρόπων Μαονέων καθυπέταξεν αὐτούς. Ἀλλὰ δὲν παρήλθε χρόνος πολὺς καὶ οἱ Γενουήσιοι, συγκεντρώσαντες ἀρκοῦντα στρατόν, ἐπανέστησαν καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς νήσου, ἧς τὴν διοίκησιν ἀνέλαβον πάλιν οἱ Ἰουστινιάναι.

Ἀποθανόντος τοῦ Βαγιαζίτου διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μωάμεθ ὁ Α', ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἠπίου χαρακτῆρος καὶ ἐγένετο σύμμαχος τοῦ βυζαντιακοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ Μαονεῖς, φοβούμενοι μὴ αἰφνης οἱ Τούρκοι, προτροπόμενοι ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν Βενετῶν, ἐπιχειρήσωσι κατὰ τῆς Χίου ἐχθρικὰς ἐπιδρομάς, ἔσπευσαν ν' ἀποστείλωσι πρεσβευτὰς πρὸς τὸν Μωάμεθ, ἐν Ἀσίᾳ εὐρισκόμενον, καὶ νὰ τὸν παρακαλέσωσι ν' ἀφήσῃ εἰς αὐτούς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου, προβάλλοντες τὰ παλαιὰ ἐπ' αὐτῆς δικαίωματά των. Ὁ Μωάμεθ, ὑποδεχθεὶς τοὺς πρεσβευτὰς

¹ Τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο εἶναι γεγραμμένον λατινιστὶ καὶ φέρει τὴν ὑπογραφήν: Johannes in Christo fidelis Imperator et moderator Romanorum Palaeologus.

μετὰ πολλῶν τιμῶν, ὡς ἦτο ἔθος τότε παρὰ τοῖς Τούρκοις, παρεδέχθη τὴν πρότασίν των, ἀρκεσθεὶς νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν ἐτήσιον φόρον τεσσάρων χιλιάδων δουκᾶτων καὶ παραχωρήσας εἰς τοὺς Μαονεῖς νὰ ἐμπορεύωνται ἐλευθέρως καθ' ὅλον τὸ κράτος του, ὑποσχεθεὶς μάλιστα ὅτι θὰ τηρήσωσι τοὺς ὅρους τούτους καὶ οἱ διάδοχοί του.

Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῶν Τούρκων δὲν ἐφαίνετο παρέχουσα ἀρκοῦσαν ἀσφάλειαν· διὸ καὶ οἱ Μαονεῖς δὲν ἐβασίσθησαν εἰς τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης, ἀλλ' ἔσπευσαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν νῆσόν των, ὄχυροῦντες τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν, ὅθεν ἠδύναντο ἀποτελεσματικώτερον νὰ ματαιώσωσι τὰς ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπιδρομάς.

Καὶ ὁ μὲν κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποσοβηθεὶς, ἀλλ' οἱ Βενετοὶ δὲν ἐλησμόνουσιν τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν κατὰ τῶν Γενουησίων ἐχθραν καὶ ἐζήτουν πᾶσαν εὐκαιρίαν, ὅπως διαταράττωσι τὴν ἡσυχίαν τῶν κτήσεων τούτων. Οὕτω συνέβη καὶ τώρα πάλιν. Ἐν πάσῃ σπουδῇ καὶ μυστικότητι ὤπλισαν οἱ Βενετοὶ (τῷ 1431) εἴκοσι καὶ ὀκτὼ πλοῖα, τὰ ὅποια ἐνεφανίσθησαν αἰφνης πρὸ τῆς Χίου τὸν Νοέμβριον, φέροντα 700 στρατιώτας ὑπὸ στρατηγὸν μὲν τὸν Παβέζην, ναύαρχον δὲ τὸν ἀνδρείον Ἀνδρέαν Μοτσενίγον. Οἱ Μαονεῖς, καταληφθέντες ἐξ ἀπροόπτου ἔσπευσαν ν' ἀναγορεύσωσι στρατηγὸν αὐτῶν τὸν Ῥαφαὴλ Μοντάλδον, ὅστις ἐνίσχυσεν ἀμέσως τὰς φρουράς τῶν τειχῶν καὶ ἐφωδίασε τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατιώτας δι' ὄπλων. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν ἀφίξιν των οἱ Βενετοὶ ἐπιχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν τειχῶν καὶ τοῦ φρουρίου ἔφοδον, ἐπενεγκόντες βλάβας τινὰς, ἃς οἱ πολιορκούμενοι ἐπεσκεύασαν τάχιστα. Ἡ δευτέρα ἔφοδος, γενομένη μετὰ τινὰς ἡμέρας, ὑπῆρξε λυσσώδης, καὶ ὁ Μοντάλδος ἰδὼν τὸν κίνδυνον διέταξε ν' ἀνοίξωσι τὰς πύλας καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔξοδον κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Κατὰ τὴν ἔξοδον ταύτην ἐπληγώθη θανασίμως ὁ Παβέζης· οὐχ ἦττον δ' ὅμως ἡ πολιορκία ἐξηκολούθει καὶ ὑπόνομοι ἐσκάπτοντο πρὸς ἀνατίναξιν τῶν τειχῶν. Νεανίας τις μεγαλόφρων, ὀνόματι Λαμιανὸς Γρούλλος, μαθὼν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τῆς ἐκστρατείας τῶν Βενετῶν κατὰ τῆς πατρίδος του Χίου, ἐξώπλισε πλοιάριά τινα καὶ παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ 70 νέους ἀνδρείους καὶ τολμηροὺς ἐπλευσε πρὸς τὴν Χίον, κατάρθωσε δὲ νὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος διὰ μέσου τῶν βενετικῶν πλοίων καὶ νὰ τείνῃ χεῖρα βοήθειας εἰς τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες, ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς ἀνεπίστου ταύτης συνδρομῆς, ἐπετίθησαν καὶ πάλιν κατὰ τῶν Βενετῶν, οὓς ἐπὶ τέλους ἠνάγκασ-

σαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν (τῆ 14 Ἰανουαρίου) καὶ ν' ἀποπλεύσωσιν ἄπρακτοι.

Οἱ Ἰουστινιάναι ἀνέπνευσαν πάλιν ἐλευθέρως καὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἐπισκευάσωσι τὰ φθαρέντα μέρη τῶν τειχῶν καὶ τοῦ φρουρίου. Ἔστησαν δὲ εἰς πολλὰ μέρη τῆς πολέως τὰ οἰκόσημά των, ἐξ ὧν σφίζονται τινὰ μέχρι σήμερον. Ἐπὶ τῶν παρὰ τὴν θάλασσαν λόφων ἀνήγειραν πύργους, ἐν οἷς διέμενον νυχθημερόν φύλακες, οἵτινες ὤφειλον ν' ἀνάπτωσι φανούς καὶ ν' ἀναγγέλλωσι τὴν προσέγγισιν πλοίων, ἵνα μὴ θαλασσία ἐπιδρομὴ ἐχθρῶν ἢ πειρατῶν ἐπέλθῃ ἀπροσδοκῆτως. Πρὸς τούτοις ἔκτισαν μεγαλοπρεπεῖς οἰκίας ἐκ μαρμάρου, ἵδρυσαν μονὰς, σχολεῖα, νοσοκομεῖα καὶ νομισματοκοπεῖον, καὶ κατεσκεύασαν ἐντεχνότατα ὑδραγωγεῖα, τῶν ὁποίων μέρη τινὰ σφίζονται μέχρι σήμερον. Ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτων κατέστρεψεν ὁ χρόνος καὶ οἱ βραδύτερον τὴν νῆσον κυριεύσαντες Τοῦρκοι.

Ὅτι ὑπὸ τοιαύτας εὐνοϊκὰς συνθήκας ἢ διαμονὴ ἐν Χίῳ ἦτο ἐπιθυμητή, τοῦτο εἶναι εὐνόητον, ἰδίως ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο ἀκμαιότατον καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἀνῆρχοντο τότε εἰς πλεόν τῶν 100 χιλιάδων ψυχάς. Ἡ Χίος εἶχε καταστῆ ὁ κυριώτερος ἐμπορικὸς λιμὴν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ ἡ πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐμπορικὴ κίνησις ἦτο ζωηροτάτη. Ὁ Ἱερώνυμος Ἰουστινιάνης ἐν τῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἀναφέρει περίεργον κατάλογον τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς νήσου. Εἰσεπράττοντο κατ' ἔτος διὰ τῶν δώδεκα ἀρχόντων τῆς νήσου χρυσᾶ δουκάτα 26,000

Εἰσεπράττοντο ἐκ τῆς μαστίχης » » 30,000
Καὶ ἐκ τῶν τελωνείων » » 30,000
86,000

Οἱ μισθοὶ τῶν ἀρχόντων ἦσαν χρυσᾶ δουκάτα 26,000

Διὰ τόκους δαπανηθέντων χρημάτων ὑπὸ τῶν

Ἰουστινιανῶν κατεβάλλοντο. » » 20,000

Διὰ τὰς διαφοροὺς ἐπισκευὰς κτλ. » » 14,000

60,000

Τὸ περίσσευμα διενέμοντο οἱ Μαονεῖς μεταξὺ των ἀναλόγως τῶν χρημάτων, τὰ ὅποια ἕκαστος αὐτῶν εἶχε καταβάλει πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου (ἐν ἔτει 1346).

Πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Ἰουστινιανῶν τὰ κυκλο-

φοροῦντα ἐν αὐτῇ νομίσματα ἦσαν τὰ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Οἱ Μαονεῖς ἀναλαβόντες τὴν διοίκησιν ἔκοψαν ἴδια νομίσματα, χρυσᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ¹. Τὰ νομίσματα ταῦτα ἔφερον ἀφ' ἐνὸς μὲν σταυρῶν καὶ περὶ αὐτὸν λατινικοὺς γράμμασι· Conradus Rex Romanorum, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου μέρους τὸ στέμμα τῶν Ἰουστινιανῶν (φρούριον ἐκ τριῶν πύργων) καὶ ἔσωθεν ἀετόν, περίξ δὲ τὰς λέξεις· Civitas Chii. Ὁ Κονράδος οὗτος εἶχε παραχωρήσει τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νομίσματα εἰς τοὺς Ἰουστινιάνας τῆς Γενούης, οἵτινες μετεβίβασαν τοῦτο εἰς τοὺς ἐν Χίῳ ἡγεμονεύοντας συμπολίτας αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτων ἔκοπτον οἱ Ἰουστινιάναι καὶ βενετικὰ χρυσᾶ δουκάτα, ἐφ' ὧν ἐπέθετον τὴν σφραγίδα τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας, καὶ τοῦτο, διότι τὰ βενετικὰ δουκάτα ἦσαν ἐκ καθαρωτέρου χρυσοῦ καὶ προυτιμῶντο ὑπὸ τῶν ἐμπόρων εἰς τὰς συναλλαγὰς των. Ἐκ τῶν χιακῶν νομισμάτων σφίζονται πολλὰ ἐν τοῖς διαφοροῖς τῆς Εὐρώπης μουσεῖοις, εἶναι δὲ ἀρίστης τέχνης, διότι τὸ ἐν Χίῳ νομισματοκοπεῖον διεκρίνετο διὰ τὴν ἐπιμελῆ τῶν νομισμάτων κοπῆν.

Ἐν τοσοῦτῳ χειμάρρῳ καταστροφῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως ἐμυκάτο ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ ἠπειλεῖ νὰ παρασύρῃ πᾶν τὸ προστυχὸν ἐν τῷ φοβερῷ αὐτοῦ ρεύματι. Ὁ χειμάρρος οὗτος ἦσαν αἱ ὀρδαὶ τοῦ πολεμικοῦ σουλτάνου τῶν Τοῦρκων Μωάμεθ τοῦ Β'. Ὁ τὸν θρόνον αὐτοῦ αἰσθανόμενος κλονούμενον αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος μάτην προσεπάθησε ν' ἀντιστῆ κατὰ τοῦ ὀρηκτικοῦ τούτου χειμάρρου, μάτην ἀπέστειλε πρεσβευτὰς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ζητῶν βοήθειαν. Ὁ Μωάμεθ, κυριεύσας πάσας τὰς εἰς τὴν πορείαν του εὐρισκομένας πόλεις, ἔφθασε πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦν καὶ στενωῶς ἐπολιορκήσεν. Οἱ Χῖοι, ἰδόντες τὸν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν οὐ μόνον ἡ πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικηφόρων ἐχθρῶν, ἀπεφάσισαν ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν πρωτεύουσαν τροφίμα τινὰ, σίτον, ἄλευρον, ἔλαιον καὶ οἶνον, καὶ κατῶρθωσαν νὰ διαφύγωσι τὰ ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ καὶ τῇ Προποντιδίᾳ εὐρισκόμενα 300 τουρκικὰ πλοῖα, ἀλλ' ἡ βοήθεια αὕτη, ἀσήμαντος ἄλλως, δὲν κατῶρθωσε ν' ἀναγκαιώσῃ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βυζαντιακοῦ Κράτους, τὸ

¹ Παύλου Λάμπρου «Τὰ νομίσματα τῆς Χίου».

ὁποῖον ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ κατακτητοῦ (τῷ 1453) ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἠρωικῶς ἀμυνθέντος αὐτοκράτορός του.

Οἱ Ἰουστινιάναι ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ στιγμή ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Πάπαν, παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ κηρύξῃ πόλεμον σταυροφορικὸν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ, καὶ ὁ Πάπας, συγκινηθεὶς ἐκ τῶν δεινοπαθημάτων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανῶν, ἀπέστειλε δεκαεξὶ πλοῖα ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ καρδινάλιου Λουδοβίκου Σκαράμπα, ὅστις προσορμηθεὶς εἰς τὴν Χίον, συνεβούλευσε τοὺς κατοίκους νὰ μὴ πληρώσωσιν εἰς τὸν σουλτᾶνον τὸν ὑποσχεθέντα φόρον ἐκ 30 χιλ. δουκᾶτων. Ἄφ' οὗ δ' ὅμως ὁ ἐπικουρικὸς οὗτος στολίσκος ἀπέπλευσεν, οἱ Ἰουστινιάναι, δικαίως φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὴν ὑποσχεθεῖσαν πληρωμὴν τοῦ φόρου. Καὶ ὅμως μεθ' ὅλας τὰς εἰρηνικὰς διαβεβαιώσεις, ἃς ἔλαβον, ὁ μετὰ τινα ἔτη ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ θρόνου σουλτᾶνος Σουλεϊμᾶν συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ καθυποτάξῃ τὴν Χίον, τὸ μὲν διότι ἡ νῆσος αὕτη ἐθεωρεῖτο ἡ πλουσιωτέρα πασῶν τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει νήσων, τὸ δὲ διότι οἱ Ἰουστινιάναι παρῆχον ἄσυλον εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς τῶν μερῶν ἐκεῖνων. Ἡ ἐκστρατεία ἀπεφασίσθη καὶ ὁ ἐκ τριακοσίων πλοίων τουρκικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Πιαλῆ πασᾶν ἐνεφανίσθη αἰφνης πρὸ τῆς Χίου. Μάτην προσέφερον οἱ Ἰουστινιάναι πολύτιμα δῶρα εἰς τὸν πασᾶν, μάτην ἐπεκαλέσθησαν τὰς παλαιὰς συνθήκας. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ ἐξημερώσῃ τοὺς ἐπιδρομείς. Ἡ πόλις ἐκυριεύθη ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ τὸ κράτος τῶν Ἰουστινιανῶν ἔλαβε τέλος, ἀφ' οὗ ἡ ἐξουσία αὐτῶν διετηρήθη ἐν τῇ νήσῳ πλέον τῶν διακοσίων ἐτῶν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ Μαονεῖς δισκορπίσθησαν τῆδε κάκεισε, καὶ πολλοὶ μὲν μετεκομίσθησαν αἰχμάλωτοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἄλλοι κατέφυγον εἰς Γενούην, εἰς Ῥώμην καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ ὀλίγοι μόνον ἔμειναν ἐν Χίῳ, ἐκλέξαντες ὡς κατοικίαν των τὸ χωρίον Βολισσόν.

Ι. ΠΕΡΒΑΝΟΓΛΟΣ

Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΩΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ¹

Ὅπως δῶσθι δὲ μεζίζονα ἐπιστημότητα εἰς τὴν ἔντονον ταύτην πρόσκλησίν σου, ἔγραψε τὰ ἐξῆς εἰς τὸν συντάκτην τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηναίων, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν.

« Φίλε, χαίρετε.

» Λάβε αὐτὸ τὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον σοῦ τὸ στέλλω μαζί διὰ νὰ τὸ δημοσιεύσῃς εἰς τὸ πούπουλον², διὰ νὰ ἔχουν τὴν εἰδήσιν ὅπου ὅ,τι
» κακὸν τοὺς εὗρη νὰ τὸ ἤξεύρουν, ἀπὸ τρία ἢ τέσσαρα ἄτομα τῆς
» ἐπαρχίας σας, ὅπου μοῦ βαστοῦν τὰ δίκαιά μου καὶ ἐγὼ εἰς κάθε και-
» ρὸν νὰ μὴν ἔχω κανένα βᾶρος· καὶ προσμένω ἀπόκρισιν κατὰ τὴν διο-
» ρίαν ὅπου γράφω εἰς τὸ γράμμα.

» Ὁ φίλος σου

» Ὀδυσσεύς Ἀνδριότσου».

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπήντησαν οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ διπλωματικῆς τέχνης ὡς ἐξῆς·

« Στρατηγὲ Ὀδυσσεῦ,

» Ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ 13 Φεβρουαρίου γράμμα σου, διὰ τοῦ ὁποῖου
» ζητεῖς ἀπὸ τὴν πόλιν ταύτην τὰ ἄσπρα σου, μετὰ τὰ ὁποῖα ἠγοράσθη
» σιτάρι πρὸς ἐφοδίασιν τοῦ φρουρίου, καὶ τὸν ἰατρόν σου, τὰ ὁποῖα ἐὰν
» δὲν σοῦ δώσωμεν, μᾶς φοβερίζεις νὰ καύσῃς τοὺς ἐλαιῶνας καὶ τὰ
» σπαρτά μας. Δι' αὐτὰ καὶ πρότερον σ' ἐγράψαμεν καὶ τώρα σὲ λέγο-
» μεν ὅτι τὸ φρούριον εἶναι τῆς ὑπερτάτης ἡμῶν Διοικήσεως καὶ ὁ ἰατρός
» σου εὑρίσκεται εἰς τὸ φρούριον ὡς ἰατρός τῶν φρουρῶν καὶ ἀκολούθως
» εἰς δούλευσιν τῆς Διοικήσεως. Ὅθεν πρὸς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν

¹ Συνέχεια· ἰδὲ σελ. 646, 657 καὶ 748 τοῦ ἔτους 1900 καὶ 33 τοῦ τρέχοντος.

² Ὑποθέτω πόπουλον (ἰταλ. popolo = λαός). Ὁ Ὀδυσσεύς, ὡς εἴπομεν, εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του μετεχειρίζετο πλὴν τῶν τουρκικῶν καὶ πολλὰς ἰταλικὰς λέξεις.

» σ' ἐπαρακαλέσαμεν καὶ σὲ παρακαλοῦμεν νὰ γράψῃς, καὶ αὐτὴ ὡς
 » δικαία καὶ φιλόστοργος μήτηρ δὲν καταδέχεται νὰ σ' ἀδικήσῃ. Ἀλλὰ
 » καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ γράφομεν πρὸς αὐτὴν περὶ τοῦ ζητήματός σου καὶ
 » εἴμεθα εὐέλπιδες νὰ εἰσακουσθῶμεν καὶ εἰς 20 ἡμέρας νὰ λάβῃς τὸ
 » δίκαιόν σου. Τοὺς ἐλαιῶνας καὶ τὰ σπαρτὰ μας δὲν προσμένομεν νὰ
 » ἴδωμεν καίόμενα ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ὀδυσσεῖα, ἀφοῦ δὲν ἔπαθαν τοῦτο
 » ἀπὸ τοὺς τοσάκις εἰσβαλόντας εἰς τὴν γῆν μας Τούρκους, τοὺς ὁποίους
 » ἔως τώρα ἐπολέμησες διὰ τὴν φύλαξιν καὶ τούτων καὶ πάσης τῆς ἰδιο-
 » κτησίας τῶν Ἑλλήνων.

» Ἀθῆναι 17 Φεβρουαρίου 1825.

» Οἱ Πρόκριτοι Ἀθηνῶν ».

Ἄλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχε λάβει πλέον τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἤρχισε νὰ πραγματοποιῆ τὰς ἀπειλάς του. Ἦδη ἀπὸ τῶν μέσων Φεβρουαρίου προέβη εἰς τὰς πρώτας ἐν Ἀττικῇ ἐχθροπραξίας. Οἱ στρατιῶται του προήλασαν μέχρι Κουντούρων ἐν ἀρχῇ, εἶτα δὲ ἀνατολικώτερον μέχρι Καλάμου, διαρπάζοντες ζῶα καὶ ποίμνια καὶ λεηλατοῦντες τὰ χωρία. Οἱ χωρικοὶ ἔντρομοι ἤρχισαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὴν πόλιν, εἰ καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς προσεπάθει νὰ τοὺς καθησυχάσῃ, παραγγέλλων αὐτοῖς ὅτι ἐπήρχεται ἐχθρικῶς μόνον κατὰ τῶν ἀδικούντων αὐτὸν Ἀθηναίων. Διεδίδετο ὅτι μεταξὺ τῶν λεηλατούντων τὴν Ἀττικὴν στρατιωτῶν ἦσαν καὶ Τούρκοι, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου εἰδήσεις ἀνησυχητικαὶ προήρχοντο ἐκ Βοιωτίας περὶ προελάσεως τῶν ἐν Φωκίδι ἐχθρικῶν στρατευμάτων. Ἐπίσης διεδίδετο ὅτι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ οἱ στρατιῶται τοῦ Ὀδυσσεῶς συνέπραττον μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν, ἔγραφε δὲ Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἢ ἐν Ὑδρα ἐκδιδομένη ἐφημερίς, εἰς τὸ φύλλον τῆς 23 Φεβρουαρίου 1825· « Πλη-
 » ροφορούμεθα ἀξιωματικῶς ὅτι περὶ τὴν 16 ἐν σῶμα τοῦ στρατοῦ τοῦ
 » Ὀδυσσεῶς, συνοδευόμενον μὲ Τούρκους τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, ὑπῆγαν εἰς
 » Κούμην τῆς Εὐβοίας, ὅπου πιάσαντες τέσσαρας τῶν προεστώτων, τοὺς
 » ἔστειλαν εἰς τὸ φρούριον τῆς Εὐρίπου. Ἐκυρίευσαν τὰς ἀποθήκας ὄλων
 » τῶν ζωοτροφῶν καὶ περὶ τὰ τεσσαράκοντα πλοίαρια εὐρεθέντα συρ-
 » μένα εἰς τὴν ξηράν, τὰ ἐκράτησαν. Ἐπαπειλεῖ δὲ προσέτι αὐτὸς καὶ
 » τὰς πλησίον τῆς Εὐβοίας κειμένας νήσους, Σκυρον, Σκόπελον καὶ
 » Σκιάθον». Τότε οἱ Ἀθηναῖοι περίφοβοι ἔσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν Γκούραν, πρὸς ὃν ἦδη καὶ πρότερον εἶχε σταλῆ πρεσβεία ἐκ τῶν προ-
 κρίτων τῆς πόλεως καὶ ὅστις εὕρισκετο εἰς Κόρινθον, ἀποπερατώσας νικηφόρως τὴν ἐναντίον τῶν Πελοποννησίων ἀνταρτῶν ἐκστρατείαν του,

καὶ ἰδίως ἐναντίον τοῦ πλουσίου καὶ ἰσχυροῦ Νοταρᾶ τῆς Κορινθίας, τοῦ περιφήμου Ἀρχοντοπούλου, ὑποστηρίζαντος τοὺς δύο Ἀνδρέας, οἵτινες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ καταφύγωσιν εἰς Μεσολόγγιον. Εἰς τὸν ἰσχυρὸν στρατηλάτην ἀφθόνως ἤδη προσεφέρετο τὸ θυμίαμα τῆς κολακείας· ἐπι-
 κλήσεις καὶ ἐγκώμια παντοῖα ἀπηθύνοντο πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν κατοί-
 κων τῶν Ἀθηνῶν. Οὐδ' οἱ ἔμμετροι ὕμνοι ἔλειψαν, στιχομυθία δὲ τις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀνόματι Βονικλῆς, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν πτωχο-
 προδρομικῶς·

ᾠ στρατηγὲ περίφημε καὶ Γκούρα ἡγαπημένε, . . .

Σὺ τρέχεις πάντα τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ἐχθρεύεις,

Πλούτη σὰν ἄλλους καὶ ἀρπαγὰς ποτέ σου δὲν γυρεύεις.

Τῆ 4 Μαρτίου ὁ Γκούρας ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας, γενόμενος δεκτὸς μετ' ἐκτάκτων τιμῶν. Οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ λαὸς προὔπληντησαν αὐτὸν ἐξῶθεν τῆς πόλεως ἐν ἐπευφημίαις, ἐκ δὲ τοῦ φρουρίου ἐρρίφθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ δωδεκα κανονιοβολισμοῦ. Ὁ Γκούρας εἶχε διορισθῆ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος¹, συνέρρεον δὲ

¹ Ἴδου τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ σωζόμενον ἐν ἀντιγράφῳ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας (ἀριθ. 1596—149)· τὸ παραθέτω ὡς ἀξιανόγνωστον διὰ τὰς περιεχομένας ἐν αὐτῷ περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς φράσεις.

« ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

» Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου

» Πρὸς τὸν γενναϊότατον στρατηγὸν κύριον Ἰωάννην Γκούραν, ἀρχηγὸν τοῦ στρα-
 τοπέδου τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα συγκροτηθέντος.

» Ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις δι' ἐπιταγῆς τῆς ὑπ' ἀριθ. 3484 ἐδιώρισεν ὅπως συμ-
 » παραλάβῃ τοὺς στρατηγούς Στάθην Κατσιογιάννην καὶ Ν. Γριζιώτην μετὰ
 » τῶν σὺν αὐτοῖς ἀρχηγῶν τε καὶ στρατιωτῶν, μεταβῆ χωρὶς τὴν παραμικρὰν
 » ἀναβολὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα μὲ ὄλους τοὺς ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὀδη-
 » γίαν σου στρατιώτας, ὅπου φθάσας θέλει τοποθετήσῃς τὰς στρατιωτικὰς σου
 » δυνάμεις ὅθεν γνωρίσῃς ἀναγκαῖον πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, διὰ νὰ
 » ματαιώσῃς τοὺς ὀλεθρίους σκοποὺς αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, ὅπου κατὰ τῆς ἔλευ-
 » θέραις Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος βουλευόνται, ἐπαγρυπνῶν διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ
 » ἀσφάλειαν αὐτῆς καὶ λαμβάνων τὰς τροφὰς καὶ πολεμφοδία ἀπὸ τὸν διορι-
 » σθέντα φροντιστὴν τῆς Διοικήσεως.

» Ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τῆς διαταγῆς βλέπεις, Γενναϊότατε, τὰ νέα σχέδια τῶν
 » ἐχθρῶν καὶ τοῦ συμμαχοῦ αὐτῶν δειλοῦ καὶ ἀπίστου Ὀδυσσεῶς. Ὅθεν καὶ
 » δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι θέλει διπλασιάσῃς εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ὄλας σου

εις Ἀττικὴν τὰ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ τσθέντα στρατεύματα, τὰ προωρισμένα ὅπως καταδιώξωσι τὸν Ὀδυσσεῖα καὶ ἀποκρούσωσι τὴν παρασκευαζομένην ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων, συγκεντρωθέντων ὑπὸ τὸν ἐκ Δίβρης Ἀμπᾶς πασᾶν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δυνάμεων τούτων, συμποσούμενων εἰς ἐξακισχιλίους ἄνδρας, ὁ Γκούρας ἐξεστράτευσε περὶ τὰ μέσα Μαρτίου, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν διορισθέντα παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἑπαρχον Θηβῶν, Λεβαδείας καὶ Ταλαντίου Παναγιώτην Λοιδωρίκην.

Ἡ ἐκστρατεία δὲν διήρκησεν ἐπὶ πολὺ. Ὁ Γκούρας ἐνήργησε μετὰ δραστηριότητος, εἰ καὶ στερούμενος τῶν ἐπιτηδείων, ἅτινα δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ πορισθῇ καὶ νὰ διαθρήψῃ στρατὸν σχετικῶς πολυάριθμον ἐν χώρᾳ δεδηλωμένη ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐχθρικών ἐπιδρομῶν. Μετὰ τὴν συνήθη τῆς ἀπρονοησίαν ἢ Κυβέρνησις ἀφῆκε τὸ στράτευμα ἄνευ τροφίμων καὶ ὁ Γκούρας ἔγραφε πρὸς αὐτὴν τραγικῶς: « Μάθετε, σεβαστοὶ » καὶ χρήσιμοι τοῦ ἔθνους Διοικηταί, ὅτι ὀκτῶ ἡμέρας οἱ ὑπὸ τὴν » ὀδηγίαν μου ζῶσι μὲ λάχανα. Ἄν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἀπαντᾶται κανεὶς » ἄνθρωπος, αὐτὸς ὀμοιάζει τοὺς νεκροὺς τοῦ Ἄδου καὶ ὄχι τοὺς ζῶν- » τας. Λάχανα μόνον χωρὶς ἀρτυμὴν εἶναι τῶν δυστυχῶν τούτων λειψά- » νων τῆς ἀνθρωπότητος ἢ δυστυχεστάτη τροφή ». Ἐν τούτοις ἐξέδοτο πάραυτα πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εὐγλωττον προκή-

» τὰς δυνάμεις καὶ ἐμφυχώσεις τὰ γενναῖα ὅπλα τῆς Διοικήσεως, τὰ ὅποια δὲν » εἶναι ἢ πρώτη φορά πού ἐθριάμβευσαν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν καὶ διὰ νὰ αἰσθαν- » θοῦν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐχθροὶ ὅτι ὁ ἀγορασθεὶς παρ' αὐτῶν κακὸς ἀρχηγὸς » δὲν ἐστάθη ποτὲ ἀνώτερος τῶν γενναίων στρατηγῶν Γκούρα, Κατσακογιάννη » καὶ λοιπῶν, γυμνώσατε τὸν ἀχάριστον ἀπὸ τὸ λαμπρὸν ἔνδυμα τῆς δόξης » ὅπου μὲ τὴν ἀνδρείαν σας καὶ μὲ τὴν πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ Νόμους πίστιν » σας καὶ στρατιωτικὸς ἀγωνίας σας γυμνὸν ὄντα τὸν ἐνεδύσατε καὶ φορέσατέ το » οἱ ἴδιοι ὁμοῦ μὲ τὰς ἄλλας πολυτίμους στολὰς τῆς ἀνδρείας σας, τῆς πίστεως » σας, τῆς εὐκλείας σας καὶ λοιπῶν ἀξιολόγων προτερημάτων σας, διὰ ν' ἀξιω- » θῆτε πρεπόντως τῆς ἀθανασίας, ὡς οἱ ἔνδοξοι ἡμῶν πρόγονοι.

» Περιμένει δὲ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο νὰ ιδεάζεται συνεχῶς περὶ τῶν φρονίμων » μέτρων ὅπου θέλετε λάβει εἰς ταύτην τὴν ἐκστρατείαν καὶ νὰ εὐαγγελίζετε » τὰς ἐλπίζομενας σὺν Θεῷ λαμπρὰς νίκας καὶ ἀνδραγαθήματά σας, διὰ νὰ τὰς » κοινοποιῆ εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ εἰς τὸ Πανελλήνιον. Ἔσο ὑγιαίνων μετ' » εὐκλείας ἐπὶ ἐχθρῶν ἀνδριζόμενος.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 21 Φεβρουαρίου 1825.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν πολεμικῶν

» Α. Παπαγεωργίου (Ἀναγνωστάρχης) ».

ρυξιν, ἐξ ἧς καλὸν κρίνω ν' ἀποσπάσω τὰς ἐπομένους ἀξιοσημειώτους περιόδους, ἐν οἷς ἀνυποκρίτως πλέον λαλεῖ ὁμοῦ μὲ τὴν ζέσιν τὴν ἀληθῆ ἢ ἐπιτετηθευμένην τῆς φιλοπατρίας καὶ τὸ ἀτομικὸν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ του μίσος.

« Πρὸς τοὺς ἐγκατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ » τῆς νήσου Εὐβοίας.

» Εἶναι εἰς τὸν νοῦν ὁλωνῶν μας, ἀδελφοὶ ὀμοιοπαθεῖς, ὅσας συμφορὰς » ἐδοκιμάζαμεν ἐναντίον τῆς πονηρᾶς καὶ ἀγρίας τῶν Τούρκων δεσπο- » τείας. Ὁ κοινὸς πατέρας ὄλων τῶν ἀνθρώπων Θεὸς ἐφώτισε τὸ πλειό- » τερον μέρος τῶν ὀμογενῶν μας ν' ἀποφασίσουν καὶ νὰ ἐπιχειρισθοῦν » ν' ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν τοιαύτης δεσποτείας τυραννικωτάτης. Εἰς τὸ » δικαιοτάτον κατὰ τοῦ ἀγρίου μας τυράννου κίνημα ὅλης τῆς Εὐρώπης » οἱ φιλόανθρωποι ἡγεμόνες ἔλαβον συμπάθειαν καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ » εὐχαὶ ἀνέβησαν ἕως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ὑψίστου, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν » τὰ ἐθνικὰ μας δίκαια καὶ νὰ γνωρισθῶμεν ἔθνος ἐλεύθερον, ἀνεξάρτη- » τον ἀπὸ τοῦ ἀνόμου Σουλτάνου τὴν θέλησιν καὶ ἔθνος μαχόμενον καὶ » εἰς τὰ αἵματα κυλιόμενον τῶν ἰδίων μας συγγενῶν, διὰ τὴν ὑπεράσπι- » σιν αὐτῆς τῆς οὐρανοῦ ἡμῶν πίστεως, διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ὀποίας καὶ » αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἔχυσεν ὡς ἄνθρωπος τὸ πανάγιον αὐτοῦ αἷμα.

» Ἄλλ' εὐρέθησαν κατὰ δυστυχίαν μεταξὺ ἡμῶν ἄνθρωποι ἀναίσθη- » τοι εἰς τόσας συμφορὰς καὶ ἀδικίας καθ' ἡμῶν, κωφοὶ εἰς φιλοανθρώ- » πους ἐπαίνους, συνειθισμένοι ἀπὸ τὸ Σχολεῖον τοῦ Σουλτάνου νὰ ἀδι- » κοῦν καὶ νὰ βλέπουν εἰς ὅλας τὰς πράξεις τὸ ἴδιον, ἀλλ' ὄχι τὸ » κοινὸν τοῦ ἔθνους συμφέρον, ὠρμησαν ἀπὸ πέρυσι καὶ φέτος νὰ σβέ- » σουν αὐτὸν τὸν λύχνον τῆς φωτιζούσης ὅλην τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα » διοικήσεως καὶ νὰ μᾶς ἀφίσουν πάλιν εἰς τὸ φρικῶδες τῆς τυραννίας » σκότος, ἢ εἰς τῆς ἀναρχίας τὸ σκοτεινὸν βάραθρον νὰ μᾶς κρημνίσουν. » Ἐντρέπομαι ν' ἀναφέρω ὀνόματα τοιοῦτων ὀμογενῶν, τοὺς ὀποίους καὶ » ἢ Ἑλλάς καὶ ἢ Εὐρώπη ἐθαύμασαν εἰς τοὺς παρελθόντας τέσσαρας τῶν » ἀγῶνων μας χρόνους. Ἐντρέπομαι τόσον περισσώτερον ν' ἀναφέρω τὰ » ὀνόματά των, ἀφοῦ καὶ ὀδηγοὶ καὶ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἔθνους ἐστάθησαν » εἰς πολλὰς καὶ δεινὰς τῆς Πατρίδος περιστάσεις.

» Ἐμείνε νὰ γνωρισθῇ καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ εἰς τὴν φωτισμένην » Εὐρώπην ὁ μέγας Καταποντιστὴς Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτσου! Οὗτος δὲν

» εὐχαριστήθη ν' ἀποστατήση μόνον κατὰ τῆς Σεβαστῆς τοῦ Ἔθνους
 » Διοικήσεως· ἀλλὰ διὰ στέφανον τῶν κακῶν του ἐνώθη μὲ τοὺς Τούρ-
 » κους, ἐσυμφώνησε μαζί των πολλὰ κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν Πί-
 » στεως καὶ Πατρίδος καὶ ἐβίασε νὰ προσκυνήσωσιν εἰς αὐτοὺς αἱ ἐπαρ-
 » χιαὶ Θηβῶν, Λεβαδείας, Ταλαντίου καὶ πᾶσα ἡ νῆσος τῆς Εὐρίπου.
 » Τὸ ἀπάνθρωπον καὶ ἀνάξιον εἰς ὄνομα Ἑλληνοῦ τοῦτο παράδειγμα
 » ἔφευρεν εἰς ἀγανάκτησιν καὶ ἀντιτὴν τὴν Διοίκησιν, ἣτις μὲ ἐξ ἑξαχίλιας
 » στρατεύματα ἀπεφάσισε τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Τουρκο-Ὀδυσσεως, τῶν
 » Τούρκων, ὅπου τὸν ἀκολουθοῦν, καὶ τὸν ἐξολοθρευμὸν ὄλων ἐκείνων,
 » ὅσοι ὡς στρατιῶται συμπολεμοῦν μαζί των ἐναντίον τῆς Πατρίδος.

» Ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ ἡ Εὐβοία ἠρημώθησαν, διότι ποτὲ δὲν
 » ἠθέλησεν ὁ εἰρημένος Τουρκο-Ὀδυσσεὺς νὰ ἀφίση τὴν σκληρότητα
 » τῆς ψυχῆς του καὶ νὰ εὐσπλαγχνισθῆ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος
 » τὰς συμφορὰς. . . . Ἀκόμη λοιπὸν μικροὶ καὶ μεγάλοι νὰ ὀπλισθῆτε
 » καὶ ἐνωμένοι μὲ τὰ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μου στρατεύματα τοῦ Ἔθνους,
 » νὰ ἐκδικηθῆτε ἐναντίον τοῦ ἐξωλεστάτου τούτου Ὀδυσσεως καὶ τοῦ
 » συμβούλου του μιαρωτάτου Ἀγγλοῦ Τρελλῶνη.

» Τῆ 16 Ματίου 1825. Ἐν Λεβαδείᾳ.

» Ὁ Στρατηγὸς

» Ἰωάννης Γκούρας ».

Εἶναι ὅμως περίεργον ὅτι, ἐνῶ ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ προκηρύξει τηρεῖ
 τοιαύτην γλῶσσαν ὁ ἀρχιστράτηγος, ἰδιαιτέρως ἐπεδείκνυε, πιθανῶς ἐκ
 δολίας προαιρέσεως, αἰσθήματα πρῶτερα καὶ μετῆρχετο ὕφος ὅπως οὖν
 εὐλαβέστερον πρὸς τὸν πρῶτον ἀρχηγόν του. Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τὸν Ὀδυσ-
 σεῖα ἀνδρῶν εὐρίσκοντο καὶ δύο ἀδελφοὶ του ἑτεροθαλεῖς, διότι ἡ χήρα
 τοῦ Ἀνδρούτσου, εἶχε συνέλθει ἐν Πρεβέζῃ εἰς δεῦτερον γάμον, νυμφευ-
 θείσα τὸν Φίλιππον Καμένον, ἐξ οὗ ἀπέκτησε τρία μὲν ἄρρενα τέκνα,
 τὸν Ἰωάννην, τὸν Εὐαγγέλην, τὸν Πᾶνον, καὶ δύο θήλεα, τὴν Ταρ-
 σίτζαν καὶ τὴν Ἀγγελικὴν¹. Ἐκ τῶν ἀρρένων ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος,
 ὅστις ἦτο μεριάκιον, ἔμενον μετὰ τοῦ Ὀδυσσεως, ὁ δὲ δευτερότοκος
 Εὐάγγελος ὑπηρετεῖ ὡς ἀξιωματικὸς ὑπὸ τὸν Γκούραν, ἐκστρατεύσας
 κατὰ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ καὶ δούς εἰς τοὺς διώκτας τοῦ Ὀδυσσεως ἀφορ-

¹ Ἡ νεωτάτη αὕτη ὁμομήτριος ἀδελφὴ τοῦ Ὀδυσσεως, ἡ ἐπιλεγομένη Κόρη, ἐνυμφεῦθη ἐν Παζοῖς τὸν Μᾶρκον Βελλιανίτην.

μὴν ὅπως τὸν ἐγκωμιάσωσι δημοσίᾳ διὰ τὴν σπαρτιατικὴν του διαγω-
 γήν¹. Πρὸς τὸν πρεσβύτερον ἐκ τῶν ἀδελφῶν τούτων Γιαννάκην, Φίλιπ-
 πίδην² δὲ τὸ ἐπώνυμον, ἔγραψεν ἐπιστολὴν λίαν δελεαστικὴν, ἣτις φαί-
 νεται συνετέλεσεν εἰς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, εἶχε δὲ ὡς ἐξῆς :

» Καπετὰν Γιαννάκη, σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς.

» Εἶδα τὸ γράμμα σου, ὅπου γράφεις ἐδῶ διὰ ἓνα τουφέκι, καὶ ἐχά-
 » ρηκα διὰ τὴν ὑγίαν σου. Σοῦ φανερώνω ὅτι τὸ κάμωμα τοῦ ἀδελφοῦ
 » σου Ὀδυσσεως μὲ τοὺς Τούρκους ἐτάραξε τὴν Σεβ. Διοίκησιν καὶ
 » ἀποφάσισεν ἐξ ἑξαχίλιας στρατεύματα ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μου διὰ νὰ
 » βάλω εἰς πρᾶξιν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἔθνους.

» Τί σκοπὸν βαστᾷ ὁ Καπετάνος δὲν ἠξεύρω ἀκόμη· μόνον τὸν σκο-
 » πὸν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων γνωρίζω καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν στρατιω-
 » τῶν, ὅπου εἶνε μαζί του, τὴν εἶδα μὲ τὰ μάτιά μου.

» Ὁ κόσμος τούτων τῶν ἐπαρχιῶν Τουρκοὶ δὲν θέλουν νὰ γενοῦν. Ὁ
 » Τρίτζουλας, ὁ Γιάννης Παπᾶς Στεβενικιώτης, ὁ Μαρκετίνης, ὁ Γιάν-
 » νης Παπᾶς ἀπὸ Ζαγορὰ καὶ ἄλλοι πολλοί, βλέποντες ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς
 » ἐτούρκισεν, ἦλθον ἐδῶ καὶ ἀνταμώθησαν μὲ τὰ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μου
 » στρατεύματα τῆς Σεβ. Διοικήσεως, τοὺς ὁποίους θέλει τιμῆσει ἡ Πατρίς.

» Πολλοὶ ὀλίγοι ἀκόμη μένουσιν κοντὰ του· σήμερον αὐριον τὸν ἀφίουν
 » καὶ αὐτοὶ μέσα εἰς τὸν κάμπον, μέσα εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Τούρκων,
 » καὶ τὸν πηγαίνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, πεσκέσι τοῦ Σουλτάνου.

» Ἀδελφέ, Ἑλληνοὶ Τουρκοὶ πλέον δὲν γίνονται. Ὅχι. Τοῦ Ὀδυσ-
 » σεως τὰ ἐλαττώματα ὑποφέρονται, διότι ὅλοι μας, ποῖος πολὺ, ποῖος

¹ Οὐχ ἤττον ἐγένοντο πρὸς τὸν Γκούραν εἰσηγήσεις καὶ καταμηνύσεις περὶ
 τῆς ἀνειλικρινείας τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ὀδυσσεως. Ὁ Ἀδάμ
 Δούκας ἔγραψε πρὸς αὐτὸν τῆ 9 Ἰουνίου (ὄρα Ἀρχ. Ἱστορίας καὶ Ἔθνολ.
 Ἐταιρείας ἀρ. 1597—194). «Δὲν ἠμπορῶ νὰ πιστεύσω ὅτι παραδίδεται ἀπλῶς
 » καὶ ὡς ἔτυχεν εἰς τὴν φιλίαν ἐκάστου· μολοντοῦτο ἔχω χρέος καὶ φιλικὸν καὶ
 » πατριωτικὸν νὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅσα μανθάνω. Ἠξευρε, φίλε, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ
 » Ὀδυσσεως Εὐάγγελος καὶ Πᾶνος, ὁμόφρονες πάντοτε τοῦ ἀδελφοῦ των, ἔχουν
 » συνωμοσίαν κατὰ σοῦ καὶ ὅτι ἡ προσκόλλησις τοῦ Εὐαγγέλου σιμὰ σου δὲν ἦτο
 » ἄλλο εἰμὴ πρόσχημα, διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ σοῦ ἀποσχιρτήσῃ τοὺς στρατιώτας.
 » Τοῦτο δὲν ἠξεύρω ἂν ὁ θάνατος ἐκείνου θᾶ τὸ αὐξήσῃ ἢ ὀλιγοστεύσῃ· ὡς τόσον
 » σὺ πρέπει ν' ἀνοίξῃς τὰ μάτια σου καὶ νὰ εἶσαι προφυλαγμένος ».

² Ὁ Γιαννάκης ἐφονεύθη κατὰ τὴν καταστρεπτικὴν ἐν Ἀνατάφῳ ἤτταν, ὅπου
 ἔπεσε τὸ ἄνθος τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν.

» ὀλίγον, σφάλλομεν. Αὐτὸ ὁμοίως, τὸ νὰ γενῆ Τούρκος καὶ μαζί με αὐτοὺς
 » νὰ ἐκστρατεύῃ εἰς ἐλευθέρως τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας εἶναι πρᾶγμα, ὅπου
 » ὅστις ἔχει βάνιδα χριστιανικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ αἵματος εἰς τὴν καρδίαν
 » του δὲν τὸ ὑποφέρει. Πρόσμενε νὰ ἰδῆς καὶ ν' ἀκούσης γενικὴν λιπο-
 » ταξίαν καὶ φυγὴν ὄλων ἐκείνων, ὅπου εὐρίσκονται μαζί με τὸν Ὀδυ-
 » σέα. Ἴσως μείνη μαζί του μόνος ὁ Τουρκοτρελλῶνης.

» Σὲ συμβουλεύω λοιπὸν ἅμα λάβῃς τὸ γράμμα μου νὰ κινήσης νὰ
 » ἔλθῃς ἐδῶ. Σὲ ἀγαπῶ ὡς ἀδελφόν, βλέπω τὸν κίνδυνον, ὅπου εὐρίσκε-
 » σαι, γνωρίζω ποῖα ἀτιμία σὲ περιμένει καὶ διὰ τοῦτο σοῦ λέγω νὰ
 » ἀποχωρισθῆς ἀπὸ Τουρκόφρονος καὶ Τουρκολάτρας.

» Τὸ γράμμα μου ἐτοῦτο δὲν σοῦ τὸ στέλνω κρυφά. Στείλει το νὰ τὸ
 » ἰδῆ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς· τὸ τυπῶν νὰ τὸ ἰδῆ καὶ ὁλος ὁ κόσμος, διὰ νὰ
 » πληροφορηθῆ καθέννας ὅτι ἐγὼ δὲν ἀλησμόνησα τὴν φιλίαν τῆς φαμε-
 » λίας σας καὶ ἐπιθυμῶ νὰ μὴ σβύσῃ με τὴν κατάλυσιν τοῦ Ὀδυσσεύς.

» Ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἰδῆ τὸ φέρισμόν σου, σὲ ὑπόσχομαι ὅτι θὰ σὲ
 » τιμῆσῃ καὶ θὰ σοῦ δώσῃ τὸν τόπον τοῦ ἀδελφοῦ σου Ὀδυσσεύς.

» Ὁ αὐτάδελφός σου Εὐάγγελος ὡς ἀξιωματικὸς τῆς Σεβ. Διοικήσεως
 » μὲ 150 στρατιώτας ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον Στεβενίκον. Περισσότερον
 » δὲν σὲ λέγω, ἀλλὰ ἐπιθυμῶ νὰ σοῦ κάμω καλὸν τώρα, ὅπου μοῦ εἶναι
 » συγχωρημένον· διότι, ἂν περάσουν ἡμέραι, δὲν ἔχω πλέον τὴν πληρε-
 » ζουσιότητα νὰ φερθῶ μαζί σου ὡς ἀνωτέρω σοῦ ὑπόσχομαι καὶ εὐχο-
 » μαι νὰ σὲ ἀπολαύσω ἐν υἱείᾳ.

» 17 Μαρτίου 1825. Λεβαδεία.

» Ὁ Στρατηγός

» Ἰωάννης Γκούρας ».

Εἶναι ἀξιοπερίεργον ὅτι, ἐνῶ ὁ Γκούρας τοιαύτην ἀνέπτυξε δραστηριό-
 τητα καὶ ἐνέργειαν ἐρρωμένην κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ὁ ἀντίπα-
 λός του ἀπειναντίας ἐδειξε νωθρότητα καὶ ἀδράνειαν παράδοξον. Ὁ
 Ὀδυσσεύς ἐφάνη ἄτολμος, ἀμφιρέπων, ἀναποφάσιτος, ὡς ἂν ἐν τῇ
 ψυχῇ αὐτοῦ ἐπάλαιεν ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος πρὸς τὸ ἄγριον πάθος τῆς
 ἐκδικήσεως. Αἱ κινήσεις αὐτοῦ ἤλεγχον δισταγμὸν καὶ ἀποθάρρουνσι,
 διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἀγὼν δὲν παρετάθη ἐπὶ πολὺ. Κατὰ τὸν Τρικούπην,
 τὰ πρᾶγματα συνέβησαν ὡς ἐξῆς. Στρατοπεδευμένος παρὰ τὴν Χαϊρώνειαν
 ὁ Ὀδυσσεύς μετὰ 600 Χριστιανῶν καὶ 400 συμμάχων Τούρκων,
 δὲν ὑπέμεινε τὸν ἐπερχόμενον κατ' αὐτοῦ Γκούραν, ἀλλὰ φυγὼν διὰ

νυκτὸς ἀπεσύρθη εἰς Λιβανάταις¹, τὴν πάτριον αὐτοῦ παραθαλάσσιον
 τῆς Λοκρίδος κώμην. Οἱ ἐναντίοι, ἐνισχυθέντες διὰ τῆς προσελεύσεως
 τῶν ὑπὸ τὸν Κριεζώτην, Ρούκην καὶ ἄλλους ὀπλαρχηγούς ταγματῶν,
 προχώρησαν καὶ ἐπολιόρκησαν τὸν Ὀδυσσεά ἐντὸς τῆς μονῆς Βελιθοῦ,
 ἐνθα εἶχε κλεισθῆ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν καὶ τινῶν Τούρκων· ἀλλ'
 οἱ ἐν Λιβανάταις μένοντες Τούρκοι προσδραμόντες, διέλυσαν τὴν πολιορ-
 κίαν καὶ ἀπελευθερώσαντες τὸν Ὀδυσσεά, ἀπεσύρθησαν μετ' αὐτοῦ εἰς
 Λιβανάτας. Ἐπειτα ὁμοίως καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες ἐπολιόρκησαν τὴν
 μονὴν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἐν αὐτῇ ἐναπολειφθέντας 70 ἄνδρας τοῦ
 Ὀδυσσεύς νὰ παραδοθῶσι δι' ἑλλειψιν τροφῶν. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ
 ὁ Γιαννάκης, ὁ προμνημονευθεὶς ἀδελφὸς τοῦ Ὀδυσσεύς, ὃν ὁ Γκούρας
 ἠλευθέρωσε καὶ ἐπεμψεν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ὅπως παραινήσῃ
 τὸν ἀδελφόν του νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἐναγῆ συμμαχίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ
 εἰς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον. Ἐν τοσοῦτῳ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς
 μονῆς Βελιθοῦ τὰ ὑπὸ τὸν Γκούραν στρατεύματα ἐπολιόρκησαν τοὺς
 Λιβανάτας, δώδεκα δὲ πλοιάρια ἑλληνικὰ διετήρουν τὸν ἀπὸ τῆς θαλάσ-
 σης ἀποκλεισμόν.

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνέφερε διαδοχικῶς εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ δια-
 φόρων ἐκθέσεων αὐτοῦ ὁ Γκούρας μετὰ πολλοῦ στόμφου καὶ μετὰ μεγάλων
 κομπασμῶν. Τὰ στρατεύματα τοῦ Ὀδυσσεύς ἔφευγον, κατὰ τὸ
 λέγειν του ὡς ἀστραπὴ πρὸ τῶν κυβερνητικῶν στρατευμάτων, ἅτινα
 ἐκυρίευσαν τὰ ὑπὸ τῶν φυγάδων διαρπαγέντα ἐν Ἀττικῇ καὶ καταλει-
 φθέντα κτήνη. Τὴν πρώτην συμπλοκὴν του συμβᾶσαν τῇ 31 Μαρτίου,
 καθ' ἣν συνέπιπτε τὸ Ἅγιον Πάσχα, ἀναφέρων ὡς γενομένην ἐναντίον
 τῶν «ἀνταρτοτουρκικῶν στρατευμάτων» ἐπάγεται ὅτι· «ἡ ἀνάστασις
 » τοῦ Χριστοῦ ἐστάθη ἀνάστασις τοῦ πλειοτέρου μέρους τῆς Ἑλλάδος
 » καὶ σωτηρία»· βεβαίως ὅτι εἶχε σταλῆ ἐκ Λαμίας (Ζητουνίου) βοήθεια
 ἱππικὴ καὶ πεζὴ τῶν ἐχθρῶν, ἀλλ' ὅτι μεθ' ὅλα ταῦτα οἱ ἐχθροὶ ἤττή-

¹ Περὶ τῆς φυγῆς ταύτης ἔγραφεν ὁ Γκούρας πρὸς τὴν Κυβέρνησιν· «Ὁ
 Ὀδυσσεύς, ἐνωθεὶς μὲ 400 ἱππεὶς Τούρκους ἐλθόντας ἀπὸ Εὐρίπον, ἐπέρασεν ἀπὸ
 Λεβαδείαν πρὶν ἐκεῖ φθάσω ἐγὼ καὶ ἐστρατοπέδευσα περὶ τὴν Χαϊρώνειαν. Ἐνῶ
 τὴν 17 ἤλπιζεν οἱ Ἕλληνες οἱ μετ' ἐμοῦ νὰ συγκροτήσουν μάχην ὑπὲρ πίστεως
 καὶ ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τοῦ Τουρκόφρονος Ὀδυσσεύς
 εἰς τὸν ἴδιον τόπον, ὅπου ὁ Μακεδὼν Φίλιππος ἐνέκρωσε τὴν ἐλευθερίαν τῶν
 προγόνων μας, ἔφυγον ὑπ' οὐδενὸς διωκόμενοι διὰ νυκτὸς οἱ ἐναντίοι καὶ ἔφθα-
 σαν εἰς τὰ παραθαλάσσια τῆς ἐπαρχίας Ταλαντίου τὴν αὐτὴν ἡμέραν».

θησαν μετά ζημίας, ἐνῶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτόν τινες μόνον ἄνδρες ἐτραυματίστησαν. Περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς δὲ γράφει τὰ ἐπόμενα: «Ἡ φυγή των» ἐστάθη αἰσχρὰ μαζὶ μὲ τὸν Τουρκοδυσσεά. Τοῦ τελευταίου τούτου τὰ» σχέδια εἶναι φρικτά, ἡ ἀλληλογραφία του γίνεται κατ' εὐθείαν μαζὶ μὲ» τοὺς περὶ τὴν Καθέδραν τοῦ Δεσπότη τοῦ Βυζαντίου καὶ μὲ τὸν» Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅλοι οἱ πρόκριτοι τὴν σήμε-» ρον Μουσουλμάνοι αὐτὸν γνωρίζουν τὴν σήμερον διὰ σωτῆρα τῆς» Τουρκικῆς Ἐπικρατείας. Ἄλλὰ καὶ παρ' ὀλίγον ἐγένετο θῦμα καὶ» οὗτος σήμερον εἰς τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν Ἑλλήνων, φεύγων» ἀτίμως μαζὶ μὲ τοὺς Τούρκους, κυλούμενος καὶ κρημνιζόμενος ἀπὸ» τρομεροῦς βράχους, νὰ φυλάξῃ τὴν μιανὰν του ψυχὴν, διὰ νὰ τὴν» παραδώσῃ εἰς τὰ τρομερώτατα βασανιστήρια, ὅσα ἐναντίον του προε-» τοιμάζει ὁ ἀποδίδων ἀντὶ τοῦ μάννα χολὴν ἀγνώμων Τοῦρκος εἰς» ὅσους πιστὰ τὸν δουλεύουν¹». Τὴν νέαν ταύτην κατηγορίαν κατὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς ὅτι συννοεῖτο ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς κεντρικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ δὴ καὶ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἐξυπηρετοῦντος τὰ σχέδια τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐνεργοῦντος πρὸς κατά-» πνιξιν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεως, πρώτην φορὰν ἀκούομεν. Φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο ἐνόει ὁ Γκούρας ὅτε ἀναγγέλλων τὴν παράδοσιν τοῦ Ὀδυσσεῶς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἔγραφε: «Διὰ τὴν νίκην ταύτην πρέπει» ἡ Διοίκησις νὰ πανηγυρίσῃ· ἐπειδὴ τὰ ὅσα αὐτὸς μὲ ὄλην τὴν Τουρκίαν» ἔκαμε σχέδια ἦτον ὀλέθρια διὰ τὴν Ἑλλάδα ὄλην καὶ μὲ δυσκολίαν μεγί-» στην ἀπαντώμενα καὶ ἀντικρουόμενα». Ἄλλὰ περὶ τῶν σχεδίων τούτων ἐτέρα μαρτυρία ἱστορική, πλὴν τῆς ὅλως διόλου ἀσφαοῦς καὶ ἀνυποστη-» ρίτου ταύτης, δὲν ὑπάρχει. Ὅθεν ἀποβλεποντες εἰς τὴν γνωστὴν καὶ ἀπροκάλυπτον ἐμπάθειαν τοῦ Γκούρα, δυνάμεθα ἐν πάσῃ εὐσυνειδησίᾳ

¹ Τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἐπὶ ἀνανδρίᾳ ἀποδίδει εἰς τὸν Ὀδυσσεά καὶ ὁ ἀμελικτος Σουρμελῆς γράφων ἐπὶ λέξει εἰς τὴν Ἱστορίαν του (σελ. 40) περὶ τῆς ἀποτυχοῦσας αὐτοῦ ἐν ἔτει 1823 ἐκστρατείας: «Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος» ἀπαντηθεὶς μὲ τὸν ἐχθρὸν εἰς Βελίτσαν (χωρίον τῆς Βοιωτίας), ὅταν, ἀναγκα-» ζόμενος νὰ συνάψῃ μάχην, τρέπεται εἰς φυγὴν, πρῶτος αὐτὸς τρέχων ὅσον» τάχιστα διὰ τῆς ὠκυποδίας αὐτοῦ (ἦν γὰρ ὠκυποδέστατος τῶν Ἑλλήνων, ὑπερ-» τρέχων καὶ τὸν ἄριστον ἵππον)· τὸ δὲ στράτευμα ἀκολουθοῦν τὰ ἴχνη τοῦ» ἀρχηγοῦ, μόλις μετὰ δύο ἡμέρας ἠδυνήθη νὰ τὸν εὕρῃ εἰς τὰ βουνὰ καὶ» δάση». Εἶναι αἱ μόναι ὑπάρχουσαι περὶ τοῦ πράγματος μαρτυρίαι, ἀμφότεραι» ὁμως προερχόμεναι ἐκ πηγῆς πολὺ ὑπόπτου.

νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀβάσιμον. Ἄλλως τε ὁ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πατριαρχεῦων Χρύσανθος, ὁ διαδεξάμενος τὸν Πελοποννήσιον Ἀνθιμον τὸν Γ' ἐξορισθέντα, ἦτο ἀνὴρ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν συγχρόνων, ἐλλόγιμος καὶ φιλότιμος καὶ δραστήριος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐλευθερίας ἐραστῆς, ἐπομένως ἤκιστα ἱκανὸς νὰ ἐπιχειρῇ τοιαύτας στυγεράς σκευωρίας πρὸς καθυποδούλωσιν τοῦ Γένους.

Περὶ τῆς δευτέρας ἀποτελεσματικῆς παρὰ τοὺς Λιβανάτας μάχης καὶ τῆς ἐν γένει αὐτόθι πολεμικῆς ἐνεργείας ὑπάρχει ἡ ἐπομένη ἐκθεσις τοῦ Γκούρα, περιέχουσα λίαν περιέργους λεπτομερείας, ἐξ ὧν ἀξιόσημείωτος εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀτομικῆς δειλίας τοῦ Ὀδυσσεῶς κατὰ τὴν φυγὴν κατηγορία, ἣν διὰ δευτέραν φορὰν ἐκτοξεύει κατ' αὐτοῦ ὁ ἀδυσώπητος ἐχθρὸς του·

«Τὴν 27 Μαρτίου ἐδιώρισα τὸν στρατηγὸν Γριζιώτην νὰ πλησιάσῃ» εἰς μίαν βράχην μακρὰν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ὦραν μίαν καὶ νὰ» κατασκευάσῃ ἐκεῖ ὄχυράματα, ὀνομαζομένην ὁ Προφήτης Ἡλίας.» Τὴν ἐσπέραν τῆς 28 ἦλθον καὶ ἐγὼ αὐτοῦ, τὴν δὲ 30 διετάχθη ὁ» ἀντιστράτηγος Ρούκης μὲ περίπου 800 νὰ ὄχυρωθῇ εἰς ἓνα λόφον» εὐρισκόμενον ὑπεράνω τοῦ μοναστηρίου Βελίβοῦ, κυριευμένου τότε ἀπὸ» τοὺς Τουρκαντάρτας καὶ ἀπέχοντα ἀπὸ τὸ στρατόπεδόν τους ὦραν» μισίν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Ὀδυσσεὺς ἠθέλησε νὰ ὀμιλήσῃ μαζὶ μου,» τοῦ ἀπεκρίθην ὅτι δὲν μοῦ εἶναι συγχωρημένον ἀπὸ τὴν Διοίκησιν νὰ» συνομιλῶ μόνος χωρὶς τοὺς ἄλλους ὀπλαρχηγούς. Ἦλθε λοιπὸν τὴν» αὐτὴν ἐσπέραν ἐκεῖ. Διὰ νυκτὸς ἐπολιορκήθη ἀπὸ μέρος ἀνθρώπων» Γριζιώτη καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον Ρούκην τὸ μοναστήριον, ὄντος μέσα» τοῦ Ὀδυσσεῶς μὲ περίπου 100 καὶ μὲ δύο του ἀδέλφια.

«Τὴν 31 τοῦ μηνὸς ἡ μάχη ἄρχισεν εἰς τὸ μοναστήριον πολλὰ ταχύ.» Εἰς δύο διηρέθησαν οἱ εἰς Λιβανάταις ἐχθροί, διότι εἰς δύο θέσεις καὶ» ἡμεῖς ἡμεθα ὄχυρωμένοι. Τὸ μὲν πρῶτον αὐτῶν σῶμα ὤρμησε πεζὸν» καὶ ἵππικὸν εἰς τὸ Μοναστήριον. Οἱ ἐκεῖ πολιορκοῦντες ἰδικοὶ μας,» βλέποντες ἀδύνατον τὴν θέσιν των ἀπεσύρθησαν· καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν» Ρούκην εἰσῆλθον εἰς τὰ ὑπὲρ αὐτὸ ὄχυράματα, οἱ δὲ τοῦ Γριζιώτου» καὶ τινες τοῦ Χαλμουκῆ ἐπαραμέρισαν.

«Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἐμβῆκαν εἰς τὸ Μοναστήριον, ἀπεφάσισαν νὰ» ἐφορμήσουσιν εἰς τὰ ὄχυράματα τοῦ Ρούκη. Ἡ πρώτη ὀρμὴ των ἔγεινε» μὲ καρδίαν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ἀπὸ μέρους τῶν Τούρκων, στρατη-» γοῦντος αὐτοὺς τοῦ προδότη Ὀδυσσεῶς. Οἱ ἡμέτεροι ἀντέκρουσαν

» αὐτοὺς μὲ ἀνδρείαν καὶ ἡ μάχη ἐπροχώρει τακτικὰ ἀπὸ ἀμφοτέρω τὰ
 » μέρη. Οἱ ἀπὸ μέρος τοῦ Προφήτου Ἡλία μὲ τὸν Γριζιώτην ἀναχω-
 » ρήσαντες πρὸς βοήθειαν τῶν ὑπὲρ τὸ Μοναστήριον ἡμετέρων, ἠθέλη-
 » σαν, πρὶν ἐκεῖ φθάσουν, νὰ δοκιμάσουν ἓνα βίαιον κίνημα κατὰ τοῦ
 » ἵππικου, τὸ ὁποῖον ἐπαρετήρει τὰ κινήματα τοῦ ἡμετέρου σώματος,
 » περὶ τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν τοποθετημένον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγὼ δὲν
 » ἀπεμακρυνόμην. Τὸ τολμηρὸν τοῦτο κατὰ τοῦ ἵππικου εἰς ἀνοικτὴν
 » πεδιάδα κίνημα μ' ἐτρόμαξε κατ' ἀρχάς· ἀλλ' εἰς τέλος ἐτράπησαν οἱ
 » ἵππεις εἰς φυγὴν, μὴ ὑπομείναντες τὴν ὀρμὴν τῶν Ἑλλήνων, καὶ
 » ἐπλησίασαν εἰς τὸ γενικὸν τοὺς τοποθέτημα, τοὺς Λιβανάταις, μακρὰν
 » τῆς θαλάσσης ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπέχοντες.

» Ἐξακολουθήσας ἔπειτα τὴν ὁποίαν προέλαβε διαταγὴν ὁ Γριζιώτης,
 » ἐχώρει πρὸς τὸν Ῥούκην, συναδεδυμένος ἀπὸ τὸν Χαλμούκην. Ἄμα
 » ἡ τοιαύτη βοήθεια ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ἐνομίσθη κατ' ἀρχάς ἀπὸ τοὺς
 » ἰδικούς μας τουρκικὴ, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐμπόδια πολλὰ· οἱ ἐχθροί,
 » γνωρίσαντες τὸ ἀληθές, ἐτσακίσθησαν. ὠρμησαν κατ' αὐτῶν οἱ περὶ
 » τὸν Ῥούκην, Γριζιώτην καὶ Χαλμούκην· ἡ φυγὴ γενικὴ πεζῶν καὶ
 » ἵππέων ἀτάκτων καὶ διασκορπισμένων κατερχομένων ἀπὸ βουνά,
 » βράχους καὶ κρημνοὺς, σφαζομένων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ἐστάθη ἀπα-
 » ραδειγματίστος· καὶ παρ' ὀλίγον ἐξεσφαίσθη καὶ ὁ προδότης τῆς
 » Πατριδος Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτσου φεύγων καὶ διωκόμενος ἀπὸ Χρι-
 » στιανούς· ἂν ἐν πυκνότητον δάσος, κατάφυτον ἀπὸ σχοῖνα, δὲ ὑπέκρυ-
 » πτεν αὐτοὺς ὄλους κρημιζομένους καὶ φεύγοντας ἀτίμως, ψυχὴ
 » δὲν ἐγλύτωνε.

» Διασκορπισθέντες οἱ ἐχθροὶ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ἔφθασαν, ὅσοι ἐγλύ-
 » τωσαν ἀπὸ τὴν θεοκατασκευαστον (!) τῶν Ἑλλήνων μάχαιραν, εἰς τὸ
 » γενικὸν αὐτῶν στρατόπεδον πληγωμένοι καὶ ξεσχισμένοι καὶ ἀπὸ τὸν
 » πανικὸν φόβον νεκροὶ ἄταφοι, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐπάρωσιν ἀπὸ τὸ
 » Μοναστήριον Βελίβον μῆτε τὸν Γιαννάκην, ἀδελφὸν τοῦ προδότη, μὲ
 » τοὺς περὶ αὐτὸν 70 στρατιώτας. Ἐλαβον ὅμως μεθ' ἑαυτῶν τὸν μέλ-
 » λοντα¹ νὰ χρησιμεύσῃ σφάγιον εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου ὑπεύ-

¹ Εἶναι περίεργον ὅτι οὐ μόνον παρὰ τῷ Γκούρα ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν ἐπεκράτει ἀκράδαντος ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς μελλούσης παρασπονδίας τῶν Τούρκων πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ἕνεκα τῆς ἐγνωσμένης αὐτῶν δολιότητος καὶ ἀπιστίας· ἐκ τούτων δ' ἐπήγασαν, ὡς φαίνεται καὶ αἱ διάφοροι ἀναγραφῆσαι καὶ τότε καὶ μεταγενέστερον φῆμαι. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ὀδυσ-

» θυνον Ὀδυσσεά, καὶ ἓνα του ἀθῶν ἀδελφὸν χρονῶν 14, διὰ νὰ τὸν
 » δεικνύουν τρόπαιον τῆς νίκης των ἐναντίον μόνον τοῦ ἀπὸ Τούρκους
 » καταγομένου υἱοῦ τοῦ Ἀνδρίτσου καὶ μάρτυρα τῆς λαμπρᾶς φθορᾶς
 » των, ὅσην ἐδοκίμασαν μετὰ μίαν πεισματωδῆ μάχην 6 ὥρων ἀπὸ τὰ
 » νικηφόρα στρατεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως.

» Περὶ τὸ δειλινὸν τῆς αὐτῆς λαμπροφόρου ἡμέρας διὰ τοὺς Ἕλληνας
 » καὶ πενθίμου διὰ τοὺς Τουρκαντάρτας, ἐδιώρισα νέαν πολιορκίαν τοῦ
 » αὐτοῦ Μοναστηρίου, διὰ νὰ ὑποχρεώσω ἐν πρώτοις αὐτοὺς νὰ δοκι-
 » μάσουν καὶ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τὴν τύχην των· καὶ κατὰ δεύτερον
 » λόγον νὰ βιάσω διὰ νὰ παραδοθῶν οἱ περὶ τὸν Γιαννάκην. Ἄλλ' εἰς
 » μάτην οἱ ἐχθροὶ ἐδοκίμασαν νὰ τοὺς φέρουν ζωοτροφίας καὶ πολεμε-
 » φόδια πρὸς τὸ ἐσπέρας· οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐτσακίσαν καὶ τοὺς τὰ
 » ἐπῆραν καὶ ταῦτα.

» Ἡ μάχη ἐξανάρχισε περὶ τὸ Μοναστήριον τὴν 1 Ἀπριλίου τὸ πρωί·
 » ἀλλ' ἕως τὸ δειλινὸν μῆτε οἱ Τούρκοι ἐδοκίμασαν πλέον νὰ ἔλθουν εἰς
 » βεήθειαν τῶν πολιορκουμένων, μῆτε ὁ Τουρκοδυσσεάς νὰ βοηθήσῃ τὸν
 » ἀδελφὸν του. Ὅθεν στενοχωρηθέντες, ἐπαραδόθησαν εἰς τὰς χεῖρας
 » τῆς Σεβ. Διοικήσεως οἱ κλεισμένοι, ὀπλαρχηγούντος τοῦ Γιαννάκη.

σέως ἢ ἐν Ὑδρα ἐκδοδομένη ἐφημερίς *Φίλος τοῦ Νόμου* ἔγραφε· «Πανταχόθεν
 » πλέον ἐπιβεβαιώνεται ἡ εἰδησις ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς παρεδόθη εἰς χεῖρας τοῦ
 » στρατηγῶ Ἰω. Γκούρα. Εἶναι ὅμως πολλῆς περιεργείας ἄξιον τὸ συμβάν, ἐκ
 » τοῦ ὁποῦ ἐβιάσθη ν' ἀφίση τὸ μέρος τῶν Τούρκων. Ὅλοι αἱ εἰδήσεις ἐκ τῆς
 » Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος συμφωνοῦν ὅτι, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς Ἰω. Γκούρας εἶχε τὸν
 » Ὀδυσσεά καταστενοχωρημένον εἰς τὸ Ἀταλάντιον, συνέλαβε καθ' ὁδὸν ταχυ-
 » δρόμον Τούρκον, φέροντα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν φερμάνι πρὸς τὸν πασᾶν
 » τῆς Εὐρίπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐδιωρίζετο νὰ συλλάβῃ τὸν Ὀδυσσεά καὶ νὰ τὸν
 » στείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ στρατηγὸς ἐκοινοποίησε τοῦτο εἰς τὸν ἀπο-
 » στάτην, ὅστις χωρὶς ἀναβολὴν καιροῦ παραιτήσας τοὺς Τούρκους, προσέπεσεν
 » εἰς αὐτόν. Ἡ τοιαύτη φήμη οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιούται· ἐὰν ἦτο
 » ἀληθές, ὁ Γκούρας βεβαίως δὲν θὰ ἔλειπε ν' ἀνακοινώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν Διοί-
 » κησιν διὰ τῶν ἐκθέσεών του. Ὁ Κουτσονίκας μόνον ἀναφέρει ἕτερόν τι γεγονός
 » ὁμοιαληθέστερον. «Οἱ πολιορκηθέντες (ἐν Λιβανάταις) Ὀθωμανοί, γράφει, ἔλα-
 » βον ὑπόψιν μήπως ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο συνεννοημένος μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ
 » ἤθελε ν' ἀποσκιρτήσῃ πρὸς αὐτοὺς, διὸ καὶ ἐσκέφθησαν νὰ τὸν φονεύσωσι, φίλοι
 » του δὲ τινες Ἀλβανοὶ ἀντέστησαν εἰς τοῦτο καὶ εἰδοποίησαν τὸν Ὀδυσσεά διὰ νὰ
 » προφυλάττεται καὶ μάλιστα τοῦ ἐπέτρεψαν ν' ἀναχωρήσῃ. Συνεννοηθεὶς λοιπὸν
 » μὲ τοὺς Ἕλληνας ἀρχηγούς, ἐξηπάτησε τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ἀνεχώρησε
 » μεταβάς εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων μετὰ διακοσίων ὀπαδῶν».

» Ἀλλὰ διὰ σκοποῦς τῆς Πατρίδος ἐκρίθη καλὸν ν' ἀφίσω τὸν Γιαννάκη
 » καὶ πολλοὺς τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατό-
 » πεδον. Ὅθεν παρακαλῶ τὴν Σεβ. Διοίκησιν νὰ ἔλθῃ ἀμέσως μιὰ δια-
 » ταγὴ νὰ στρατολογήσῃ ὁ ῥηθεις χιλιάρχος Γιαννάκης Φιλιππίδης
 » στρατιώτας 120 καὶ νὰ μείνῃ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου, ὡς τὸν ὑπεσχέ-
 » θην καὶ μ' ὑπεσχέθη.

» Χθὲς πρὸς τὸ ἑσπέρας οἱ περὶ τὸν Ῥούκην ἐπλησίασαν ἕως ἑνα τέταρ-
 » τον τῆς ὥρας μακρὰν τῶν ἐχθρῶν, στρατοπεδεύσαντες, καὶ ἂν εἶχαμεν
 » πτυάρια καὶ ἀξίνας ἠθέλαμεν τοὺς πολιορκήσει, ἰππεῖς ὄντας, εἰς αὐτὸ
 » τὸ εἰς τὴν πεδιάδα στρατόπεδόν τους, ἀλλ' ἕως ταύτην τὴν ὥραν
 » μῆτε σαλεύουν. Φοβοῦμαι ὅτι θὰ ἀναχωρήσουν. Τὸν Ὀδυσσεά, λυτὸν
 » ἢ δεμένον, θὰ πάρουν μαζί τους, νομίζω. Ἐδιώρισα τὸν μὲν στρατη-
 » γὸν Κατσοιογιάννην νὰ πιάσῃ τὰ στενὰ τοῦ χωρίου Μαρτίνου, διὰ νὰ
 » μὴ ἐπιστρέψουν εἰς Εὐρίπον· τοὺς δὲ Νάκον Πανουργιᾶν καὶ Γεωρ-
 » γάκην Δουβουινιώτην νὰ πιάσουν τὰ Βασιλικά, διὰ νὰ μὴ φύγουν εἰς
 » Ζητούνιον καὶ ἀποφύγουν τὴν ὀργὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἡμεῖς εἴμεθα
 » ἔτοιμοι ν' ἀκολουθήσωμεν τὰ ἴχνη των· ἀλλὰ ψωμιά, φουσέκια καὶ
 » φτυάρια τὸ γληγορώτερον, χωρὶς νὰ λείψουν τὰ σιτηρέσια, ἂν θέλετε
 » νὰ ἰδῆτε θαύματα. Ἄν πάλιν ἐπιθυμῆτε νὰ μένουν αἱ καλλιτέραι τῆς
 » Ἑλλάδος ἐπαρχίαι ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ τὴν δεσπο-
 » τεῖαν τοῦ Σουλτάνου, αἱ τότε . . .

» 2 Ἀπριλίου 1825, Ταλάντ¹.

¹ Ἴδου αἱ ἀπαντήσεις τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς ἐκθέσεις τοῦ Γκούρα
 (Ἀρχεῖον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας ἀριθ. 1596—153, 157).

» ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

» Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

» Πρὸς τὸν γενναϊότατον στρατηγὸν Ἰωάννην Γκούραν

» Ἐλαβεν ἡ Διοίκησις τὴν ἀπὸ 25 Μαρτίου ἀναφορὰν σου, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ
 » ἄκραν τῆς εὐχαρίστησιν παρετήρησε τὰ πρακτικὰ σου, ἄξια τῶν εὐχῶν καὶ
 » ἐλπίδων τῆς. Ἐπαινεῖ πρὸ πάντων τὴν δραστηριότητα, μὲ τὴν ὁποίαν κατε-
 » δίωξες τὸν κακόβουλον προδότην τῆς πατρίδος, καὶ δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ἐντός
 » ὀλίγου θέλεις ἐλευθερώσει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ αὐτὸ τὸ μιᾶρον θηρίον καὶ εὐκο-

Ἐν τούτοις μεθ' ὄλην τὴν μεγαλαυχίαν τοῦ ὁ Γκούρας κατέφευγε
 καὶ εἰς τοὺς διπλωματικούς δόλους, προσπαθῶν, ὡς εἶδομεν, νὰ ἐπιτύχῃ
 τὴν προσέλκυσιν τοῦ Ὀδυσσεῶς διὰ μέσου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γιαννάκη.
 Ἰσχυσαν ἄρ' αἱ ἀδελφικαὶ νοθεσῖαι; ἢ ἀφ' ἐαυτοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς συνη-
 σθάνθη, παρελθούσης τῆς πρώτης ἐξάψεως, τὸ σφάλμα του καὶ τὸ
 μέγεθος τῆς ἀτιμώσεως καὶ τῆς βαρυνούσης τὸ ὄνομά του αἰσχύνης; Τὸ
 δεύτερον εἶναι τὸ πιθανώτερον καὶ τὸ φυσικώτερον. Ἡ φλογερὰ αὐτοῦ
 ψυχὴ ἠσθάνθη τὴν συντριβὴν τοῦ Κοριοιάνου καὶ τὴν μεταμέλειαν τοῦ
 Θεμιστοκλέους. Ἄλλως τε τὰ σπέρματα τῆς μετανοίας ἐνυπῆρχον ἤδη
 ἐν αὐτῇ καὶ μάχιστα, ἂν πιστεύσωμεν τὸν συνήγορόν του Παπαδόπουλον,
 ὁ πολυμήχανος αὐτοῦ νοῦς ἐσκέφθη νὰ ἐξαγνίσῃ τὴν ἐπονείδιστον πρᾶξιν
 του διὰ λαμπρᾶς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεως. Συνέλαβε δηλαδὴ τὸ
 σχέδιον, ὅπως, ἐπωφελοῦμενος τῆς πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνης τῶν Τούρ-
 κων, εἰσαγάγῃ εἰς τὸ φρούριον Καραμπαμπᾶ τῆς Χαλκίδος μέρος τῶν

» λώτερα ἀκολουθῶς θέλεις ματαιώσει τὰ κατ' ἐκεῖνα τὰ μέρη προσδοκώμενα
 » κινήματα τῶν ἐχθρῶν.

» Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 3 Ἀπριλίου 1825.

» Ὁ Ἀντιπρόεδρος

» Γκίκας Μπότασῆς,

» Ἀναγνώστης Σπυλιωτάκης,

» Π. Μαυρομιχάλης,

» Ἰω. Κωλέττης.

» Ὁ προσωρ. Γενικὸς Γραμματεὺς

» Δ. Χρηστίδης.

» ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

» Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

» Πρὸς τὸν γενναϊότατον στρατηγὸν Ἰωάννην Γκούραν.

» Ἐλήφθη ἡ ἀπὸ 2 τοῦ παρόντος ἀναφορὰ σου καὶ μὲ εὐχαρίστησιν τῆς παρε-
 » τήρησεν ἡ Διοίκησις τὰ ἐν αὐτῇ σημειούμενα. Δὲν εἶναι βέβαια καμμία ἀμφι-
 » βολία ὅτι ἡ εὐχὴ τῆς Πατρίδος διευθύνει τὰ ἐλληνικὰ πράγματα· μῶλον τοῦτο
 » ἡ Διοίκησις δὲν δύναται νὰ μὴ σᾶς ἀποδώσῃ τὸν δίκαιον ἔπαινον διὰ τὴν
 » ὁποίαν κατὰ τοῦ μιᾶροῦ κατώρθωσες νίκη. Ὁ κακοῦργος οὗτος, καὶ ἂν ἀπο-
 » φύγῃ τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἔθνους του δικαίαν ἐκδίκησιν, δὲν θέλει ἀργήσει
 » ὁμως νὰ λάβῃ τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας του ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, ὁ ὁποῖος, ἂν
 » τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ δουλεύοντας μὲ ἀφοσίωσιν καὶ ὠφελοῦντας αὐτὸν ἀντι-
 » βραβεύῃ συνήθως μὲ τὸν φόνον, ποῖα εἶδη βασάνων καὶ στρεβλώσεων θέλει
 » ἐπιδαφιλεύσει εἰς αὐτόν; Ἄλλ' ἕως νὰ λάβῃ οὗτος τὰ ἐπίχειρα τῆς προδοσίας
 » του, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ φροντίς ὥστε νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ βλάψῃ τὸ ἔθνος μας

ὑπ' αὐτὸν ἀπομεινάντων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐπρόκειτο τὴν νύκτα νὰ δολοφονήσωσι τοὺς κοιμωμένους Τούρκους φρουροὺς καὶ νὰ παραδώσωσι τὸ φρούριον εἰς τὸν Ὀδυσσεά, προσερχόμενον ἐξῶθεν μετὰ τῶν λοιπῶν στρατιωτῶν του, ἀλλ' ὁ Ὀμὲρ πασᾶς τῆς Καρύστου ὑποπτέυσας τὸν δόλον, ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν. Ἡ τοιαύτη δυσπιστία ἦτο φυσικὴ καὶ ἀμοιβαία· ἡ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς συνεννόησις καὶ σύμπραξις ἦτο πάντοτε λυκοφιλία, πάντως δ' ὅπωςδῆποτε ἐμελλε ν' ἀπολήξῃ εἰς δόλιον χωρισμόν. Ὁ Ὀδυσσεὺς καλῶς ἐγίνωσκε τοὺς Τούρκους καὶ τὴν θηριώδη ἀχαριστίαν των καὶ τὴν ὑπουλον αὐτῶν μνησικακίαν, ἦτο δὲ βέβαιος ὅτι θάσσον ἢ βράδιον ἐμελλε νὰ πάθῃ ὅσα ὁ Γκούρας προσιωνίζετο αὐτῷ δεινά. Τὴν δυσπιστίαν δὲ τῶν Τούρκων μαρτυρεῖ καὶ τὸ περιστατικόν ὅτι διαρκῶς ἔμενε παρ' αὐτῷ, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς συμπράξεως, δῆθεν ὡς ὄμηρος, Ὀθωμανός τις βέης ἐκ τῶν ἐπισήμων, ἀγρύπνως παρακολουθῶν τὰ κινήματά του. Τοῦτο βεβαιοῖ εἰς τὰς ἀναμνήσεις του, περὶ ὧν κατωτέρω, ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Τρελλώνης. Ἐχομεν δὲ καὶ ἄλλην μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ πρότερον ἤσθάνετο συντριβὴν καὶ ἦτο διατεθειμένος νὰ προβῇ εἰς συνδιαλλαγὴν.

» καὶ νὰ καυχῆθῃ ποτε ὅτι ἠμπόρεσε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν μιανὴν ταύτην ἐπιθυμίαν του. Τοῦτο δικαίως τὸ ἐλπίζει ἡ Διοίκησις ἀπὸ τὴν φρόνησιν καὶ γενναϊότητά σου, μὴν ἀμφιβέλλῃς δὲ ὅτι καὶ ἡ Διοίκησις θέλει σὲ συντρέξει εἰς ὅλα, ὅσα ἤθελες λάβει ἀνάγκη· καὶ πρὸς τὸ παρὸν σοῦ στέλλεται ἡ ζητουμένη διαταγὴ στρατολογίας διὰ τὸν Καπετὰν Γιαννάκην Φιλιππίδην. Αἱ ἀξίαι καὶ τὰ πτυάρια διώρισεν ἡ Διοίκησις νὰ κατασκευασθῶσι καὶ ἀκολούθως σᾶς ἔρχονται. Μὲ τροφὰς ἱκανὰς ἐπρομηθεύθη ὁ φροντιστὴς Παπᾶ Μελάς, στέλλονται ἤδη καὶ εἰς Σάλωνα ἕξ χιλιάδες κοιλὰ σιτᾶρι καὶ δύο κριθᾶρι, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐξοικονομοῦνται αἱ ἀνάγκαι τῶν στρατευμάτων, καὶ ἀκολούθως ἡ Διοίκησις δὲν θέλει λείψει νὰ προμηθεύῃ ἐν καιρῷ ὅλα τὰ ἀναγκαίουντα εἰς τὸ στρατόπεδον.

» Ἀγωνίζου λοιπὸν μὲ τὴν συνήθη σου γενναϊότητα καὶ φρόνησιν καὶ θέλεις ἔχει τὴν εὐγνωμοσύνην ὅλου τοῦ ἔθνους, πρὸ πάντων ὅμως τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος κατοίκων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπεκρέματο πάντοτε ἡ μισαιφόνος τοῦ προδότου Ὀδυσσεῶς μάχαιρα.

» *Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 8 Ἀπριλίου 1825.*

« Ὁ Ἀντιπρόεδρος

» Γκιόκας Μπόταθης.

» Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης,

» Π. Μαυρομιχάλης,

» Ἰω. Κωλέττης.

» Ὁ προσωρ. Γενικὸς Γραμματεὺς

» Δ. Χρηστίδης.

Ὁ Ἰωάννης Ζαμπέλιος εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς τραγωδίας αὐτοῦ «Ὀδυσσεὺς Ἀνδρουῖτος» γράφει· «Ἐπενόησεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὰς κατ' αὐτοῦ » γενομένας συνθήκας καὶ φοβηθεὶς μὴ κινδυνεύσῃ, ἂν παρουσιάζετο ὁ » ἴδιος εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἔπεμψε τὸν ὁμομήτριον αὐτοῦ ἀδελφὸν » Εὐαγγέλην, ἀπαιτῶν νὰ ὑποβληθῇ εἰς νόμιμον δίκην ἐφ' ὧν κατηγο» ρεῖται· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Κατεκρίθη λοιπὸν ἀκρίτως ἔκπτωτος τῆς » ἀρχιστρατηγίας του, εἰς ἣν ἐκλέχθη ὁ Γκούρας νὰ καταβῇ καὶ πολε» μῆσῃ τὸν Ὀδυσσεά καὶ νὰ τὸν συλλάβῃ μέχρι νέας διαταγῆς».

Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐσκέφθη πρὸς στιγμὴν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ του νὰ δραπετεύσῃ διὰ θαλάσσης καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς Ἰθάκην, ἀλλ' ὅμως τὸ σχέδιον τῆς φυγῆς του ἔνεκα ἀπροόπτου κωλύματος ἀπέτυχε. Τότε ἀπεφάσισε νὰ παραδοθῇ, καὶ τοῦτο ἔπραξεν, ἀπατήσας διὰ στρατηγήματος τοὺς Τούρκους καὶ αὐτομολήσας πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα τὴν 7 Ἀπριλίου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὸ παλαιόν του πρωτοπαλλήκαρον θὰ ἐφείδετο αὐτοῦ ἐν πάσῃ περιπτώσει. Ἀλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς ἠπατάτο· τὸ μῖσος τοῦ Γκούρα καὶ τῶν λοιπῶν ἐχθρῶν του ἦτο ἄσβεστον καὶ τὸ ἀπαίσιον δρᾶμα τῆς προδοσίας του ἐμελλε νὰ λήξῃ αἰματηρῶς.

ς'

Εἰς τὸν Ὀδυσσεά δὲν δυνάμεθα νὰ καταγνώσωμεν ὑπερβολικὴν εὐπιστίαν. Ἡ παράδοσις ἐγένετο διὰ συνθηκῶν ἐξασφαλιζουσῶν αὐτὸν κατὰ πάντα, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ προῖδῃ τὴν ἀποτρόπαιον παρασπονδίαν. Περὶ τούτου ὑπάρχουσι μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι. Αὐτὸς ὁ Γκούρας γράφων πρὸς τὴν Διοίκησιν ἐκ Δαυλείας τῇ 12 Ἀπριλίου καὶ ἀναφέρων τὸ γεγονός ὡμολόγει ῥητῶς ὅτι «ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτσου ἀπεσπάσθη μὲ συν» » θήκας μὲ ὀκτακοσίους τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ Ὀθωμανικὸν » στρατόπεδον». Εἰς ἐπιστολὴν δὲ ἀπὸ τοὺς Λιβανάτας ἀπὸ 10 Ἀπριλίου τοῦ ὑπαρχηγοῦ καὶ συγγενοῦς τοῦ Γκούρα Στάθη Κατσιογιάννη ἀπαντῶμεν τὴν ἐξῆς περικοπήν· «Τὸν Ὀδυσσεά τὸν ἐστείλαμεν εἰς τὴν » Σπηλιὰν συντροφευμένον μὲ ἀνθρώπους ἰδικούς μας καὶ στέκεται ἐκεῖ » κατὰ τὸ παρὸν, ἐπειδὴ καὶ μὲ τέτοιαις συνθήκαις τὸν ἐβγάλαμεν». Ὁ Κουτσονίκας ἐπιβεβαιοῖ λέγων· «Οἱ ὀπλαρχεγοὶ Γκούρας, Βάσος καὶ » Κριεζώτης ἐδέχθησαν φιλοφρόνως τὸν Ὀδυσσεά καὶ διὰ νὰ μὴ ἔχῃ » ὑποψίαν τινὰ μὴ τὸν κακοποιήσουν, ὠρκίσθησαν πρὸς τοῦτο εἰς τὴν » μονὴν τῶν Λιβανατῶν». Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Γκούρα ἀναφερομέ-

νων ὀτακοσιῶν παραδοθέντων σὺν αὐτῶ ὀπαδῶν τοῦ Ὀδυσσεῶς φαίνεται ὑπερβολικὸς καὶ ἴσως εἶναι ἐπιτηδὲς ἐξωγκωμένος. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀρχῆθεν δὲν εἶχε τόσους στρατιώτας ὑπ' αὐτὸν οὐδ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐστρατολόγησεν ἄλλους, ὅτε συνέπραττε μετὰ τῶν Τούρκων, διότι καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκολόν. Σημειωτέον ὅτι ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτόν, μὴ προφθάσαντες νὰ τὸν παρακολουθήσωσι παρέμειναν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν στρατόπεδον, τούτους δὲ κατέσφαζαν ἀνηλεῶς οἱ Τούρκοι, ἐκμανέντες διότι εἶχον ἐμπαίχθῃ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἐπεχείρησαν δὲ τότε μόνοι οἱ ἔχθροὶ κινήματά τινα πρὸς ἐκεῖνα τὰ μέρη, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν Λαμίαν.

Ἐν ἀρχῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφέθη ἐλεύθερος κατὰ τὸ φαινόμενον εἰς τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον. Ἡ ἐπιδειχθεῖσα πρὸς αὐτὸν ἀμνησικαχία ἦτο σκόπιμος, διὰ νὰ πλανηθῇ καὶ ἀνυπόπτως ἀπολύσῃ τοὺς ὑπ' αὐτόν πιστοὺς καὶ ἀφωσιωμένους στρατιώτας, οἵτινες εἶχον συμμερισθῇ τὴν τύχην καὶ τὰς περιπετείας του ἕως τότε, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ συντηρῇ καὶ μισθοδοτῇ αὐτοὺς ἐξ ἰδίων· τότε δέ, ὡς καὶ συνέβη, θὰ ἔμεινε ἀπροστάτευτος καὶ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν ἔλεον τῶν ἐπιβούλων ἔχθρῶν του. Αἱ πρότερον σκληραὶ καὶ ὑβριστικώταται περὶ αὐτοῦ ἐκφράσεις ἐμετριάσθησαν κατὰ πολὺ καὶ ἡ Ἐφημερὶς Ἀθηναίων τὸν ἀπεκάλει πρόβατον ἀπολωλὸς ἐπανελθὼν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδος.

Ἄλλ' ἡ ἔχθρα ἐβυσσοδόμει δεινὰ ἐναντίον του καὶ αἱ ἀληθεῖς διαθέσεις ἐναντίων του δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐκδηλωθῶσιν. Ἐπεκράτει παρὰ πολλοῖς ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο κάτοχος ἀμυθῆτων θησαυρῶν, οὓς εἶχε συνάξει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος διὰ παντοίων λαφυραγωγῶν καὶ ἐκβιάσεων· τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐνίσχυε τὸ περιστατικὸν ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπὸ καιροῦ ἤδη εἶχεν ἐκλέξει ὡς καταφύγιον αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας του σπήλαιόν τι παρὰ τὸν Παρνασσόν, τὸ ἱστορικὸν Κωρύκιον ἄντρον¹, γνωστὸν καὶ περίφημον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ὡς κατοικητήριον Νυμφῶν, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Στράβωνος, ὅστις τὸ ἀποκαλεῖ «γνωριμώτατόν τε καὶ κάλλιστον νυμφῶν ἄντρον». Αὐτόθι διέμενον, ἀποσυρθεῖσα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων ἡ οἰκογένεια τοῦ Ὀδυσσεῶς, τουτέστι ἡ μήτηρ του, ἡ σύζυγός του

¹ Ὁ Φίνλαιὺ διατείνεται ὅτι τὸ ἄντρον τοῦτο δὲν ἦτο τὸ Κωρύκιον λέγων· «Ὁ Τρικούπης πεπλανημένως ὑποθέτει ὅτι τὸ ἄντρον τοῦτο εἶναι τὸ Κωρύκιον, » ἀναφέρει δὲ τὸν Πausανίαν, ὅστις ἀποδεικνύει τὸ ἀντίθετον ».

Ἐλένη, τὸ γένος Καρέλη, ἐκ Καλαρρυτιῶν τῆς Ἠπείρου¹, ὁ μόνος αὐτοῦ υἱός, παιδίον τρυφερᾶς ἡλικίας καὶ αἱ δύο ὁμομήτριοι αὐτοῦ ἀδελφαί. Σὺν αὐτοῖς εὐρίσκετο καὶ ὁ περιέργος Σκῶτος Ἐδουάρδος Τρελλῶνης (Trellwney), ἀνὴρ ἀθλητικὸς καὶ μεγαλοπρεπῆς τὸ παράστημα, κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ φιλελληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τυχοδιωκτικοῦ ἐν μέρει πνεύματος, καὶ συνταχθεὶς ἀμέσως μετὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς, οὐ ἐγένετο φίλος καὶ ὀπαδὸς ἀχώριστος, φορῶν καὶ αὐτὸς φουστανέλλαν καὶ στολὴν παλληκαρίου, εἰς τὸ τέλος δὲ καὶ γαμβρός, νυμφευθεὶς τὴν ἀδελφὴν του Ταρσίτζαν, ἣν ὁμως διεξέυχθη μετὰ τινα ἔτη. Ὁ Τρελλῶνης ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁμοῦ μετὰ τοῦ Βύρωνος καὶ ἐγνώρισε τὸν Ὀδυσσεῶα συγχρόνως μετὰ τοῦ συνταγματάρχου Στάνωπ. Ἀμφότεροι τότε κατετέλχθησαν ἐκ τοῦ ἤθους καὶ τῶν τρόπων τοῦ ἡρωικοῦ πολεμιστοῦ. Διότι ὁ Ὀδυσσεὺς ἐγίνωσκεν ἐπιτηδειότατα νὰ προσελκύῃ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτὸν ξένων, ὁ δὲ Στάνωπ ἔγραψε περὶ αὐτοῦ τὸν ἐξῆς πανηγυρικόν, δεινῶς ταράξαντα τὰ νεῦρα τοῦ ἱστοριογράφου τῶν Ἀθηναίων Σουρμελῆ· «Οὐδὲ στιγμήν ἀφῆκα τὸν Ὀδυσσεῶα· ἔχει τὴν διάνοιαν ἰσχυρὰν καὶ τὴν καρδίαν ἀγαθὴν, εἶναι ἀνδρείο-» τας, δραστήριος καὶ διοικεὶ μετὰ πολλοῦ σθένους. Εἶναι ὁ μόνος » ἀνὴρ ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ὅστις δύναται νὰ διατηρήσῃ αὐτόθι τὴν τάξιν, » καίτοι τρέφει πλήρη ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸν λαόν. Ἐπιθυμεῖ Κυβέρ-» νησιν ἰσχυρὰν ἐπὶ συνταγματικῶν βάσεων, φρονεῖ δὲ ὅτι εἶναι ἐπά-» ναγκες νὰ συγκεντρώσῃ αὕτη πάσας τὰς προσπαθείας τῆς κατὰ τοῦ » ἔχθροῦ »².

¹ Αὕτη ἦτο ἐκ τῶν ἀμφιπόλων τῆς περιφήμου Βασιλικῆς, ἔδωκε δὲ αὐτὴν τῷ Ὀδυσσεῖ ὡς σύζυγον αὐτὸς ὁ Ἀλῆς, δούς ἅμα αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ καπετανᾶτον τῆς Λεβαδείας, ὅπερ εἶχε καὶ ὁ πατήρ του, ὁ Λέων τῆς Ρούμελης. Ὁ Ἀλῆς ἀπήτησε νὰ τελεσθῶσιν οἱ γάμοι τῶν μεγαλοπρεπῶς, παρήγγειλε δ' ἐπιτάκτικῶς εἰς πάντας τοὺς εὐπόρους κατοίκους τῆς σατραπείας του νὰ πέμψωσι πρὸς τοὺς νεονύμφους πλοῦσια δῶρα, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

² Παραπλήσια ἐγκώμια καὶ ἐπαίνους δαφιλῶς ἀπένειμεν ὁ Στάνωπ εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του τῷ Ὀδυσσεῖ· τὸ σύγγραμμα δὲ τοῦτο, δημοσιευθὲν καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξηκολούθει· ἔτι ὁ ἀγὼν καὶ ἡ εὐγενὴς μέθη τοῦ φιλελληνισμοῦ εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον, κατέστησε τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεῶς προσφιλὲς καὶ περίφημον ἐν Εὐρώπῃ. Βεβαίως δὲ ἡ τοιαύτη φήμη ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ γιγραιοῦ Κοραῆ, ὅστις εἰς τινας ἐπιστολάς του εὐνοῦστατα ἀποφαίνεται περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἀπαντῶν αὐτῷ ἐκ Παρισίων τῇ 17 Ἰουνίου 1824 εἰς τὴν πρόσκλησιν ὅπως κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ προ-

Τὸν εἰρημένον Τρελλώνην πρεσβύτην ἤδη, ἐβδομήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ὄντα, ἐγνώρισεν ὁ Στέφανος Ξένος εἰς μίαν τῶν λεσχῶν τοῦ Λονδίνου κατὰ τὸ 1860, τὰς ἀποκαλύψεις δὲ αὐτοῦ καὶ διαφόρους πληροφορίας κυρίως περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου καὶ τῶν ἐν τῷ Κωρυκίῳ ἄντρῳ διατρεζάντων, ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Ξένος ὑπὸ τὸν τίτλον Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐν τῷ Α' καὶ Β' τόμῳ τοῦ τότε παρ' αὐτοῦ ἐκδιδομένου ἐν Λονδίῳ Βρεττανικοῦ Ἀστέρου.

[Ἐπεταὶ τὸ τέλος].

XAP. ANNINOS

θάλλον ὡς ἐμπόδιον τὸ γῆράς του, διότι τότε διέτρεχεν, ὡς ἔλεγε, μὲ τοὺς ποδαγρικούς του πόδας τὸ ἐβδομηκостὸν ἔβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας του, προσέθετεν « Ἄν εἶχα στρατιωτικὴν ἡλικίαν, χωρὶς ἀναβολὴν ἤθελα τρέξειν νὰ γραφθῶ » στρατιώτης τῆς Πατρίδος, στρατηγούμενος ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῶν. Παρακατιῶν δὲ ἀπηύθυνεν αὐτῷ πατριωτικωτάτας ὑποθήκας περὶ ὁμοιοῖας καὶ φιλοπατρίας· « ὦ Θεέ! ἔγραφε, τρέμει τὸ σῶμά μου καὶ ἡ ψυχὴ συλλογιζόμενον τὰ ἐκ τῆς » διχονοῖας ἐνδεχόμενα παθήματα, μετὰ τόσας θυσίας, μετὰ τόσους ἀγῶνας, » τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Λεωνίδαο καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελον θαυμάσειν, ἂν ἐπέστρεφον εἰς τὸν κόσμον, ν' ἀναγκάσετε μὲ τὴν διχονοίαν σας τοὺς ξένους νὰ » ὀργανίσουν τὴν πολιτείαν σας. Ἔσεῖς νὰ φυτεύετε καὶ μὲ τὰ αἱματὰ σας νὰ » ποτίζετε τῆς ἐλευθερίας τὸ δένδρον καὶ νὰ ἔλθωσιν ἔξωθεν ἄλλοι νὰ σᾶς διδάξωσι πῶς καὶ πότε πρέπει νὰ γεύεσθε τοὺς καρπούς του.

« » Ὅσα λέγω, φίλε Ὀδυσσεῦ, περὶ ὁμοιοῖας δὲν ἀποβλέπουν κατ' εὐθείαν εἰς ἐσέ. Ἐσὺ ἔδειξες μὲ τὴν ἕως τώρα διαγωγὴν σου ὅτι δὲν ἔχεις » χρεῖαν ἀπὸ τοιαύτας παραγγελίας. Ἐνδέχεται ὅμως νὰ εὐρίσκωνται μεταξύ σας » καὶ τινες ὄχι κακοὶ στρατιῶται, ὄχι κακοὶ πολῖται, ἀλλ' ἄνθρωποι ἀπατημένοι » ἀπὸ ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνθρωπίσκων φαρμακερὰς συμβουλὰς, ἄνθρωποι » νομίζοντες ὅτι ὅστις κρατεῖ ὄπλα εἶναι καὶ ἐλεύθερος, εἶναι καὶ δυνατός, εἶναι » καὶ ἀσφαλής, διὰ τοῦτο μόνον, διότι κρατεῖ ὄπλα. Πλάνην μεγάλην πλανῶνται οἱ » ταλαίπωροι μόνῃ ἢ δικαιοσύνη φέρει τὴν ἐλευθερίαν, τὴν δύναμιν καὶ » τὴν ἀσφάλειαν ὄπλα χωρὶς δικαιοσύνη γίνονται ὄπλα ληστῶν.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς προσεκάλει πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλληνας νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς ἀγωνιζομένης Πατρίδος. Πρὸς τὸν ἐν Ἑπτανήσῳ διαμένοντα διδάσκαλον τοῦ γένους Νεόφυτον Βάμβαν ἔγραφε· « Τί ἐτρούπωσες, ὦρὲ καλόγερε, αὐτοῦ στὴ Φραγκιά καὶ μ' εὐχαῖς καὶ κατάραις θέλεις » νὰ βοηθήσῃς τὴν δυστυχημένην Πατρίδα; σὰν τὴν ἀγαπᾷς, ἔλα ἐδῶ νὰ ἰδῆς » τὰς πληγὰς τῆς καὶ νὰ τὴν βοηθήσῃς παραστεκόμενος » κλπ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι κατόπιν ὁ Βάμβας παρευρέθη εἰς τὸν Ἀγῶνα.

Κανὴ γάμος, Ἡ αἰμορροῦσα ἀπιομένη τῶν ἱματίων τοῦ Χριστοῦ¹
καὶ Ἡ ἴασις τοῦ τυφλοῦ.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν συμβολικῶν παραστάσεων ὑπάγεται τάξις τις εἰκόνων, ἃς μερικώτερον δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ ἀλληγορικῆς. Τοιαῦται εἰκόνες ἀναφέρονται εἰς τὰς παραβολὰς τοῦ Εὐαγγελίου, ἐκφράζουσι δὲ πληρέστερον καὶ καλλιτεχνικώτερον ὅ,τι καὶ τὰ ἀπλᾶ ἱερογλυφικὰ χαράγματα. Μεταξὺ τῶν ἀλληγορικῶν τούτων παραστάσεων ἀρχαιότερα καὶ συνηθεστέρα εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν παραβολὴν τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν κλημάτων. Ὑπόδειγμα καλλιτεχνικώτατον αὐτῆς εἶναι ἡ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς Ἁγίας Δομιτίλλης τοιχογραφία χρονολογούμενη ἀπὸ τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος· ἐν ταύτῃ ὁ ζωγράφος ἐγκατέμειξε μετὰ περισσῆς καλαισθησίας ἐρωτιδεῖς ὀρχουμένους μετὰ χάριτος ἐπὶ τῶν κλάδων, ἀναμνησκοντας ζωηρῶς τὴν ἀρχαίαν διακοσμητικὴν.

Εἰκ. 10. Ἡ αἰμορροῦσα ἀπιομένη τοῦ Ἰησοῦ,
τοιχογραφία ἐκ S. Pretestato (Schultze).

Ἐτέρα ἀλληγορικὴ παράστασις εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν παραβολὴν τῶν δέκα παρθένων, ἥτις εἶναι θέμα τοιχογραφίας τινὸς τοῦ κοιμητηρίου Ἁγίου Κυριακοῦ ἐν Ῥώμῃ· ἐν ταύτῃ αἱ παρθένοι ἀμφοτέρων τῶν ὁμάδων φέρουσι δῆδας κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθος ἀντὶ τῶν λύχνων τῆς εὐαγγελικῆς παραβολῆς. Ἐτεραι δύο τοιχογραφίαι τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἀρχαιότεραι τῆς ἀνωτέρω, εὑρηνται ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς Ἁγίας Ἀγνῆς, ἐν αὐταῖς ὅμως εἰκονίζονται μόνον αἱ παρθένοι τῆς ἐτέρας τῶν ὁμάδων.

Ἄλλ' ἡ σπουδαιότης τῶν ἀλληγορικῶν παραστάσεων εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ Ἀγαθοῦ ἢ Καλοῦ Ποιμένου· εἶναι

¹ Τῆς σκηνῆς ταύτης δ' ἐσώθη καλλίστη ἀπεικόνισις ἐν ταῖς κατακόμβαις S. Pretestato, ἀποπνεύουσα ἅπασαν τὴν χάριν τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ χρονολογούμενη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς Β' ἑκατονταετηρίδος (εἰκ. 10).

δὲ ἡ παράστασις αὐτῆ ἰδίᾳ προσφιλὴς τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς. Ἐκ τῆς ἀναλογίας αὐτῆς πρὸς ἀρχαίας ἀπεικονίσεις Ἑρμῶν Κρισφόρων, Φαύνων καὶ ποιμένων ὑπετέθη ὅτι τὸ θέμα τοῦτο ἐδανείσθησαν οἱ χριστιανοὶ τεχνῖται ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἀρχαίας τέχνης μᾶλλον ἢ ὅτι τοῦτο ἀπέρρευσε ἐκ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας¹.

Ἀληθῶς εἰς τινὰς ῥωμαϊκὰς τοιχογραφίας τοῦ ἔθνισμοῦ, παριστώσας ποιμενικὰς σκηνάς, εὗρηται καὶ εἰκόνες ποιμένων ὄρχουμένων, φερόντων ἐπ' ὤμων πρόβατον ἢ τράγον, μεγάλως δὲ προσεγγίζει πρὸς τὸν χριστιανικὸν Καλὸν Ποιμένα εἰκὼν τις ἐν τῷ νεκρικῷ μνημείῳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ οἴκου τῶν Νασίων. Οὐχ ἦττον δ' ὁμως, καίτοι φαίνεται ὅτι οἱ ποιμενικοὶ τύποι τῆς ἀρχαίας τέχνης ἦσαν προσφιλεῖς εἰς τοὺς πρώτους χριστιανούς τεχνίτας, οὗτοι ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ Καλοῦ Ποιμένος ἀπεμακρύνθησαν τοῦ ἀναλόγου τύπου τῶν ἐθνικῶν, διότι παρ' ἐκείνοις ἀπεικονίζετο πάντοτε γυμνός, συνήθως ὄρχούμενος, ἐν ᾧ ὁ χριστιανικὸς χαρακτηρίζεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς βαρεῖας στάσεως καὶ ἔστιν ὅτε διὰ τῆς μελαγχολικῆς μορφῆς αὐτοῦ².

Ἡ ἀλληγορικὴ αὐτῆ εἰκὼν τοῦ Καλοῦ Ποιμένος ἐγένετο κοινοτάτη, εὗρηται δὲ οὐ μόνον ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν κατακομῶν, ἐν τοῖς χαράγμασι τῶν πλακῶν τῶν κογχῶν καὶ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῶν σαροφάγων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ λύχνων, ποτηρίων καὶ δακτυλιοῖθων. Κατ' ἀκολουθίαν λοιπὸν ἐν τοσοῦτῳ πλήθει ὑποδειγμάτων ἢ εἰκὼν τοῦ Καλοῦ Ποιμένος παρουσιάζεται ὑπὸ ποικίλων τύπων. Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ οἱ χριστιανοὶ διέβλεπον ὀλόκληρον τὸ δῶμα τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ σωτηρίας³. Συνηθέστερον ὁμως ὁ Καλὸς Ποιμὴν εἰκονίζεται φέρων ἐπ' ὤμων τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον. Τοῦ τύπου τούτου διεσώθησαν ἐν ταῖς κατακόμβαις πολλαὶ τοιχογραφίαι, καλλιτεχνικώτεραι ὁμως εἶναι αἱ γλυπτὰ παραστάσεις αὐτοῦ, ὧν αἱ πλεῖστα ἀνάγονται εἰς τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα. Ἄριστον ὑπόδειγμα πλαστικοῦ ἔργου τοῦ Καλοῦ Ποιμένος εἶναι ὁ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Λατερανοῦ ἐκ μαρμάρου ἀνδριάς αὐτοῦ (εἰκ. 11), ὅστις πάντως ἀνάγεται εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου χρόνους. Περὶ αὐτοῦ παρετη-

¹ Northcote-Brownlow, *Rome souterraine*, σελ. 305 τῆς γαλλ. μεταφράσεως Allard. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ συνοψίζονται θαυμασιῶς τὰ πορίσματα τῶν ἐν ταῖς ῥωμαϊκαῖς κατακόμβαις γενομένων ἐργασιῶν.

² Martigny, *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, ἐν λέξει Bon Pasteur.

³ Northcote-Brownlow, ἔνθα ἀνωτέρω.

ρήθη ἤδη ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στάσιν καὶ τὴν ἀμφίεσιν παρουσιάζει

*Εἰκ. II. Ὁ Καλὸς Ποιμὴν,
μαρμάρινος ἀνδριάς ἐκ τοῦ λατερανικοῦ μονασίου (Sybel).*

καινοφανῆ τύπον, ὅσον ἀφορᾷ δ' ὅμως εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου παρουσιάζει μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τινὰ γλυπτὰ ἔργα τοῦ Ἀντινοῦ

καὶ τοῦ νεαροῦ Διονύσου, μάλιστα τοῦ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ «θνήσκοντος μονομάχου» ἐν τῷ καπιτωλιανῷ μουσεῖῳ ἀποκειμένου¹.

Οὐχ ἦττον τοῦ Καλοῦ Ποιμένος πολυθρύλητος κατέστη καὶ ἡ παράστασις τοῦ Ὀρφέως, ἣτις εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα μυθολογικὸν χαρακτήρα. Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Ὀρφέως ἦτο λίαν συνήθης ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ τέχνῃ τῶν πρώτων μ. Χ. ἑκατονταετηρίδων, εὔρηται δὲ καὶ ἐπὶ ἀλεξανδρεωτικῶν νομισμάτων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ Μάρκου Αὐρηλίου. Πρὸς τοῦτοις γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος ἐν τῷ ἰδίῳ θαλάμῳ τῶν ἐφεστῶν θεῶν παρὰ τὰς εἰκόνας Ἀπόλλωνίου τοῦ Τυανέως, Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀβραάμ. εἶχε καὶ τὴν τοῦ Ὀρφέως².

Εἰκ. 12. Ὀρφεύς, τοιχογραφία ἐξ Ἀγ. Καλλι-
στου (Schultze).

Ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ τινὲς τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ὁ Εὐσέβιος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ἄλλοι διέβλεπον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς χάριτος τοῦ λόγου ἐμάλασε τὰς καρδίας τῶν ἐν ἀμαρτίαις βιούντων ἀνθρώπων, ὡς ὁ Θραξ ἀοιδὸς συνήγειρε περὶ αὐτὸν τὰ θηρία διὰ τῆς μολπῆς. Ἀληθῶς δ' εἰς τινὰ χριστιανικὴν τοιχογραφίαν τοῦ Ὀρφέως εὔρηται παρ' αὐτῷ πρόβατον (εἰκ. 12), ἐξ οὗ δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐν τῷ μυθολογικῷ ἀοιδῷ συμβολίζεται ὁ Χριστός.

Πιθανώτερον δ' ὅμως νομίζεται νῦν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ Ὀρφέως ἐν χριστιανικοῖς μνημείοις σχετίζεται πρὸς τὰ ὄρφικὰ μυστήρια, ἅτινα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς παρουσιάζουσι ποιάν τινα ἀναλογίαν πρὸς τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ³.

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω παραστάσεις, εἴτε διακοσμητικαὶ εἴτε συμβολικαὶ καὶ ἀλληγορικαί, ἀνήκουσιν εἰς κύκλον διακρινόμενον ἐτέρου, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ἄλλαι παραστάσεις, ἃς δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ εἰκονογραφικὰς. Τοῦ δευτέρου τούτου κύκλου αἱ πλεῖστα τῶν εἰκόνων ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς ἀρχεγόνου τέχνης, ἀναφέρονται δ' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν πιστῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας. Τοιού-

¹ Schultze, *Archäologie der altchristlichen Kunst*, σελ. 289. Τοῦ Καλοῦ Ποιμένος τοῦ Λατερανῶν τὰ κάτω ἄκρα μετὰ τῆς βάσεως καὶ μέρος τῶν χειρῶν, ὡς καὶ τινὰ ἄλλα, εἶναι νεώτεροι συμπληρώσεις.

² Northcote-Brownlow, *Rome souterraine*, σελ. 263

³ Schultze, *ἔνθα ἀνωτέρω*, σελ. 179.

τῶν θεμάτων εἰκόνας εὔρηται σποράδην ἐν ταῖς ῥωμαϊκαῖς κατακόμβαις, γνωριμωτέρα δ' εἶναι ἡ παράστασις καταδίκης μαρτύρων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐν Ἀγίῳ Καλλίστῳ τοιχογραφία, ἣτις εἰκονίζει τοὺς μάρτυρας Παρθένιον καὶ Καλόκαιρον ἰσταμένους ἔμπροσθεν ἐθνικοῦ δικαστοῦ. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ κύκλον ἀνάγονται καὶ ποικίλαι ἄλλαι εἰκόνας ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν πιστῶν, ἔχουσαι θέματα ἀκραιφνῶς οἰκογενειακὰ καὶ ἄλλα παραπλήσια.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ γνωστὸν εἶναι ὅτι οὐδεμία αὐθεντικὴ εἰκὼν αὐτοῦ εὔρεθῆ ἐν ταῖς κατακόμβαις. Ἐν αὐταῖς οὗτος εἰκονίζεται συνήθως ὡς Καλὸς Ποιμὴν καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τῶν θαυμάτων αὐτοῦ ἢ ἐν μέσῳ τῶν ἀποστόλων. Κατὰ κανόνα σχεδὸν παρίσταται νέος καὶ ἀγένειος, φέρων μόνον μικρὰν ῥάβδον, γνώρισμα τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, δι' ἧς μόνον διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀπαξ μόνον εὔρηται ἐν προτομῇ ἐντὸς δίσκου καταλαμβάνοντος τὸ κέντρον τῆς ὀροφῆς ἐν τινὶ δωματίῳ τοῦ κοιμητηρίου Νερίου καὶ Ἀχιλλέως ἐν Ῥώμῃ. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἣτις ἔχει μεγάλην ἀξίαν καὶ ἣτις εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων, δὲν ἔχει χαρακτῆρα αὐθεντικῆς προσωπογραφίας. Εἶναι ἀπλῶς ὑπόδειγμα ἀσαφὲς τοῦ τύπου, καθ' ὃν συνήθως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ τέχνῃ¹. Οὐχ ἦττον ὅμως ἐκ τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον καὶ εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ νομιζόμεναι αὐθεντικαί, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν². Μόνον αἱ προσωπογραφίαι τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου αἱ παρουσιάζουσαι ἐν πᾶσι τοῖς ὑποδείγμασι χαρακτῆρα ἀμετάβλητον δύνανται νὰ νομισθῶσιν αὐθεντικαί³.

Συνήθεις δ' εἶναι καὶ αἱ ἀπεικονίσεις προσώπων ἐν στάσει προσευχῆς ἀνυψούντων χεῖρας ἐκέτιδας (εἰκ. 13, πρβλ. καὶ εἰκ. 9), δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ πεποιθήσις, ἣν εἶχον οἱ πιστοὶ ὅτι οἱ νεκροί, μάλιστα δ' οἱ μάρτυρες, ἐδέοντο ὑπὲρ τῶν ἐπιζώντων, ὡς τοῦτο καθιστῶσι σαφέστατον αἱ παρὰ τὰς εἰκόνας ταύτας τιθέμεναι ἐπιγραφαί, δι' ὧν ἐπιζητεῖται ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ νεκροῦ νὰ δέηται οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν τοιούτων παραστάσεων μαρτύρων ἐν στάσει προσευχῆς

¹ Northcote-Brownlow, *Rome souterraine* σελ. 324.

² Τὸ ἐσχάτως εὔρεθῆν μετᾶλλον τὸ φέρον εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, νομιζομένην ὑπὸ τινῶν αὐθεντικὴν, δὲν φέρει πάντα τὰ γνωρίσματα γνησιότητος.

³ Northcote-Brownlow, *αὐτόθι*, σελ. 325.

(orantes) συνήθως εϋρηνται εικόνες γυναικός ἐνίοτε ἰσταμένης παρὰ τὸν Καλὸν Ποιμένα, ἥτις κατὰ τὸν ἐπιφανῆ χριστιανολόγον Rossi βεβαίως παριστᾷ εἴτε τὴν Παρθένον Μαρίαν εἴτε τὴν Ἐκκλησίαν, ἧς νυμφίος εἶναι ὁ Χριστός. Ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται δὲν δύνανται ν' ἀνήκωσιν εἰς μάρτυρας ἢ ἄλλας γυναῖκας ἐξάγεται ἐκ πολλῶν τεκμηρίων. Οὕτω πολλάκις αὕτη τίθεται ὡς πάρισον (pendant) παρὰ τὸν Καλὸν Ποιμένα, ἄλλοτε δ' ἴσταται ἐν μέσῳ δύο προβάτων. Πρὸς τούτοις, ὅπερ

Εἰκ. 13. Δεομένη, τοιχογραφία ἐξ Ἁγίου Καλλίστου (Schultze).

καὶ σπουδαιότατον, ἡ οὕτω δεομένη εἰκονίζεται συνήθως ἐν τοιχογραφίαις ὀροφωμάτων ὑπογείων δωματίων, ἐν συναφείᾳ πρὸς ἄλλας παραστάσεις ἐκ τῆς βιβλικῆς ἱστορίας, καὶ μάλιστα ἐν δωματίοις, ἐνθα δὲν ἐτάφησαν μάρτυρες. Πλὴν δὲ τούτων εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Παρθένος εἰκονίζεται συγχάκις ἐπὶ ποτηρίων τῶν πρώτων χρόνων ἐν στάσει προσευχῆς ἀναλόγῳ πρὸς τὴν τῶν τοιχογραφιῶν, ἢ μόνῃ ἢ μετὰ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, γνωριζομένη ἐκ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς ὀνόματος αὐτῆς Maria¹.

¹ Northcote-Brownlow, Rome souterraine, σελ. 327.

Εἰς πολλὰς συνθέσεις ὁμοῦ τῶν κατακομβῶν εὕρηται ἡ Παρθένος ὡς πρωτεύουσα εἰκῶν. Αἱ τοιαῦται συνθέσεις παριστῶσι τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων, συνηθέστερον δ' ἐν αὐταῖς ἡ Παρθένος εἰκονίζεται καθημένη, φέρουσα τὸ βρέφος ἐπὶ τῶν γονάτων, ἐν ᾧ οἱ Μάγοι σπεύδουσι πρὸς αὐτήν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Μάγων ποικίλλει ἄλλοτε εἶναι τέσσαρες, ἄλλοτε τρεῖς καὶ ἄλλοτε μόνον δύο. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι χρόνων διαφόρων, αἱ πλείσται ὁμοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὴν Γ' ἑκατονταετηρίδα. Ἀρχαιοτάτη πασῶν καὶ ἐν ταύτῃ πολυτιμοτάτη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶναι τοιχογραφία τις ἐν τινι δωματίῳ τοῦ κοιμητηρίου τῆς Ἁγ. Πρισικίλλης. Ἐν αὐτῷ εἰκονίζεται μετὰ περισσῆς χάριτος καὶ καλαισθησίας ἡ Παρθένος καθημένη, ἔχουσα ἡμικεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν διὰ μικρᾶς λεπτῆς καλύπτρας, φέρουσα δ' ἐπὶ τῶν γονάτων τὸ βρέφος ἐν στάσει ἀναμνησκούσῃ ζωηρῶς τὰς ἀναλόγους συνθέσεις τοῦ Ῥαφαήλ¹. Παρὰ τὴν Παρθένον ἴσταται ἀνὴρ τις ἡμφιεσμένος δι' ἱματίου (pallium), ὅπερ ἀφήνει γυμνὸν τὸν δεξιὸν αὐτοῦ ὤμον, φέρει δ' οὗτος διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς βιβλίον εἰλητόν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς δεικνύει ἀστέρα εἰκονιζόμενον ἄνωθεν τῆς Παρθένου (εἰκ. 14). Ὁ ἀνὴρ οὗτος συνοδεύει σχεδὸν πάντοτε τὴν Παρθένον εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς ἀρχεγόνου τέχνης, ὑπὸ τῶν πλείστων δ' ἐρευνητῶν τῶν κατακομβῶν νομίζεται ὡς ὁ Ἰωσήφ ὁ μνηστήρ τῆς Παρθένου ἢ ὡς εἰς ἓκ τῶν Μάγων, κατὰ τὸν Rossi δ' ὁμοῦ οὗτος εἶναι ὁ προφήτης Ἡσαίας, ὅστις ἐν ταῖς προφητείαις αὐτοῦ συχνάκις προλέγει τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσίου ὑπὸ μορφήν λαμπροῦ ἀστέρος. Τὸ κοιμητήριον, ἔνθα εὗρέθη ἡ παράστασις αὕτη, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἡ Ἁγία Πρισικίλλη, ἧς διετήρησε τὸ ὄνομα, ἦτο σύγχρονος τῶν ἀποστόλων, αἱ δ' ἐν αὐτῷ ἐπιγραφαὶ φέρουσι γνωρίσματα τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐπομένως ἡ τοιχογραφία τῆς Παρ-

Εἰκ. 14. Ἡ Παρθένος μετὰ τοῦ βρέφους καὶ τοῦ Ἡσαίου, τοιχογραφία ἐξ Ἁγ. Πρισικίλλης (Schultze).

¹ Northcote-Brownlow αὐτόθι, σελ. 330.

θένου μετὰ τοῦ βρέφους εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν εἰκόνων αὐτῆς¹.

Ἐτέρα εἰκὼν τῆς Παρθένου μετὰ τοῦ βρέφους ἐπὶ τοῦ στήθους, ἥτις εἶναι καὶ ἡ πρώτη παρουσιαζομένη ὑπὸ τὸν τύπον, ὃν διατήρησεν ἡ βυζαντιανὴ ἰδίᾳ τέχνη, εὐρεται ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς Ἁγίας Ἀγνῆς, ἐπὶ τοῦ φατώματος τάφου μετὰ ἡμικυλινδρικήσ ὀροφῆς (arcosolium) (εἰκ. 15). Τὸ ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς μονογράφημα μαρτυρεῖ ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτῆ ἀνήκει εἰς τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, ἐκ τῆς ἑλλείψεως δὲ τοῦ φωτεινοῦ κύκλου ἢ ἄλω (nimbus) περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Παρθένου καὶ τοῦ βρέφους τεκμαίρεται τις ἀσφαλῶς ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς πρώτους χρό-

Εἰκ. 15. Ἡ δεομένη Παρθένος, τοιχογραφία ἐξ Ἁγίας Ἀγνῆς (Schultze).

νοὺς τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης. Ἐκ τοῦ ρυθμοῦ αὐτῆς κρίνων ὁ Rossi ἀποδίδει αὐτὴν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου².

Παρὰ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς ἐν ταῖς κατακόμβαις ἐγένετο ἤδη ἐνωρίς χρῆσις καὶ σαρκοφάγων. Τὸ ἀρχαιότερον τμήμα τῶν κατακομβῶν τῆς Ἁγίας Δομιτίλλης, ἰδρυθὲν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Φλαβίων, ἦτο προσωρισμένον μόνον πρὸς ὑποδοχὴν σαρκοφάγων. Βραδύτερον, ὅτε τὸ κοιμητήριον τοῦτο ἠνώθη μετὰ ἐτέρου γειτονικοῦ, ὠρύχθησαν ἐν αὐτῷ καὶ κόγχαι ἀπλαῖ (loculi), ἀλλ' αἱ ἄλλαι πλατεῖαι κόγχαι αἱ κανονικῶς ὀρυχθεῖσαι, αἵτινες μέχρι τοῦδε σφίζονται ἀκέραιοι εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ διαδρόμου (ambulacrum), βεβασιότατον εἶναι ὅτι ὠρύχθησαν πρὸς ὑποδοχὴν σαρκοφάγων. Ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τούτῳ ἐτάφη ἡ Ἁγία Περωνίλλα ἐν σαρκοφάγῳ μετενεχθεῖσα μετὰ τῶν λειψάνων αὐτῆς ὑπὸ τοῦ

¹ Northcote-Brownlow, Rome souterraine, σελ. 332.

² Northcote-Brownlow, αὐτόθι, σελ. 329.

Πάπα Παύλου τοῦ Α' εἰς τὸ Βατικανόν¹. Ἐτέρον ὑπόδειγμα ἀρχαίας χριστιανικῆς σαρκοφάγου εἶναι ἡ τοῦ Ἁγίου Λίνου τοῦ πρώτου πιθανώτατα μετὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον ἐπισκόπου Ῥώμης. Αἱ δύο αὗται σαρκοφάγοι μαρτυροῦσιν ὅτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ πιστοὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν αὐτῶν. Ἐν τούτοις ἐκ πολλῶν τεκμηρίων πείθεται τις ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῆ δὲν ἀπέβη γενικὴ. Κυριώτατον αἷτιον τῆς τοιαύτης σπάνεως ἦτο τὸ δαπανηρὸν τῆς κατασκευῆς σαρκοφάγων, ἐνῶ, ὡς γνωστὸν, τὸ πλεῖστον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀπετελεῖτο ἐξ ἀτόμων πτωχῶν. Πλὴν τούτου τὰ πλεονεκτήματα τῶν σαρκοφάγων παρουσίαζον μεγάλως τὰ λεγόμενα arcosolia, ἅτινα ἦσαν αὐτὸ τοῦτο σαρκοφάγοι ὀρυχθεῖσαι ἐντὸς τοῦ πετρώματος, ἔχουσαι δ' ἄνωθεν κόγχην ἡμικυλινδρικήν. Ἐκ τῶν δεκαοκτῶ ἐνεπιγράφων σαρκοφάγων, ἃς ἠρεύνησεν ὁ Rossi καὶ αἵτινες φέρουσι χρονολογίας, τέσσαρες μόνον ἀνάγονται εἰς χρόνους προγενεστέρου τοῦ Κωνσταντίνου, αἱ δ' ἐπ' αὐτῶν ἀνάγλυφοι παραστάσεις δὲν ἔχουσι χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς χριστιανικόν· εἶναι κεκοσμημένα ὑπὸ ἀγοδοδαιμόνων, γρυπῶν καὶ σκηνῶν ποιμενικῶν καὶ κυνηγετικῶν. Ἡ ἀρχαιότερα σαρκοφάγος ἡ κοσμουμένη διὰ παραστάσεως ἀκραιφνῶς χριστιανικῆς, τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, εὐρεθεῖσα δ' ἐν τῷ κοιμητηρίῳ Πέτρου καὶ Μαριελλίνου, κατέρχεται εἰς τὸ ἔτος 343, ὡς ἐκ τῆς ἐπ' αὐτῆς ὑπατικῆς χρονολογίας πιστοῦται.

Ἡ ἐξήγησις τῆς τοιαύτης ἑλλείψεως γλυπτῶν χριστιανικῶν εἰκόνων κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας εἶναι προφανῆς. Τότε οἱ πιστοὶ ἔζων ἐν μέσῳ ποικίλων κινδύνων, ὑποβλεπόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ ὑπὸ τῆς κοινωνίας, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἠδυνήθησαν ἐκ παραλλήλου ν' ἀναπτύξωσιν ἀμφοτέρους τοὺς κλάδους τῆς τέχνης, γραφικὴν καὶ πλαστικὴν. Ὁ χριστιανὸς ζωγράφος κατερχόμενος ἐν ταῖς κατακόμβαις ἠδύνατο ἐλευθέρως καὶ ἀσφαλῶς νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ γλύπτης ὁ ἔχων τὸ ἐργαστήριον αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει, ὑπὸ τὰ ὄμματα πάντων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπεξεργασθῇ ἐπὶ τοῦ λίθου ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἄνευ κινδύνου ἀπηνόους καταδιώξεως. Διὰ τοῦτο εἰς τινὰς σαρκοφάγους προγενεστέρας τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου ἡ χριστιανικὴ ἰδέα εἰκονίζεται συγκεκαλυμμένως εἰς παραστάσεις συμβολικὰς, ὧν ἡ σημασία διελάνθανε τοὺς ἐθνικοὺς². Ἐν γένει δ' ὁμοῦ

¹ Northcote-Brownlow, Rome souterraine, σελ. 373.

² Northcote-Brownlow, ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 375.

παρατηρητέον ὅτι πρὸ τοῦ τέλους τῶν διωγμῶν δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ σχηματισθῆ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς σχολὴ ἰδίᾳ γλυπτικῆς, διὰ τοῦτο δ' ἠναγκάζοντο οἱ εὐπορώτεροι οἱ θέλοντες σαρκοφάγους νὰ καταφεύγουν εἰς τὰ ἐργαστήρια ἐθνικῶν γλυπτῶν. Ἐκ τῶν εὐρεθέντων λειψάνων σαρκοφάγων ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς ἐποχῆς ταύτης μαρτυρεῖται πόσον ἐπιμελῶς ἀπέφευγον οἱ χριστιανοὶ σαρκοφάγους ἐχούσας ἀκραιφνῶς θέματα τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ὅποτε δὲ δὲν ἦτο τοῦτο δυνατόν, εἴτε διὰ σφύρας ἐξήλειπον τὰς δυσμενεῖς εἰς αὐτοὺς παραστάσεις εἴτε τὴν ἀνάγλυφον ὄψιν τῆς σαρκοφάγου ἔστρεφον πρὸς τὸν τοῖχον, ἐφ' οὗ αὕτη ἤρειδέτο, ὡς ἐν τινι σαρκοφάγῳ τῆς κρύπτης τῆς Ἀγ. Λυκίνης, ἧς ἡ μία ὄψις φέρει παράστασιν βακχικῶν ὀργίων ἢ ὄψις αὕτη ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸν τοῖχον, ἐν ᾧ ἡ ἑτέρα, ἣν ὁ τεχνίτης ἀφῆκε γυμνήν καὶ ἣτις προώριστο νὰ μένη ἀφανῆς, ἦτο ἐστραμμένη πρὸς θεῶν, φέρουσα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος. Αἱ πλεῖσται ὅμως τῶν σαρκοφάγων τῶν χρόνων τούτων φέρουσιν εἴτε ἀπλᾶ ῥαβδωτὰ κοσμήματα εἴτε σκηνὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν ποιμενικὸν ἢ ἀγροτικὸν βίον εἴτε κυνηγετικὰς τοιαύτας, σπανιώτερον δὲ προσωπεῖα ἢ κωμικὰς εἰκόνας. Τοιαῦται δὲ σκηναὶ εὐρηναὶ συχνότατα καὶ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν σαρκοφάγων τῶν χρόνων τούτων, ἐντεῦθεν δ' εὐνόητον καθίσταται ὅτι δὲν ἦτο δυσχερὲς ἢ ἐξεύρεσις εἰς ἐργαστήρια ἐθνικῶν γλυπτῶν σαρκοφάγων, ὧν τὰ ἀνάγλυφα οὐ μόνον δὲν προσέκρουον εἰς τὰς χριστιανικὰς ιδέας, ἀλλ' ὑπὸ τινὰ ἔποψιν προσηρμόζοντο εἰς τὸν συμβολισμὸν, ὅστις ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς πιστοῖς. Μεταξὺ τῶν παραστάσεων τούτων περιεργωτάτη εἶναι ἢ ἐν τινι σαρκοφάγῳ εὐρεθίσα ἐν τῇ κρύπτῃ τῆς Λυκίνης γεγλυμμένη σκηνὴ τοῦ Ὀδυσσεύος καὶ τῶν Σειρήνων. Ἡ εἰκὼν αὕτη διὰ τοὺς χριστιανοὺς εἶχεν ἀλληγορικὴν σημασίαν· ἐν τῇ νηὶ τοῦ Ὀδυσσεύος διέβλεπον τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ ἰστός, ἐφ' οὗ προσεδέθη ὁ ὀμηρικὸς ἦρωας, ἐσήμαινε δι' αὐτοὺς τὸν σταυρὸν, ἐφ' οὗ ἀνηρτήθη ὁ Ἰησοῦς, ἢ διὰ κηροῦ ἔμφραξις τῶν ὠτων τῶν ἑταίρων τοῦ Ὀδυσσεύος ὑπεμίμνησκεν αὐτοῖς ὅτι διὰ τῆς πειθοῦς εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου ἠδύναντο καὶ οὗτοι νὰ ὦσιν ἀπρόσβλητοι ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

Οὐχ ἦττον γενικῶς ἢ γλυπτικῇ δὲν ἔλαβε χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς χριστιανικὸν πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, αἱ πλεῖσται δὲ τῶν σαρκοφάγων αἱ φέρουσαι χριστιανικὰ θέματα ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς τὰς Δ' καὶ Ε' ἑκατονταετηρίδας. Περὶ αὐτῶν θὰ διαλάβωμεν ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ.

Εἰς τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν τέχνην ὑπάγονται καὶ ποικίλα ἄλλα

ἀντικείμενα, εὐρεθέντα ἐν ταῖς κατακόμβαις, οἷον λύχνοι κοσμούμενοι διὰ χριστιανικῶν ἐμβλημάτων, δακτύλιοι, σκευὴ οἰκιακὰ διαφόρων χρήσεων κ. λ. π. Τῶν ἀντικειμένων τούτων ὑπάρχουσι συλλογαὶ εἰς πολλὰ τῶν μουσείων τῆς Δύσεως, ὧν πλουσιωτάτη εἶναι ἡ τοῦ Βατικανοῦ. Σπουδαιότατα ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν ἀρχέγονον τέχνην εἶναι τὰ συντρίμματα ἐκεῖνα ὑαλίνων σκευῶν τὰ κοσμούμενα δι' εἰκόνων ἢ γραμμμάτων ἐκ χρυσοῦ.

Τὰ συντρίμματα ταῦτα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λείψανα ποτηρίων, φέρουσι δὲ παραστάσεις σχηματιζομένας ἐκ φύλλου χρυσοῦ, ὅπερ προσήρμοζον εἰς τὸν πυθμὲνα τοῦ ποτηρίου καὶ ἐκάλυπτον εἴτα δι' ἑτέρου λεπτοῦ στρώματος ὑάλου· διὰ τοῦ πυρὸς δὲ συνεκόλλων τοῦτο καθιστῶντες τὰς εἰκόνας διαρκεῖς καὶ ἀνεξιτήλους. Ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηρίων ἐξάγεται, τὰ σκευὴ ταῦτα ἀνάγονται εἰς περίοδον χρονολογουμένην περιπου ἀπὸ τῶν μέσων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέλους τῆς Δ'.

Αἱ παραστάσεις, ἃς φέρουσι τὰ συντρίμματα τῶν ποτηρίων, εἶναι ποικιλώτεροι ἢ αἱ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν κατακομβῶν. Πολλὰ τούτων ἔχουσιν ὡς θέματα σκηνὰς μυθολογικὰς ἢ ἵπποδρομικὰς καὶ μονομαχικὰς, ἄλλα δὲ σκηνὰς τοῦ οἰκιακοῦ βίου, τὰ πλεῖστα δ' ὅμως ἔχουσι χαρακτῆρα ἀκραιφνῶς θρησκευτικόν. Συνηθέστερον κοσμοῦνται δι' εἰκόνων ἀναφερομένων εἰς τὸν Χριστὸν παριστώμενον ὑπὸ ποικίλους τύπους· ὡσαύτως συχνότατα ἐν αὐτοῖς εἰκονίζονται σκηναὶ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὕτως ἐν τινι τούτων περὶ κεντρικὴν εἰκόνα παρίστανται τὸ ἐν Κανᾷ θαῦμα, ὁ Τωβίας καὶ ὁ τερατώδης ἰχθύς, ἢ ἱσσις τοῦ παραλυτικοῦ καὶ ὁ Ἰησοῦς προστατεύων διὰ τῆς ῥάβδου αὐτοῦ τοὺς τρεῖς ἐν τῇ καμίνῳ παῖδας. Ὡσαύτως ἐπὶ τῶν ποτηρίων τούτων εὐρηται συνήθως καὶ ἡ Παρθένος Μαρία ἐν στάσει προσευχῆς, γνωρίζομένη ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὅπερ φέρει ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς. Ἐνίοτε ἐκατέρωθεν τῆς Παρθένου εἰκονίζονται οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων Πέτρος καὶ Παῦλος, ἄλλοτε δὲ παρ' αὐτὴν ἢ μάρτυς παρθένος Ἀγνή. Ἐκ τῶν μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ ποτηρίων εὐρίσκονται εἰκόνας πολλῶν ἐξ αὐτῶν, Λαυρεντίου, Βικεντίου, Ἰπολύτου, Καλλίστου, Μαρκελλίνου, Τιμοθέου κ. λ. π. Συνηθέστεραι ὅμως πάσης ἄλλης εἰκόνας εἶναι αἱ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου¹.

Ἐξαιρέσει εὐαρίθμων πάντα τὰ ἄλλα ταῦτα λείψανα τῶν ποτηρίων

¹ Northcote-Brownlow, Rome souterraine, σελ. 355—356.

προέρχονται ἐκ Ῥώμης, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν παραστάσεων πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐξάγεται, ταῦτα δὲν ἦσαν μόνον χριστιανικῆς χρήσεως. Ἡ βιομηχανία αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἤκμαζεν ἐν Ῥώμῃ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Ὁ προορισμὸς τῶν ποτηρίων τούτων παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο κυρίως διὰ τὰς παρ' αὐτῶν γινομένης ἀγάπας, ἐκείνας μάλιστα, ἃς ἐποιοῦντο κατὰ τὰς ἐπετεῖους τῶν μαρτύρων, ὧν ἐώρταζον τὴν μνήμην. Οὐχ ἤττον ὁμως ὡς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν εἰκόνων ἐνίων ἐξ αὐτῶν ἐξάγεται, τοιαῦτα μετεχειρίζοντο καὶ κατὰ τὰς γαμηλίους ἐορτὰς καὶ κατὰ τὰς ἐπετεῖους γεννήσεων, γάμων καὶ θανάτων. Τινὰ δ' ἐξ αὐτῶν πιθανώτατα μετεχειρίζοντο ὡς ἅγια ποτήρια κατὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. ΚΤΙΣΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Αἱ ἀρχαὶ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος εἶναι διὰ τὴν χριστιανικὴν ἱστορίαν ἐποχὴ σπουδαιότατη. Κατ' αὐτὴν ἐπῆλθε μετατροπὴ, ἣτις οὐ μόνον ἠσφάλισε τὸ νέον θρήσκευμα ἀπὸ τοῦ λυσιώδους πολέμου, ὃν ἐκ διαλειμμάτων κατ' αὐτοῦ διεξῆγε πρότερον ἡ πολιτεία, ἀλλὰ πρὸς τούτῳ ἔδωκεν αὐτῷ νέον σφρίγγος διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ κραταιοῦ μονάρχου τοῦ κατορθώσαντος διὰ φοβερῶν ἀγώνων νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀντιπάλους ἄρχοντας τῆς διηρημένης αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 313, ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος ἐδημοσίευσεν ἐν Μεδιολάνοις τὸ περιβόητον αὐτοῦ διάταγμα, δι' οὗ ἀνήγαγε τὴν νέαν διωκομένην λατρείαν, εἰς ἣν καὶ τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα τάξιν, διάταγμα, ὅπερ ὑπέγραψεν ἐκὼν ἄκων καὶ ὁ τῆς Ἀνατολῆς Αὐγουστος Λικίνιος, ἀρχεται νέα περίοδος ζωῆς καὶ δράσεως διὰ τὸν χριστιανισμόν.

Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸ νέον θρήσκευμα εἶναι βεβαίως ἐν τῶν κορυφαίων γεγονότων τῆς καθόλου ἱστορίας, πόσον δ' αὕτη συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐδραίωσιν καὶ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὲρ τὴν γεγηρακυῖαν λατρείαν τῶν ἀρχαίων θεῶν, ὑπὸ πάντων ὁμολογήθη. Τὰς μεγάλας τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρε-

σίας εὐγνωμότως ἀνεγνώρισεν αὕτη, ὑπὸ τῶν νεωτέρων δ' ἱστοριογράφων ἐγένετο ἀποδεκτὸν ὅτι, δι' ὅποιον δήποτε λόγον πολιτικὸν ἢ ἄλλον ἔδειξε τοιαύτην ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς τοὺς χριστιανούς εὐνοίαν, ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι τὸ νέον θρήσκευμα διὰ τῆς τοιαύτης πολιτικῆς ἀρωγῆς ἠδυνήθη νὰ ἐδραιωθῇ τελεσφόρως.

Τὰ αἷτια τὰ κινήσαντα τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐγκολπωθῇ τὴν ὑπὸ τῆς πολιτείας προγεγραμμένην λατρείαν τοῦ Ναζωραίου ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων καὶ ἐρίδων. Καίτοι ὁμως λεπτομερῶς ἠρευνήθησαν τὰ γεγονότα, ἅτινα σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ αὐτοκράτορος, οὐχ ἤττον δὲν ἐγένετο δυνατὸν νὰ καθορισθῶσι σαφῶς καὶ πειστικῶς τὰ ἐλαττήρια καὶ τὰ συμφέροντα, ἅτινα προκάλεσαν τὴν τοιαύτην σωτήριον διὰ τὸν χριστιανισμόν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ. Ἡ γνώμη ὅτι ὑπῆρξε τοῦτο ἀποτελεσμα ψυχροῦ ὑπολογισμοῦ, καίτοι συμφωνεῖ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ θετικοῦ καὶ καιροσκοποῦ υἱοῦ τοῦ Χλωροῦ καὶ φαίνεται πιθανώτερον, ἔχει κατ' αὐτῆς λόγους ἰσχυρούς. Ὅτι πάλιν εἶναι ἀπλῶς τεκμήριον ἐνδομύχου πεποιθήσεως, ὡς νεωστὶ διὰ πολλῶν εὐφυστάτων σκέψεων ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ἀνὴρ εἰπερ τις καὶ ἄλλος ἐρευνήσας τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου¹, φαίνεται ὡσαύτως προσκρούον εἰς πολλὰς ἀντιρρήσεις. Ἄν ἀποβλέψῃ τις εἰς τὰ καθ' ἅπαντα τὸν βίον ἐκδηλωθέντα αἰσθήματα τῆς ὑπουλότητος καὶ τῆς ὀμότητος τοῦ φοβεροῦ ἀνδρός, εὐχερῶς κατανοεῖ ὅτι οὐ μόνον οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτὸν τὰ ἡμέρα καὶ φιλόφθρα διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρμεμφύτου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς φίλτρου κατεδείχθη οὗτος στείρος, διαπράξας κατὰ προτίμησιν πρὸς τοὺς ἰδίους συγγενεῖς ἐγκλήματα ἰσάξια πρὸς τὰ τοῦ Νέρωνος καὶ Καρακάλλα.

Καίτοι λοιπὸν δὲν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ καθορίσωμεν τὰ αἷτια τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Κωνσταντίνου, οὐχ ἤττον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων κρίνοντες δικαίως δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν στῦλον καὶ ἔρεισμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς συντελέσαντα ὅσον ὀλίγοι εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὸν θρίαμβον αὐτοῦ.

Ὅτι μάλιστα μαρτυρεῖ τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ἐπελ-

¹ Ἴδε τὴν ἐν σελ. 569, 583, 593 καὶ 605 τοῦ Α' τόμου τῆς Ἀρμονίας μεταφρασθεῖσαν μελέτην τοῦ κ. Gaston Boissier « Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν χριστιανισμόν ».

θοῦσαν μεταβολὴν ἀπὸ τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων εἶναι ἢ ἐν τῇ τέχνῃ ἐπίδοσις. Ἄμα ἀπαλλαγέντες τοῦ φόβου τῶν διωγμῶν οἱ χριστιανοὶ ἤρξαντο ἀναπτύσσοντας τὴν τέχνην ὑπὸ ποικίλας πλουσίας μορφάς. Πρὸ παντός αἰσθητὴ ἦτο εἰς τὰ πλήθη τῶν πιστῶν ἡ ἔλλειψις ναῶν καταφανῶν καὶ εὐρυχώρων, ἀναλόγων πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν πολυπληθῶν ἡδὴ χριστιανικῶν κοινοτήτων. Τοιαῦτα ἰδιαίτερα ἰδρύματα πρὸς λατρείαν προϋπῆρχον τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἦσαν ὅμως μικρὰ καὶ εὐτελῆ, καταστραφέντα πάντα ἐπὶ τῶν φοβερῶν διωγμῶν τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν συναρχόντων αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο οἱ χριστιανοὶ, τυχόντες ἀσφαλείας καὶ πολιτικῆς προστασίας, ἔσπευσαν νὰ ἐγείρωσι πανταχοῦ ναοὺς πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Πρὸς τοῦτο εἶχον ἀνάγκην οἰκοδομημάτων εὐρυχώρων δυναμένων νὰ περιλάβωσιν ἀνέτως μέγαν ἀριθμὸν πιστῶν, προτιμήσαν δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον κυρίως τὸν τύπον τῶν ἀρχαίων βασιλικῶν, αἵτινες ὡσαύτως ἦσαν προωρισμένοι διὰ συναθροίσεις μεγάλου πλήθους ἀνθρώπων¹.

Ἡ βασιλική, ἣτις ἔμελλεν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ν' ἀποτελέσῃ τὸ κύριον θρησκευτικὸν οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ῥωμαϊκοῦ κτιρίου, ὅπερ ὅμως ἦτο χρήσεως ὄλως διαφόρου. Ὅσον ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν μνημείων γνωρίζομεν, παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἡ βασιλικὴ ἦτο οἰκοδόμημα ἀστικόν, τόπος ἐστεγασμένος, χρησιμεύων ὡς συμπλήρωμα τῆς ὑπαιθρίου ἀγορᾶς, πρὸς ἣν ἐγεινιάζεν. Ἦσαν δηλαδὴ τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα αὐτὸ τοῦτο ἐστεγασμένοι ἀγοραί, εἰς ἃς κατέφρουγον ἐν καιρῷ χειμῶνος οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ἄλλοι ἐν ὑπαιθρῷ συναλλασσόμενοι, γινομένων ἐν αὐτοῖς πάντων, ὅσα καὶ ἐν τοῖς ὑπαιθρῶν ἀγοραῖς. Ἐχρησίμευον δ' αὐταὶ καὶ ὡς δικαστήρια. Τὸ διάγραμμα αὐτῶν ἐλήφθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τροποποιηθὲν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν, ἃς ἐξυπηρέτου ἐν Ῥώμῃ. Ἀληθῶς δὲ πολλαὶ ἑλληνικαὶ στοαὶ εἶχον διάθεσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν ῥωμαϊκῶν βασιλικῶν, ὡς τινες ἐν Ὀλυμπίᾳ, μάλιστα δ' ἡ ἐν Θορικῷ τῆς Ἀττικῆς, ἣς διεσώθησαν λείψανα². Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα ὑπομιμνήσκει τὴν ἐν Ἀθήναις βασιλείου στοάν, ἣς ὅμως δὲν γνωρίζομεν τὸν τύπον.

¹ Sybel, Weltgeschichte der Kunst bis zur Erbauung der Sophienkirche, σελ. 450.

² Idē Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines ἐν λέξει basilica καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

Περὶ τῶν ῥωμαϊκῶν βασιλικῶν εἰδήσεις τινὰς ἀνεπαρκεῖς περιέσφωσεν ἡμῖν ὁ Ῥωμαῖος ἀρχιτέκτων Βιτρούβιος, ὅστις δίδει κανόνα τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαν ἐν Fano. Οὗτος διδάσκει ὅτι τὸ πλάτος τῶν βασιλικῶν δεόν νὰ εἶναι τοῦλάχιστον τὸ τρίτον ἢ τὸ πολὺ τὸ ἡμισυ τοῦ μήκους· ὅτι ἂν ὁ χώρος εἶναι μακρότερος, δύνανται νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰς στενάς πλευρὰς ἐγκάρσιοι στοαί, τὰ λεγόμενα χαλκιδικά· ὅτι οἱ στῦλοι δεόν νὰ ἔχωσιν ὕψος ἴσον πρὸς τὸ πλάτος τῶν πλαγίων στοῶν, τὸ δὲ πλάτος τοῦτο ν' ἀναλογῆ πρὸς τὸ τρίτον τοῦ πλάτους τοῦ μέσου χώρου· τέλος ὅτι οἱ στῦλοι τοῦ ἄνω ὀρόφου δεόν νὰ εἶναι κατὰ τὸ τέταρτον μικρότεροι τῶν κάτω στῦλων.

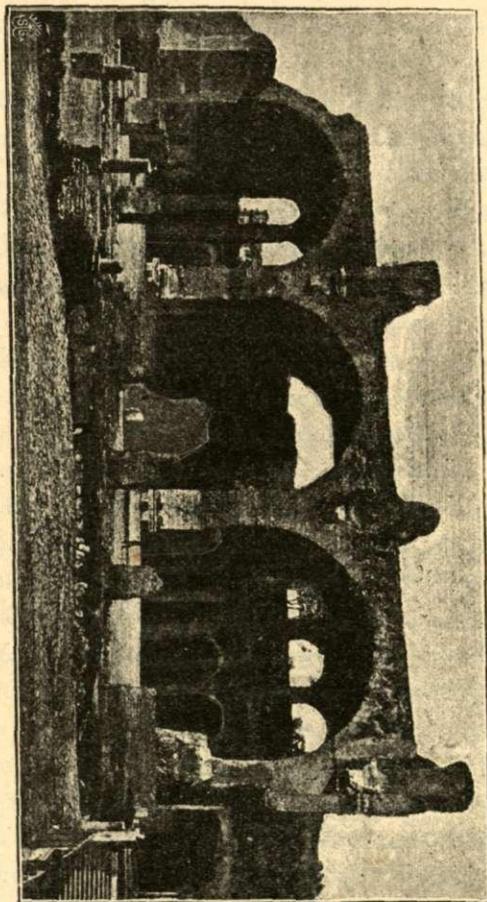
Εἰς τὰς πενιχρὰς ταύτας πληροφορίας τοῦ Βιτρούβιου σπουδαίως ἐπικουροῦσι τὰ περιωθέντα λείψανα βασιλικῶν, ἐξ ὧν διαφωτίζεται ἐπαρκῶς τὸ διάγραμμα αὐτῶν. Πλὴν τῆς Ῥώμης, ἐν ἣ ὑπῆρχον αἱ πλείστα καὶ κάλλιστοι τῶν βασιλικῶν, τοιαῦται ἠκοδομήθησαν καὶ εἰς πολλὰς τῶν μεγάλων πόλεων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Λείψανα αὐτῶν εὕρηται διεσπαρμένα πολλαχοῦ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, οἷον ἐν Ἡρακλείῳ, Πομπηίᾳ, Τρεβήροις, Περγᾶμῳ κτλ.

Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν ῥωμαϊκῶν βασιλικῶν ἠκοδομήθη τῷ 184 π. Χ. ἐν τῇ βορείῳ πλευρᾷ τῆς ἀγορᾶς (forum romanum) ὑπὸ τοῦ Μ. Πορκίου Κάτωνος, ὀνομασθεῖσα ἐξ αὐτοῦ Πορκία. Μικρὸν βραδύτερον ἰδρύθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τῆς ἀγορᾶς ἡ Φουλβία ἢ Αἰμιλία βασιλικὴ καλουμένη ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ Μ. Φουλβίου, ἰδρυτοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ Λ. Αἰμιλίου Παύλου, ὅστις ἀνηκοδόμησεν αὐτήν, καὶ ἡ Σεμπρωνία ὑπὸ τοῦ Τίτου Σεμπρωνίου, τῷ δὲ 155 π. Χ. ἡ Ὀσμία. Ἄλλ' αἱ λαμπρότεραι καὶ πολυτελέστεραι βασιλικαὶ ἰδρύθησαν περὶ τὰ τέλη τῶν δημοκρατικῶν χρόνων· αὐταὶ ἦσαν ἡ Αἰμιλία, ἣτις ἦτο ἀνοικοδόμησις τῆς παλαιᾶς ὁμωνύμου καὶ ἡ Ἰουλία, ἣς ἡ ἰδρυσις ἤρξατο γινομένη ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, ἀπεπερατώθη δ' αὐτὴ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου. Ὑπὸ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων ὡσαύτως ἰδρύθησαν ἐν Ῥώμῃ βασιλικαὶ τινες, ὧν ἐπιφανεστάτη ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ οἰκοδομηθεῖσα ἐν τῇ ὁμωνύμῳ αὐτοῦ ἀγορᾷ, Οὐλπία βασιλική, πιθανώτατα διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀγορᾶς ταύτης Ἀπολλοδώρου¹. Αἱ ἐν Ῥώμῃ βασιλικαὶ Ἰουλία καὶ Οὐλπία, ὡς καὶ ἡ ἐν Πομπηίᾳ, ὧν διεσώθη κατὰ τὸ μᾶλλον

¹ Daremberg - Saglio, αὐτόθι.

ἢ ἦττον ἀκέραιον τὸ διάγραμμα, ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν τύπον μετὰ τινων παραλλαγῶν, εἶναι δ' ὅμως διαφόρων διαστάσεων. Ἐν αὐταῖς εὐρίσκουμεν ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς τὸν κανόνα τοῦ Βιτρούβιου. Ἀποτελοῦνται ἐξ ἐνὸς εὐρέως κλήτους παραλληλογράμμου, περιβαλλομένου παντα-

Fig. 16. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Κωνσταντίνου (μαζεντιακὴ βασιλικὴ) (Wimperl).

χόθεν ὑπὸ στοῶν χωριζομένων ἀπ' αὐτοῦ διακίονοστοιχιῶν, ἀπλῶν μὲν ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Πομπηίας, διπλῶν δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις. Ὡς ἐκ τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καί τινος ἐπὶ νομίσματος εἰκόνης τῆς Αἰμιλίας βασιλικῆς δέικνυται, αἱ πλείοσαι τῶν βασιλικῶν εἶχον ἄνω στοάς, οὐσιῶδη δὲ καινοτομίαν παρουσίαζεν ἡ Οὐλπία ἔχουσα εἰς ἐκατέραν τῶν στενῶν πλευρῶν ἡμικύκλιον ἐν εἶδει μύακος ἢ κόγχης.

Ῥιζικὴν μετατροπὴν τοῦ καθιερωμένου τύπου τῶν βασιλικῶν εὐρίσκουμεν ἐν τῇ λεγομένῃ βασιλικῇ τοῦ Κωνσταντίνου (εἰκ. 16), ἧς τὰ γιγαντιαῖα ἐρείπια σώ-

ζονται παρὰ τὴν θριαμβικὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ Ῥώμης τὸν ἰδρυθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἡ βασιλικὴ αὕτη, ἧτις καταχρηστικῶς φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Μαζεντίου, ὅστις ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ τελέσῃ τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς ἕνεκα τῶν πολεμικῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 311. Μετὰ τὴν παρὰ τῇ Μουλβίᾳ γεφύρᾳ ἦτταν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ